شاھ مەھمۇت جوراس

سەئىدىيە خاندانلىقى تارىخىغا
دائىر ماتېرىياللار

شاھ مەھمۇت چوراس

سەئىدىيە خاندانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

نەشرگە سۆز بېشى

ھۆرمەتلىك كىتابخان، شاھ مەھمۇت بىن فازىل جوراس يېزىپ قالدۇرغان بۇ كىتاب فارسچە ھەرپ بىلەن بېرىلگەن مەتىنگە ئاساسەن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىپ نەشرگە تەييارلاندى.

ئاپتور بۇ كىتابىنىڭ باش قىسمىنى «تارىخىي رەشىدى» دىكى ماتېرىياللارنى مەنبە قىلىپ، قالغان قىسمىنى بولسا كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىغا ئاساسەن يېزىپ چىققان. مىلادى 1428 - يىلىدىن 1670 - يىلى 4 - ئاينىڭ 2 - كۈنىگىچە بولغان ۋەقەلەر بايان قىلىنغان بۇ تارىختا يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، تۇرپان، خوتەننى ئاساس قىلغان خانلىقلار تارىخى، شۇنداقلا، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك بولغان قېرىنداش مىللەتلەر ھەققىدە باشقا كىتابلاردا مەلۇم بولمىغان بىر مۇنچە بايانلار بار.

بايانلارغا قارىغاندا، بۇ كىتاب ئۇيراتلارنىڭ ھىمايىسىدىكى ئېرك بەگنىڭ ئەمرى بىلەن يېزىلىپ ئىسمائىل خان (مىلادى 1670 - يىلىدىن 1680 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن)غا تەقدىم قىلىنغان.

ئەسلىدە نام قويۇلمىغان بۇ كىتابنى تەتقىق

قىلغۇچىلارنىڭ بەزىلىرى، ئۇنىڭ قۇرۇلما جەھەتتە «تارىخىي رەشىدى» گە تەقلىد قىلىنغانلىقى، «تارىخىي رەشىدى» دىن كېيىنكى ۋەقەلەرنى خاتىرىلىگەنلىكىگە قاراپ، ئۇنى «تارىخىي رەشىدى زەيلى»، (تارىخىي رەشىدىنىڭ داۋامى) دەپ ئاتىسا، يەنە بەزىلەر «يىلنامە» دەپ ئاتىغان بىز «سەئىدىيە خانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار» دەپ ئاتاشنى مۇۋاپىق كۆردۇق.

ئاپتور چاغاتاي خانلىرىنىڭ ھىمايىچىسى، قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ مۇرىتى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئەسەردە ئاساسەن سەئىدىيە خانلىرىنىڭ تارىخىنى بايان قىلىشقىلا ئورۇن بەرگەن، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ جوراس قەبىلىسىنىڭ ھاكىمىيەت سەھنىسىدىكى ئورنىنى، قارا تاغلىق خوجىلارنىڭ تەسىرىنى تەسۋىرلەپ مەدھىيىلەشكىمۇ ئالاھىدە كۈچ - سەرپ قىلغان. لېكىن خەلقنىڭ تارىخىي پائالىيەتلىرىنى بايان قىلىشقا ئورۇن بەرمىگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇنداق بىر تارىخ كىتابىدا ئورۇن بېرىشكە تېگىشلىك بولغان ئەينى زاماندىكى ھاكىمىيەت تەقدىرىگە نىسبەتەن ئالاھىدە ئەھمىيەتلىك ۋەقەلەر كىرگۈزۈلمەي، ئۇنىڭ بىر پۈتۈن قىممىتى ئاجىزلىتىپ قويۇلغان. مىللەتلەر مۇناسىۋىتى توغرىسىدا ناتوغرا پىكىر پەيدا قىلىش مۇمكىن بولغان بەزى سۆزلەرنىمۇ ئىشلەتكەن. بۇنداق نۇقسانلارغا تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىش لازىم.

ئىلىمىزدە بۇ كىتابنىڭ ئوخشاشمىغان قولياز ما نۇسخىلىرى بار. بۇ تىمىدا ئىلىپ بېرىلىۋاتقان تەت قىقاتلارنى ئوخشاشمىغان نۇسخىلار بىلەن تەمىنلەش مەقسىتىدە بۇ نۇسخىنى تەرجىمە قىلىپ پايدىلانغۇچىلارغا سۇنۇلدى.

قۇربان ۋەلى

1988 - يىل 4 - ئاي، ئۈرۈمچى.

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم

(ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ نامى بىلەن باشلايمەن)

بارلىق مەدھىيە ھەممىگە قادىر، ھەممىدىن غالىب، ئادەتتىن تاشقىرى بىلىم ئىگىسى، غەزەپ قىلىشقا تېگىشلىككە غەزەپ قىلغۇچى، ھەممىدىن بىھاجەت، ھەممىگە ساخاۋەت قىلغۇچى، يەككە - يېگانە بىر ئاللاغىلا خاستۇر، ئۇ — ئاللا. ئىنسانىي مەخلۇقاتلارنىڭ ھەممىسىدىن ئۇلۇغ قىلدى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنى بىلىم ۋە ئەمەلدە يۇقىرى كامالەتكە يەتكۈزۈپ باشقىلاردىن ئالاھىدە قىلدى. پەيغەمبىرى مۇھەممەت مۇستەفا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى قۇرئان ۋە ئاجايىپ بىلىملەر بىلەن قۇراللاندۇرۇپ ياخشىلارغا خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى، يامانلارنى ئاگاھلاندۇرغۇچى، ئاللانىڭ يوليورۇقى بويىچە كىشىلەرنى ھەق تەرەپكە دالالەت قىلغۇچى ۋە پۈتۈن ئالەمنى يورۇتقۇچى نۇرلۇق چىراغ قىلدى.

ئەي ئاللا، خوجىمىز يەنى بارلىق ياخشىلارنىڭ خوجىسى، ئۇلۇغلارنىڭ يۆلەنچۈكى، پەيغەمبەرلەر

ئېچىدىن تاللانغان، بارلىق نۇرلارنىڭ ئىگىسى بول-
غان ئەبۇلقاسىم — مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا، ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ۋە قەلبى پاك، ئۇلۇغ يارانلىرىغا رەھمەت ئىبەرگەيسەن، كۆپتىن كۆپ سالام يوللىغايسەن.

ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام بىلەن ھەم سۆھبەت بولغانلار «مۇھەممەت ئاللانىڭ رەسۇلىدۇر، ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان مۆمىنلەر كۇففارلارغا قاتتىقتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر»① دەپ قۇرئان كەرىمدە ئېغىزغا ئېلىنىپ بىرگە بولۇش شاراپىتىگە ئېرىشتى. ئاللا قۇرئان كەرىمدە: «... ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بولغان مۆمىنلەر كۇففارلارغا قاتتىقتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەت كۈچى بىلەن ئەھلى كۆپرى، ئەھلى بىدئەتلەرگە قاقشاتقۇچ زەربە بەردى. مۆمىنلەرنى «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دەپ رەھمەت ئىشىمىتىدىن تەييارلانغان رەھمەت داستىخانىنى ئىسلام ئەھلىگە ئاچتى. بەزىلەر قۇرئان كەرىمدىكى: «ئۇلارنى (مۆمىنلەرنى) روكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان ھالدا كۆرىسەن. ئۇلار ئاللانىڭ پەزلىنى ۋە رازىلىقىنى تىلەيدۇ»② دېگەن ئايەتلىرىنىڭ روھىغا مۇناسىپ ھالدا خۇدا رىزالىقىغا ئېرىشتى.

ئاللانىڭ رىزالىقى ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە. ئۇلار-

① ② قۇرئان كەرىم، سۈرە فەتھ 29 - ئايەتتىن ئېلىنغان.

غا ياخشى نىيەت بىلەن ئەگەشكەنلەرگە قىيامەتكىچە
بولسۇن.
توغرا يولغا ماڭغۇچىلارنىڭ ئاۋۋالقىسى، خۇلە
فائى راشىدىنىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى، پەيغەمبىرىمىز مۇ-
ھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ئورۇن باسارى، قەدىرلىك
دوستى، باش خەلىپەسى ئەبۇبەكرى سىددىقتۇر. ئۇ
بارلىق ساھابىلارنىڭ باش پاناھى، خەلىپەلىكتە توغ-
را يولنىڭ باشلامچىسى ئىدى. ئۇنىڭ باشتىن - ئاخىر
راستچىللىقىدىن كىشىلەرنى توغرا يولغا باشلاش بىر
مەزگىل ناھايىتى كۈچەيگەن. ئۇنىڭ تەدبىرى ۋە
تاقابىل تۇرۇشى بىلەن ئىسلامغا كىرىپ بولۇپ،
يېڭىۋالغانلار تېگىشلىك ئەدىبىنى يېگەن، شۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى ئىسپاتلاپ قۇرئان كەرىم-
دە 32 ئايەت كەلتۈرۈلگەن. ئاللا تائالا قۇرئان
كەرىمدە: «ئۇنىڭ (مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام) بىلەن
بىرگە بولغان مۆمىنلەر...» دېگەن. بۇ يەردە ئاسا-
سەن ئەبۇ بەكرى سىددىق نەزەردە تۇتۇلغان.
مۆمىنلەرنىڭ باشلىقى دەپ ئاتالغان، پۈتۈن
ھاياتىنى پەيغەمبىرىمىزگە بويسۇنۇپ ئۆتكۈزگەن
ئىككىنچى خەلىپە (ئورۇنباسار) ئەمىرۇلمۇئمىنىن ئۆمەر رە-
زىيەللاھۇ ئەنھۇ بولۇپ، ئۇ، ئۆزى ئاچقان ئىسلام
مەملىكەتلىرىدە 4000 چوڭ مەسچىت بىنا قىلغان.
ئون يىل خەلىپە بولغان، ئۇنىڭدىن ئارتۇق بايراق
تىكلىگەن. قۇرئان كەرىمدە ئۇنىڭ شان - شەرىپىنى
پاكىتلاپ 34 ئايەت كەلگەن. «... كۇففارلارغا قات-

تىقتۇر، ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەت مانا بۇ كىشى ھەققىدىدۇر.

ئۈچىنچى خەلىپە — مۇسۇلمانلار نەزىرىدە قارى دەپ قارالغان ئوسمانى زىننۇرەيىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بولۇپ، ئۇ ئادىللىق ۋە سېخىيلىقى بىلەن مەشھۇردۇر. قۇرئانى كەرىمدە بۇ كىشىنىڭ شان - شەرىپىنى پاكىتلايدىغان 13 ئايەت بار. «ئۆزئارا كۆيۈمچاندۇر» دېگەن ئايەتتە ئاساسەن مۇشۇ كىشى نەزەردە تۇتۇلغان.

تۆتىنچى خەلىپە — ئاللانىڭ غالىپ شىرى، ئەبۇ تالىپنىڭ ئوغلى ئەلى كەررەمەللاھۇ ۋەجھەھو بولۇپ ئىسلام دىنىنىڭ كۈچلىنىشى ئۇنىڭ جاسارىتىدىن بولغان. ئۇنىڭ باتۇرلۇقىدىن خەيبەر قەلئەسى ئېچىلغان. قۇرئاندا ئۇنىڭ يۈكسەك مەرتىۋىسىنى ئىسپاتلايدىغان 35 ئايەت بار. «ئۇلارنى روكۇ قىلغان، سەجدە قىلغان ھالدا كۆرىسەن، ئۇلار ئاللانىڭ پەزلىنى، رازىلىقىنى تىلەيدۇ» دېگەن ئايەتتە ئاساسەن مۇشۇ زات نەزەردە تۇتۇلغان.

ئاللا بۇ خەلىپىلەرنىڭ ھەممىسىدىن ئوخشاشلا رازى بولغاي. چەكسىز بىلىم ئىگىسى بولغان ئۇلۇغ ئاللاغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، ئىنسانلارنىڭ خوجىسى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا دۇرۇد ئېيتىپ، ئەھلى ئەۋلادى ۋە يارۇ - بۇرادەرلىرىگە سالام يوللايمىز.

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە ئۇلۇغ نىسبىتى ①

ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا ئوغلى، مۇھەممەت يەھيا — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت ئىسھاق ئوغلى، مۇھەممەت ئىسھاق — مەخدۇم ئەزەم دېگەن نام بىلەن مەشھۇر بولغان مەۋلانا خاجەگى كاسانىنىڭ ئوغلى (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي).

ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمنىڭ كېلىپ چىقىشى ئون ۋاستە ئارقىلىق ئۇلارنىڭ دەسلەپكى بوۋىسى ھەزرىتى شاھى بورھانۇددىنغا يېتىدۇ. شاھى بۇرھانۇددىننىڭ كېلىپ چىقىشى مۇنداق يېزىلغان: شاھى بۇرھانۇددىن — سەييىدى جالالۇددىن ئوغلى، جالالۇددىن — خوجا ئەشرەپۇددىن ئوغلى، ئەشرەپۇددىن — خوجا زىيائۇددىن ئوغلى، زىيائۇددىن — خوجا ئەلائۇددىن ئوغلى، ئەلائۇددىن — خوجا بۇرھانۇددىن ئوغلى، بۇرھانۇددىن — خوجا قاسىم ئوغلى، قاسىم — خوجا ھاشىم ئوغلى، ھاشىم — خوجا تاھىر ئوغلى، تاھىر — خوجا ھەسەن ئەمەدەنىنىڭ

① بۇ پەردىكى نىسبەتتىن — تەرىقەت بولىدىكى ئىرسىيەت ئىرادە قىلىنىشى مۇمكىن. (تەرجىماندىن)

ئوغلى، (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي!)
ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئۇلۇغ نىسبىتى (باغلىنىشى)
بارلىق ئىنسى جىنسىنىڭ پەيغەمبىرى بولغان پەيغەم-
بىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا مۇنداق يەتكۈز-
ۈلىدۇ: بۇ نىسبەت شىرىپىنى (تەرىقەت نىسبىتىنى) ھەز-
رىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا ھەزرىتى مۇھەممەت خان-
ىدىن ئالغان. مۇھەممەت خان — ھەزرىتى خوجا
مۇھەممەت ئىسھاقتىن ئالغان. مۇھەممەت ئىسھاق — ھەز-
رىتى مەۋلانا لۇتپۇللا چىستىدىن ئالغان. لۇتپۇللا
چىستى ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمدىن ئالغان. مەخدۇم
ئەزەم — ھەزرىتى مەۋلانا مۇھەممەت قازى قەددە-
سەللاھۇ روھەھۇدىن ئالغان. مۇھەممەت قازى — ھەز-
رىتى خوجا ئەھرار قەددەسەللاھۇ روھەھۇدىن ئالغان.
خوجا ئەھرار — ھەزرىتى مەۋلانا يەئقۇبى چەرخى-
دىن ئالغان. يەئقۇبى چەرخى — خوجا بۇزرۇك
باھائىددىن نەقشبەندى قەددەسەللاھۇ روھەھۇدىن
ئالغان. باھائىددىن نەقشبەن — ھەزرىتى ئەمىر
سەييىدى كۇلال قەددەسەللاھۇ روھەھۇدىن ئالغان. سەي-
يىدى كۇلال — ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت
بابايى سىماسىدىن ئالغان. بابايى سىما —
ھەزرىتى ئەزىز خوجا ئەلى رامەتنىدىن ئالغان. ئەلى
رامەتنى — ھەزرىتى خوجا مەھمۇت ئەنجىر پەغنە-
ۋىدىن ئالغان. ئەنجىر پەغنەۋى — ھەزرىتى خوجا
ئارىپ رىيوگىرىدىن ئالغان. ئارىپ رىيوگىرى —
ھەزرىتى خوجا جاھان خوجا ئابدۇلخالىق غىجدەۋانى-

دىن ئالغان، ئابدۇلخالىق غىجدەۋانىي — ھەزرىتى شەيخۇل مەشايىخ خوجا يۈسۈپ ھەممدانىدىن ئالغان، يۈسۈپ ھەممدانى — ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلى پارمىزىدىن ئالغان، ئەبۇئەلى پارمىزى بولسا ئىككى تەرەپتىن نىسبەت قالدۇرغان: 1) ئۇ، ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلھەسەنول خىرقانىدىن ئالغان، ئەبۇل ھەسەن خىرقانى — ھەزرىتى شەيخ سۇلتانول ئارىپىن ئەبۇ يەزىدى بەستامىدىن ئالغان، ئەبۇ يەزىدى بەستامى — ھەزرىتى ئىمام جەئپەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان، ئىمام جەئپەرى سادىقنىڭ نەسەبىمۇ ئىككىگە بۆلۈنگەن: بىرىنچى ئىمام جەئپەرى سادىق — ئاتىسى ھەزرىتى ئىمام مۇھەممەت باقىردىن ئالغان، ئىمام مۇھەممەت باقىر — ئاتىسى ئىمام زەينۇلئابىدىن رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن ئالغان، ئىمام زەينۇلئابىدىن — ئاتىسى ئىمام ھۆسەيىن رەزىيەللاھو ئەنھودىن ئالغان، ئىمام ھۆسەيىن — ئۇلۇغ ئاتىسى ھەزرىتى ئەلى كەررەمەللاھو ۋەجھەھودىن ئالغان. ئىككىنچى ھەزرىتى ئىمام جەئپەرى-رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەبۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھو ئەنھۇنىڭ ئوغلى ھەزرىتى قاسىمدىن ئالغان، ھەزرىتى قاسىم — ھەزرىتى سەلمانى پارىس رەزىيەللاھۇ ئەنھودىن ئالغان، سەلمانى پارىس — غاردا جانابىي پەيغەمبىرىمىز — ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامغا ھەمراھ بولغان، بارلىق مۆئمىنلەرنىڭ باشلىقى ھەزرىتى ئەبۇبەكرى سىددىق رەزىيەللاھو ئەنـ

... UNIV. ... TEK ... GEN

مۇرىتى ئالغان. 2) شەيخ ئەبۇ ئەلى پارمىزىنىڭ كىلىپ چىقىشى ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلقاسىم گورگانىغا يېتىدۇ. شەيخ ئەبۇلقاسىم گورگانى بولسا ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبى قەددەسەللاھۇ سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى. شەيخ ئەبۇ ئوسمان مەغرىبى بولسا، ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلى رودبارىنىڭ مۇرىتى. ئەبۇ ئەلى رودبارى — سەييىدۇتتائىپە ھەزرىتى جونەيد بەغدادىنىڭ مۇرىتى. شەيخ جونەيد بەغدادى — ھەزرىتى خودسىرى سەقتى قوددىسە سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى، شەيخ خودسىرى — ھەزرىتى مەئروف كەرخى قوددىسە سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى، شەيخ مەئروف كەرخىگە ئىككى نىسبەت بېرىلگەن: (1) مەئروف كەرخى — ھەزرىتى ئىمام ئەلى رىزانىڭ مۇرىتى، ئىمام ئەلى رىزا — ئاتىسى ئىمام مۇساكازىم رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇرىتى. مۇساكازىم — ئاتىسى ئىمام جەئپەرى سادىق رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مۇرىتى. ئىمام جەئپەرى سادىقنىڭ نىسبىتى (تەسەۋۋۇپ يولىدىكى باغلىنىشى. — سىلسىلەسى) ھاشتە بايان قىلىندى.

(2) مەئروف كەرخى — ھەزرىتى شەيخ داۋۇت تائى قەددەسەللاھۇ سىررۇھۇنىڭ مۇرىتى. داۋۇت تائى — ھەزرىتى ھەبىب ئەجەمىنىڭ مۇرىتى. شەيخ ھەبىب ئەجەمى — ھەزرىتى ھەسەن بەسرىنىڭ مۇرىتى، ھەسەن بەسرى بولسا (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي) ھەزرىتى ئەلى مورتەزا رەزىيەللاھۇ

ئەنەۋنىڭ مۇرىتى ...

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى، ئاجايىپ ئىش - ئىزلىرى (كارامەتلىرى) خۇدا بۇيرۇسا مۇندىن كېيىن سۆزلىنىدۇ.

ھۆرمەتلىك پادىشاھنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىنى تىلغا ئېلىش ھۆرمەتكە لايىق ئىش ئىدى ... ئەھلى شەيخنىڭ بىر قانچە تارىخلىرىدا بۇ سىلسىلە (زەنجىرسىمان باغلىنىش) ئاتلار باغلىنىشى ئارقىلىق ئىشەنچلىك بايانلار بىلەن نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەسكە يەتكۈزۈلگەن. ئاپتورمۇ بۇ ۋاراقلارنى پادىشاھلارنىڭ پادىشاھى — ئاللاتائالانىڭ تەقدىرى بىلەن چاغاتاي پادىشاھى ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنىڭ نىسبىتىنى يەنى بۈگۈنكى كۈندە ھۆكۈم يۈرگۈزۈۋاتقان ساخاۋەتلىك، شانۇ - شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ كېلىپ چىقىشىنى گۆھەر چاچقۇچى قەلىمى ئارقىلىق نەقىل ۋە ئاڭلىغانلىرىنى بۇرۇنقى تارىخچى يازغۇچىلار ئۇسۇلى بويىچە بايانات سەھىپىلىرىگە تىزىپ، نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى ياپەسكە يەتكۈزىدۇ.

مەسىلەن، ھەزرىتى ئىسمايىلخان — ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخان ئوغلى، ئابدۇرېھىمخان — ئابدۇرېشىتخان ئوغلى، ئابدۇرېشىتخان — سۇلتان سەئىدخان ئوغلى، سۇلتان سەئىدخان — سۇلتان ئەھمەتخان ئوغلى، سۇلتان ئەھمەتخان — سۇلتان يۈنۈسخان ئوغلى، سۇلتان يۈنۈسخان — سۇلتان ۋەيىسخان ئوغلى، سۇلتان ۋەيىسخان — شىر ئەلىخان ئوغلى، شىر ئەلىخان مۇھەممەتخان ئوغلى،

مۇھەممەتخان — خىزىر خوجاخان ئوغلى، خىزىر خو-
جاخان — تۇغلۇق تۆمۈر خان ئوغلى، تۇغلۇق تۆمۈر
خان — ئىسەن بۇقاخان ئوغلى، ئىسەن بۇقاخان —
داۋا خان ئوغلى، داۋا خان — بەرراقخان ئوغلى،
بەرراقخان — يىسۇن قارا خان ئوغلى، يىسۇن
قارا خان — مۇۋاتوكانخان ئوغلى، مۇۋاتوكانخان —
چاغاتاي خان ئوغلى، چاغاتاي خان چىڭگىز خان ئوغلى،
چىڭگىز خان — يىسۇگايخان ئوغلى، يىسۇگايخان —
بەرتانخان ئوغلى، بەرتانخان — قىبىلخان ئوغلى،
قىبىلخان — تۇنبىنە خان ئوغلى، تۇنبىنە خان —
بايسۇنقۇرخان ئوغلى، بايسۇنقۇرخان — قايدۇر خان
ئوغلى، قايدۇر خان — دوتۇم مىنىنخان ئوغلى، دو-
تۇم مىنىنخان — بۇقاخان ئوغلى، بۇقاخان — بو-
دەنچىرقائان ئوغلى، بودەنچىرقائان — ئالانقۇۋا
كوركلۈك ئوغلىغا يېتىدۇ. ئالانقۇۋا كوركلۈكنىڭ كې-
لىپ چىقىشى بولسا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى
ياپەسكە يېتىدۇ.

خان ھەزرەتلىرىنىڭ ۋەقەلىرى خۇدا بۇيرۇسا
مۇندىن كېيىن بايان قىلىنىدۇ. بۇ ئاپتور
ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلىكى، جاھاننىڭ توسالغۇ
بولۇشىغا قارىماي، ئالدىراش ۋاقىتتا بۇ كىتابنى
يېزىپ چىقتى. سۆز ئۇزۇش تەييارلىقنىڭ يوقلۇقىغا
قارىماي تەپەككۇردىن ئىبارەت قولۋاقنى مۇھىت دېڭىز-
غا سالدى. ھالاكەت گىردابىدا بېشىنىڭ قېيىشىنى
ئويلىمىغان، شىددەتلىك دولقۇنلار قورقۇنچىسىنى

چادىغا كەلتۈرمىگەن ھالدا «كىمىكى ئاجىز بىچارە بولسا ئۇ ئوقلارغا نىشان بولۇپتۇ» دېگەندەك، شۇنچە پاراكەندىچىلىك ئىچىدىمۇ بۇ ئۇلۇغ نىشان ۋە كاتتا ئىشقا جۈرئەت قىلىپ، قەدەم قويۇپ، ئۆزىنى ئېتىراز ئوقىنىڭ نىشانى قىلدى.

ئاركا بەگ تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ: «يۇنۇسخاننىڭ زامانىسىدىن تا ھازىرغا قەدەر نۇرغۇن يۇقىرى مەرتىۋىلىك پادىشاھلار، داڭلىق كاتتىباشلار ئۆتۈپتۇر، بۇنىدىن كېيىنمۇ ئۆتكۈسى، ئۇلارنىڭ نامى داڭقى دۇنيادا يادىكار قالسۇن!» — دېدى.

ئەگەر ئۇنداق بولمايدىغان بولسا، بۇ دەسمايەسىز پەقىر، ئىقتىدارسىز ھەقىر شاھ مەھمۇت مىرزافازىل جوراس ئوغلىنىڭ ئاق قەغەز ئۈستىگە قارا خەتتىن ئىبارەت كېمىنى تەييارلاپ قويۇشقا قانداقمۇ ماجالى بولاتتى. بۇ ئاجايىپ سەھىپىگە بىرەر ھەرپ يېزىپ قويۇشقا قانداقمۇ كۈچى يېتەتتى. داڭلىق ئاركا بەگ پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن نائىلاج بۇ ئەدەبىسىزلىك دائىرىسىگە قەدەم قويۇپ، بۇ چوڭ ئىشقا ئالدىرىدى.

ئۇ ئالىي مەرتىۋىلىك ئەمىر (ئاركابەگ) نىڭ ئەھۋاللىرىمۇ خۇدا بۇيرۇسا سۆزلىنىدۇ.

سۇلتان سەئىدخان ئوغلى ئابدۇرېشىتخاننىڭ خاقانلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى

ئابدۇرېشىتخان ئاقسۇدىكى چېغىدا، سۇلتان سەئىد

خان تىبەتنىڭ يولىدا تۇتەك ئېلىپ كېتىپ ۋاپات
بولدى. ئابدۇرېشىتخان ئاقسۇدىن كېلىپ ئاتىسى سۇل-
تان سەئىدخاننىڭ ئورنىدا ئولتۇردى. سۇلتان سەئىدخان-
نىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مەنسۇرخان
ئاقسۇ تەرىپىگە لەشكەر تارتتى. ئابدۇرېشىتخان بىردىن-
ئۇنىڭغا قارشى تۇردى. مەقسىتىگە يېتەلمىگەن مەن-
سۇرخان ئىلاجىسىز قايتتى. ئابدۇرېشىتخانمۇ ئوردىغا
ياندى. بۇ ئىش بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. يەنى
مەنسۇرخان بىر قانچە قېتىم ھۇجۇم قىلدى. ئابدۇرېشىت-
خانمۇ بىر قانچە قېتىم كېلىپ، ئۇنىڭغا قارشى
تۇرۇپ، ھەر قېتىمدا غەلىبە بىلەن ساق سالامەت
قايتتى. خوجا مۇھەممەت مىرزانىڭ ئۆلۈم ۋەقەسى
يۈز بەرگەندە ئابدۇرېشىتخاننىڭ خىزمىتىدىكى كاتتىباش-
لار ئىككىلىنىپ قېلىپ، باشباشتاقلىق يۈز بەردى.
دوغلات مىللىتىدىن بولغان مىرزا ئەلى تاغاي قارا
تېگىدىن تەرىپىگە قاچتى. قالغان باشلىقلارمۇ خاننىڭ
بىر قىسىم بالىلىرىنى ئېلىپ خوتەن تەرەپكە مېڭىشتى
ۋە يېڭى خانغا ئاشكارا قارشىلىق كۆرسىتىشتى. ئارقى-
دىنلا ئابدۇرېشىتخان خوتەنگە باردى. پۈتۈن خالايىق
ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. سېپىل ئىچىدە قېپقال-
غان مەلۇم ساندىكى باشلىقلارنىڭ ھەممىسىنى باغلاپ
ئابدۇرېشىتخان پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى.
پادىشاھ ئۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ، ھەممىسىنى
قويۇپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلدى.

ئابدۇرېشىتخاننىڭ مۆھتەرەم رەپىقىسى چۈچۈك

خانىم جانىي بەگ قازاق ئوغلىي ئەدىك سۇلتاننىڭ قىزى ئىدى. چۇچۇك خانىمنىڭ ئانىسى، يۇنۇسخاننىڭ تۆتىنچى قىزى — سۇلتان نىگار خانىم ئىدى. چۇچۇك خانىم ئابدۇرېشىت خاندىن ئالتە ئوغۇل يۈزىنى كۆردى. ئۇلار: بىرىنچى، ئابدۇلېتىپ سۇلتان، ئىككىنچى، ئابدۇكېرىمخان، ئۈچەنچى، ئابدۇرېھىم سۇلتان (بۇ ئوغۇل ئابدۇرېشىتخان ھايات چاغدا تىبەتتە شېھىت بولغان) تۆتىنچى، سۇلتان ئىبراھىم (بۇ ئوغۇل ئادەتتە سوپى سۇلتان دەپمۇ ئاتالغان) بەشىنچى، ھەزرىتى مۇھەممەتخان، ئالتىنچى، ئەبۇسەئىد سۇلتان. ئابدۇرېشىتخاننىڭ يەنە ھەر خىل تائىپەدىن تۇغۇلغان ئالتە ئوغلى بولۇپ ئۇلار: بىرىنچى، قۇرەيش سۇلتان، ئىككىنچى، مۇھەممەت باقى سۇلتان، ئۈچىنچى، مۇھەممەت شاھ سۇلتان، تۆتىنچى، يۇنۇس سۇلتان، بەشىنچى، ئابدۇللا سۇلتان، ئالتىنچى، ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان.

ئابدۇرېشىتخان ھەممىسى بولۇپ 12 ئوغۇل يۈزى كۆرگەن ئىدى. ئابدۇلېتىپ سۇلتان ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ئۇ ئاقسۇ ۋە ئۇچتۇرپانغا ئەمىر قىلىپ ئەۋەتىلىپ موغۇلىستاننى ياشقۇرغان، قەشقەرگە سوپى سۇلتان ۋاقىتلىق باشلىقلىققا تەيىنلەندى. ئەمىر مۇھەممەت بارلاس يولسا ئۇنىڭ باش مەسلىھەتچىلىكىگە بەلگىلەندى. كېيىن خوتەن ھۆكۈمىتىگە سوپى سۇلتان باشلىق قىلىپ ئەۋەتىلدى. ئۇلارنىڭ

ھەرقايسىسىنىڭ ئەھۋالى خۇدا خالىسا ئۆز ئورنىدا بايان قىلىنىدۇ.

ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى، ئابدۇرېشىت خاننىڭ پەرزەنتى ئابدۇلېتىپ خاننىڭ قان قىساسىنى تەلەپ قىلىپ لەشكەر تارتقىنى

مەملىكەتنىڭ پادىشاھلىقى ئابدۇرېشىت خانغا رەسمىي مۇقىملاشقاندىن كېيىن، ئابدۇلېتىپ سۇلتان ئاقسۇدا يەرلىك بولۇپ ئورۇنلىشىپ قالدى. ئۇ، يۈرەكلىك، باتۇر شاھزادە ئىدى. ئۇ، موغۇلىستاننى شۇنداق ياخشى باشقۇردىكى، توپىلاڭ قىلغۇچىلارنىڭ موغۇلىستاندا تۇرارغا تاقىتى قالمىدى. ئاخىرى ئابدۇلېتىپ سۇلتان ھەق نەزەرخانغا ھۇجۇم قىلىپ، نۇرغۇن ئادەملىرىنى ئەسىر، ناھايىتى كۆپ دۇنياسىنى ئولجا ئالدى. ئاندىن كېيىن ھەق نەزەرخان قازاق، قىرغىزلار بىلەن بىرلىشىپ ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ ئەيشى - ئىشرەت بىلەن كۆڭۈل ئېچىپ ئولتۇرغان مەزگىلىدە ھۇجۇم قىلىپ كەلمەكچى بولدى. ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ مۇھاپىزەتچىسى بىلىقچى قەۋمىدىن ئىدى، ئۇ ئابدۇلېتىپ سۇلتانغا ئۇقتۇرماستىن چىقىپ بەدەر قاچتى. قازاق، قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى يېرىم كېچىدە باستۇرۇپ كېلىپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ لەشكىرىنى مەغلۇپ قىلدى. پادىشاھ

ئابدۇلبېتىپ سۇلتاننى ياردار قىلىپ، ھەق نەزەرخان
پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. ھەق نەزەرخان
ئابدۇلبېتىپ سۇلتانغا تازىم قىلىپ ئادەمگەرچىلىك
بىلەن مۇئامىلە قىلدى. شۇ ئاردا ئابدۇلبېتىپ سۇلـ
تان بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشتى.

ئابدۇلبېتىپ سۇلتاننىڭ ۋاپات بولغانلىق خەۋىرى
پادىشاھ ئابدۇرېشىتخانغا يەتكەندىن كېيىن، ئابدۇرېـ
شىتخان بىلەن چۈچۈك خانىملار ئابدۇلبېتىپ سۇلـ
تاننىڭ جەسىتىنى ئەكەلدۈردى ۋە تەزىيە بىلدۈرۈپ،
سۇلتان سەئىدخان قەبرىسىنىڭ ئايىغىغا يەنى يەـ
كەندىكى ئالتۇن مازارىغا دەپنە قىلىشتى. ھەزرىتى
خوجا مۇھەممەت شىرىپ قۇددىسە سىررۇھۇ ئۇ چاغدا
تۈۋەن دەرىجىدىكى مۇرىتلىرىنى تەرىقەت يولىغا
يېتەكلەشكە مەشغۇل ئىدى. ئابدۇرېشىتخان خوجا ھەزـ
رەتلىرىگە كۆپ ئىلتىجا قىلىپ ۋەقەنى بىر-بىرلەپ
ئېيتتى، ھەممە ياردەم سورايدىغانلىقىنى بىلدۈردى.
خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ پادىشاھ ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئەھـ
ۋالىغا ئىچى ئاغرىپ، ئۆتكەن ئەۋلىيالارنى زىيارەت
قىلغاچ ئابدۇرېشىتخان بىلەن بىرگە يولغا چىقتى.
سۇلتان ساتۇق بۇغراخان قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ نۇرغا
تولغان مازىرىغا باردى. مەزكۇر سۇلتان بۇزرۇكـ
ۋاردىن بىشارەت بولغاندىن كېيىن، پادىشاھ ئابدۇـ
رېشىتخانغا لەشكەرنى باشلاپ دۈشمەنلەرگە قارشى
ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە رۇخسەت قىلدى. ئابدۇرېشىتخان
ئۇرغۇن لەشكەر بىلەن قازاق، قىرغىزلار تەرەپكە

راۋانە بولدى. خوجا ھەزرەتلىرى (مۇھەممەت شىرىپ) ئۇلۇغلار (ئەۋلىيالار) مازارلىرىنى زىيارەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن يەكەنگە قايتتى. ئابدۇرېشىتخان دۈشمەنلىك ئارقىسىدىن ئۈچ ئاي مىقدارى يول يۈرۈپ «ئەمىل» دېگەن جايدا دۈشمىنى ھەق نەزەرخانغا يېتىشتى. ھەق نەزەرخان ۋە ئۇنىڭ چېرىكلىرى بىلەن قىرغىزلار ناھايىتى مۇستەھكەم بىر ئورۇنغا جايلىشىۋالغان ئىكەن. مۇھاسىرە ئۇزاق ۋاقىت داۋام قىلدى. بىر كۈنى پادىشاھ ئابدۇرېشىتخان باش كۆتۈرۈپلا ئاتقا مىندى. قالغان لەشكەرلەرمۇ بىراقلا ئاتلىرىغا مىنىشىپ پۈتۈن تىرىشچانلىقى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ھەق نەزەرخاننى مەغلۇپ قىلىشتى، ھەق نەزەرخان ۋە ئۇنىڭ باشقا كاتتىباشلىرى قوللىرى باغلىنىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇلدى. قىرغىز باشلىقلىرىنىڭمۇ قوللىرى باغلاندى. ئابدۇرېشىتخان «ئەمىل» دېگەن جايدا ئۈچ كۈن تۇرۇپ جۇجى① ئەۋلادىدىن چىققان كاتتىباشلارنىڭ يەتتە بايرىقىنى ئېلىپ، يەكەنگە ـــ ئۆز ئوردىسىغا غەلىبە- نۇسرەت بىلەن قايتتى. كاتتىباشلارنىڭ يەتتە توغ ئەلەمىنى ئۆزى بىلەن بىرگە يەكەنگە ئېلىپ كەلدى. يەتتە توغ ئەلەمى دېگىنىمىز شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، قازاق پادىشاھلىرى تا شۇ كەمگىچە توغ تۇتمىغان ئىدى. يۇنۇسخان قاراتوقايدا «بورۇج ئوغلان»نى مەغلۇپ قىلدى، ھازىرقى تارىخقا قەدەر، شىبان،

① جۇجى ـــ چىڭگىزخاننىڭ ئوغلى.

قازاق، موڭغۇللار ئوتتۇرىسىدا ئۇرغۇن جەڭ ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ، كۆپىنچە شىبان بىلەن قازاقلار غەلىبە قىلىپ كەلگەن. لېكىن موڭغۇللار ھېچقاچان ئۈستۈنلۈككە ئېرىشەلمىگەن، لېكىن ئابدۇرېشىتخان، شىبان، قازاق، قىرغىزلار ئۈستىدىن چوڭ غەلىبە قىلدى. بۇ غەلىبە ھازىرغا قەدەر داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

ئابدۇرېشىتخان تەن قۇرۇلۇشىنىڭ كۈچلۈكلۈكى، ساغلاملىقى بىلەن تەڭتۇشلىرى ئارىسىدا (ئۆز ئارا چوڭقۇرمەنىلىك پاراڭلىشىشلاردا) باشقىلاردىن ئالاھىدە ئۈستۈن تۇراتتى. ئوق ئېتىشتا تەڭداشسىز ئىدى. ئۇ ئۇلۇغ ئاتىسى سۇلتان سەئىدخاندىن تۆۋەنرەك كۆرۈنگەن بىلەن باتۇرلۇق، ساخاۋەتتە ئۆز زامانىسىنىڭ يېگانە كىشىسى ئىدى. شېئىرنىمۇ ياخشى ئېيتاتتى. تۆۋەندىكى شېئىرلار بۇنىڭ دەلىلى:

زۇلۇم بىداد بەمەن لۇتفى ئىنايەت بەرەقىبەست،
زىن سەبەب ئىن دىلى غەم دەر ئەلەمەست.

(زۇلۇم، ئادالەتسىزلىك ماڭا، مۇلايىم ۋە ياخشىلىق رەقىبكە، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ غەمكىن دىلىم قاتتىق ئازابلانماقتا.)

ئى رەشىدى، چەكۈنەم جىلۋەچە سازەم ئەكنۇن،
بائەسى ئىن غەمۇ ئەندۇ ۋە ئەلەم ئىن سەنەمەست.

(ئەي رەشىدى، قانداقمۇ ئۆزۈمنى كۆرسىتىمەن، نېمە قىلىمەن،

ھازىر بۇ غەم ئەندىشىنىڭ سەۋەبى ئەنە شۇ سىنەم — مەھبۇپ دۇر»

بۇ ئۇنىڭ تۈركچە شېئىرىدۇر:

شەھسۇۋارىم ئەزمى مەيدان قىلدى جەۋلانىن كۆرۈڭ.
گويى ئەيلەپ باشىڭىزنى زۇلپى چەۋگانىن كۆرۈڭ.
نى باقارسىز ئاشكارا جەۋرىگە ئول شۇخنىڭ.
گۆشەئى چەشمىگە باقىڭ لۇتفى مېھمانىن كۆرۈڭ.

ئۇنىڭ سېخىي قولى روھقا مەدەت بېرىدىغان سازلارنى شۇنداق چالاتتىكى زوھرا① مۇ چىدىيالمىغىنىدىن لال بولۇپ قالاتتى. ئۇ يەنە تەبىئىي ئىقتىدارى بىلەن ھەر خىل ھۈنەر-سەنئەتلەردە كارامەت كۆرسىتەتتى، كۆپ چاغلاردا قەلەندەر سۈپەتتە ساياھەت قىلاتتى.

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ۋاپاتى، پادىشاھلىق قىلغان ۋاقتى ۋە ھاياتى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خان ئىككى قېتىم خوتەن تەرەپكە قەلەندەرچە ياسىنىپ بارغانمىش. بۇ چاغلاردا، مىر ئەنۋار، موللا مەھمۇتلارمۇ بىللە ئىكەن. ئۈچىنچى قېتىم بارغىنىدا، ئابدۇرېشىتخاننىڭ كەلگەن-

① زوھرا — مۇزىكا، خۇشاللىقلارغا مەسئۇل يۇلتۇزنىڭ نامى.

لىنكىنى ئاڭلىغان قۇرەيش سۇلتان مەملىكەتنىڭ باشـ
لىق، كاتتىباشلىرى بىلەن ئۇنىڭ ئالدىغا قارشى ئېـ
لىشقا چىقتى. ئابدۇرېشىت خان قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئۈۋـ
يىگە چۈشتى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن قاشتېشىـ
نى تاماشا قىلىش ئۈچۈن كېتىۋېتىپ جامەدار① يېـ
زىسىغا يەتكەندە قازا يېتىپ ۋاپات بولدى. ئۇ، ئاـ
تىسى هايات ۋاقتىدا ئاقسۇ ۋە موغۇلىستاندا بولۇپ،
ئون يىل پادىشاھلىق قىلغان. ئاتىسىنىڭ ۋاپاتىدىن
كېيىن قەشقەر، يېڭىسار، يەكەن، ئاقسۇ، خوتەن ھەتـ
تا بەدەخشانغىچە مۇستەقىل هالدا 27 يىل پادىشاھـ
لىق قىلدى. 52 يىل ياشىدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم
خان مەرھۇم ئابدۇرېشىت خان ۋاپات بولۇپ ئۈچ ئايـ
دىن كېيىن دۇنياغا كەلدى. ئابدۇكېرىم خان ئۇنى
بېقىپ چوڭ قىلدى. مەھمۇت بارلاس يەكەنگە، ئەھـ
مەت بارلاس خوتەنگە ھاكىم بولدى.

ئاللا ھەممىدىن ئالىمراقدۇر.

ئابدۇكېرىم خاننىڭ دەسلەپكى ئىشلىرى ۋە شۇ چاغدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

ئابدۇلېتىپ سۇلتان قازاقلارنىڭ قولىدا شېھىت
بولغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم خان ئاقسۇنىڭ ياشلىقـ
لىقىغا نامزات قىلىپ كۆرسىتىلدى. ئابدۇكېرىم خان بىـ

① ھازىر خوتەندە «جامەدار» دېيىلىدىغان بىر مازار بار.

پەر قىلىشىنى رەت قىلدى، ئۇنىڭدىن رەت قىلىشىنىڭ
سەۋەبى سورالغانىدا، «ئۇلۇغ ئاتا، بىز بولغان بول-
ساق ئۇلارنىڭ ھاياتىنى غەنىمەت سانايتتۇق» دېدى.
بەزى ھەسەتخورلار گەپنى بۇراپ، پادىشاھقا «ئابدۇ-
كېرىمخان تېخى باشقىچە داغدۇغىلارنى قىلىۋاتىدۇ①»
دەپ خاننى ئىككىلەندۇرۇپ قويدى. خان ئابدۇكېرىم
خاننى چاقىرىپ «مۇنۇ بېيىتنى يازغىن» دەپ بۇي-
رۇق قىلدى:

بېيىت

پەدەركۇش پادىشاھى را نەشايەد،
ئەگەر شايەد بەجۇز شەش ماھ نەپايەد.
(ئاتىسىنى ئۆلتۈرگۈچىگە پادىشاھلىق ياراشماس،
ئەگەر ياراشقان بولسا ئالتە ئايدىن ئارتۇق چىدىماس.)

ئابدۇكېرىمخان بۇ بېيىتنى دەرھال يازدى ۋە
بەلىغىنى بوينىغا سېلىپ ئېگىلىپ تۇرۇپ، تىترەپ،
ئەدەب تىزلىرى بىلەن ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:
«ھەزرىتى خاقانى ئەزەم ياخشى دەپتۇكەنكى: شۇن-
داق ئېسىل پادىشاھزادىلاردىنمۇ مۇنداق پەسكەشلىك
كېلىدىكەن، مەسىلەن، خىسرونىڭ شىرويەسى پەرۋىزنى
ئۆلتۈردى، شىرويەنىڭ كېلىپ چىقىشى ئەسلى مۇنداق:
شىرويە — خىسرونىڭ ئوغلى، خىسرو — ھۇرمۇز-

---

① ھەقوق تالىشىۋاتىدۇ، دېمەكچى

نىڭ ئوغلى، ھورمۇز — نوشىرۋاننىڭ ئوغلى، نوشىرۋان — قۇبادنىڭ ئوغلى، قۇباد — فىروزنىڭ ئوغلى، فىروز — يەزدە جەردنىڭ ئوغلى، يەزدە جەرد — بەھرام گورنىڭ ئوغلى، بەھرامىمۇ ئەسلى پۈشتىدىن ئالغاندا پەرىدۇنغا يېتىدۇ، پەرىدۇنىمۇ ئەسلى پۈشتىدىن ئالغاندا، كىيومىرستقا يېتىدۇ، كىيومىرس — ئەجەم نەسەبچىلىرىنىڭ قارىشىچە ئادەم① ئىمىش. مانا شۇنداق بىر ئېسىل پادىشاھ بالىسىمۇ بىر رەزىل ئىشنى قىلىپ قويۇپ ئالتە ئايدىن كېيىن تائۇن② كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ جەھەننەمگە يول ئالدى. خەلىپىلەر ئائىلىسىدىمۇ مۇنتەسىر خەلىپىدىن ئېسىلراق كىشى يوق ئىدى، ئۇ بولسا مۇتەۋەككىلنىڭ ئوغلى، مۇتەۋەككىل — مۇئتەسىمنىڭ ئوغلى، مۇئتەسىم — ھارۇن رەشىدنىڭ ئوغلى، ھارۇن رەشىد — مەھدىنىڭ ئوغلى، مەھدى — مەنسۇرنىڭ ئوغلى، مەنسۇر — مۇھەممەتنىڭ ئوغلى، مۇھەممەت — ئەلىنىڭ ئوغلى، ئەلى — ئابدۇللانىڭ ئوغلى، ئابدۇللا — ئاببباس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئوغلى.

بىر قانچە پۈشتىغىچە خەلىپە بولغان بىر ئادەم ئاتىسىنى ئۆلتۈردى. ئابدۇللەتىپ مىرزا سەمەرقەنتنىڭ سىرتىدىكى ئابى سۇرۇخنىڭ لېۋىدە ئاتىسى ئۇلۇغ بەگ مىرزادىن ئىبارەت بىر ئالىم، ئادىل پا-

① ئادەم — ئادەم ئەلەيھىسسالامۇ - قانداق؟

② تائۇن — داۋاسىز، يۇقۇملۇق كېسەل.

دىشاھنى ئۆلتۈردى. ئابدۇلېتىپ مىرزا — ئۇلۇغ بەگنىڭ ئوغلى، ئۇلۇغ بەگ — سۇلتان شاھرۇخنىڭ ئوغلى، شاھرۇخ — ساھىب قىران تۆمۈر كوركاننىڭ ئوغلى.

بۇ شۇم پېشانە پادىشاھزادىلار ئادەم ئۆلتۈرۈپ ئالته ئايدىن ئارتۇق ياشىيالمىدى. بىلىش كېرەككى، مېنىڭ كېلىپ چىقىشىم ئۇنداق، مۇنداق دەپ پەخىرلىنىشكە بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى، دىيانەتلىك، تەقۋادار بولۇش لازىم.

خان ئابدۇكېرىم خاندىن تەپسىلىي ئەھۋال سورىغىنىدا ئابدۇكېرىم خان يەكەنسارنىڭ پادىشاھلىقىنى تەلەپ قىلدى، خان ئۇنىڭغا مۇھەممەت مىرزا بايرىنى ۋەزىر قىلىپ يەكەنسارغا ئەۋەردى. ئۇ چاغدا سوپى سۇلتان قەشقەرنىڭ ۋالىيسى ئىدى، سوپى سۇلتان — ئابدۇرېشت خاننىڭ تۆتىنچى ئوغلى، لېكىن سوپى سۇلتان كۆرۈنۈشى چىرايلىق ھەم غەزەپلىك ئىدى. ئادەتتە كىشىلەر ئۇنى قابىل ئادەم دېيىشەتتى.

ئابدۇكېرىم خان — سالىھ، مۇتتەقى (پەرھىزكار)، كەمبەغەل پەرەس ئىدى. تەرىقەتتە مۇھەممەت ۋەلى سوپى قۇددىسە سىررۇھۇغا مۇرىت بولغان. مۇھەممەت ۋەلى سوپى بولسا ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت شىرىپ قۇددىسە روھەھۇنىڭ چوڭ يارانلىرىدىن ئىدى، لېكىن قەشقەردە مىرزا زېرەك نامىلىق جەزىبىسى بار، كۆچلۈك بىر دەرۋىش بار ئىدى. نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئابدۇكېرىم خان مەزكۇر مىرزا زېرەك خانقادىكى چاغدا ئۇنىڭ سۆھبىتىنى تاپماقچى بولۇپ،

كىرىپ سالام قىپتۇ، مىرزا زېرەك «كەلسىلە! سۇلتان ئەمەسمەن، مەن سىلىنى قوشاقچىنىڭ كىچىك ئوغلىمىكەن دەپ ئويلاپتىكەنمەن، ئۆزلىرى ئەكەنلا. دىنىنىڭ كاتتىلىرى (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي) ئۆزلىرىنى خانلىققا كۆتۈرۈشتى، ئۆزلىرىنى ئىزدەپ ئادەم كېلىدۇ، ۋاقىت بولۇپ قالسۇنلار!» دېدى ۋە يېنىشقا رۇخسەت قىلدى، ئابدۇكېرىمخان يېتىمسارغا ياندى.

قوشاقچى دېگەن سۆز ئابدۇرېشىتخانغا قارىتىلغان بولۇشى ئېھتىمالغا يېقىن، چۈنكى خان شائىر ئىدى. شۇنىڭدەك يەنە بەزى بەزىدە ھالالىدىن جان بېقىش ئۈچۈن جۇۋىچىلىق قىلاتتى. ئابدۇكېرىمخان مىرزا زېرەكنىڭ ئالدىدىن قايتىپ ئۈچ كۈندىن كېيىن بىر ئەتىگىنى مۇھەممەت ۋەلى سوپى ئابدۇكېرىمخانغا خۇش خەۋەر قىلدى. ئابدۇكېرىمخان دەرھاللا يېتىمسارنىڭ ئەرلىرىنى يىغىپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. مۇھەممەت ۋەلى سوپى ئابدۇكېرىمخانغا كۆرۈندى. لېكىن باشقا كاتتىباشلار كۆرمىدى. مەھمۇت بارلاس سوپى سۇلتانغا كىشى ئەۋەتكەن ئىدى. ئۇ ئادەم ئابدۇكېرىمخانغا يولۇقۇپ قالدى. ئابدۇكېرىمخان تەپسىلىي ئەھۋال سوراپ، ئەھۋالنى مۇئەييەنلەشتۈردى. خەت كەلدى، ئابدۇكېرىمخان بۇنىڭدىن ياخشى پال ئېلىپ تېزلا راۋان بولدى. باشقىلار: «ئادەملەرنى جۇغلاپ ماڭساق ياخشى بولاتتى» دەپ تەلەپ قىلىشتى. ئابدۇكېرىمخان: «ماناكا ... مۇھەممەت ۋەلى

سوپى ئەلە يەر رەھىمە ئالدىرىتىۋاتىدۇ» دېدى. كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى شادمان بولۇپ شېھىت ھەزرىتى ئەلى ئارسلانخاننىڭ روھىدىن مەدەت سوراپ يەكەنگە يېتىپ كېلىشتى.

خوجا ئۇبەيدۇللا، مىرزا فىروز بارلاس، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات، جان مۇھەممەت مىرزا بايرىن، مىرزا ساتقىن ئىشىك ئاغا قاتارلىقلار ئابدۇكېرىمخاننىڭ ھەمراھلىقىدا چۇچۇك خانىم (ئانىسى) قېشىغا كېلىشتى. ئابدۇكېرىمخان چۇچۇك خانىمنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ، زارى تەزەررۇ قىلدى. چۇچۇك خانىم ۋە بارلىق كاتتىباشلار كونا رەسمىيەت بويىچە ئابدۇكېرىمخانىنى خان تىكلەپ ئېلان قىلىشتى.

ئابدۇكېرىمخاننىڭ خانلىق تەختى ۋە خاقانلىق ئورنىدا ئولتۇرغىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ سۆزلىرىدىكە قارىغاندا، ئابدۇكېرىمخان ئابدۇرېشىت خاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ ئۇ بۇرۇنقى رەسمىيە تىلەر بويىچە خانلىقتا تەيىنلەندى. ئاسادېيىي شۇنداق بىر ئەھۋال بولدىكى، ئىككى كۈندىن كېيىن قەشقەردىن سوپى سۇلتان كېلىپ ئوردىغا چۈشتى، ئۇ يالغۇز كەلگەن ئىدى، ئۇدۇل چۇچۇك خانىم ئالدىغا كىرىپ، ئانىسى بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، ئابدۇكېرىمخان سوپى سۇلتانغا: «ئەي بۇرادەر، كونا رەسمىيەت بويىچە بىزنى خانـ

لىقتا تەيىنلەشتى، ئەگەر ئۆزلىرىنىڭ خانلىقتا مەيلىلىرى بولسا مەملىكەت مانا مەن دۇنيانى دەپ ھەر بىرلىرىنىڭ يۈزىگە كەلمەكچى ئەمەسمەن» دېدى. ئاندىن كېيىن چۈچۈك خانىم سوپى سۇلتانغا:

«ئەي جانىم بالام، ئابدۇكېرىم سىلىگە ئاتا ئورنىدا، موغۇل پادىشاھلىرىنىڭ كونا قائىدىسىدىمۇ، قايسى ياشتا چوڭراق بولسا شۇنى خان، خاقان دەپ بىلىپ شۇنىڭغا بويسۇنىدىكەن. كونا رەسمىيەت بويىچە ئابدۇكېرىمخاننى خان قىلىپ تىكلىدۇق، سىزنىڭچە قانداق؟» دېدى. سوپى سۇلتان دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئانىسى بىلەن بىر تۇغقىنى ئالدىدا ئۆرە تۇرۇپ: «ئابدۇكېرىمخاننى ئاتىمىزنىڭ ئورنىدا بىلىمىز، جان دىلىمىز بىلەن ئۇنىڭغا بويسۇنۇشقا تىرىشىمىز» دەپ بەيئەت قىلدى. قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ ھاكىملىقى سوپى سۇلتانغا بېكىتىلىپ، ئۇنىڭغا يېنىشقا رۇخسەت بېرىلدى. قۇرەيش سۇلتان خوتەننىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەندى. ئاندىن كېيىن مىرزا مەھمۇت بارلاس بىلەن مىرزا ئەھمەت بارلاسلارنىڭ ھوقۇقىنى ئېلىپ تاشلاشقا بۇيرۇق قىلىشتى. مۇھەممەت مىرزا بېرىپ بۇيرۇقنى يەتكۈزدى، ئۇلارنىڭ ئالدىدا 3000 قوراللىق ئادەم بار ئىدى. ھەممىسى تارقاپ كېتىشتى. نامازدا ئوقۇيدىغان خۇتبە ۋە تامغىلار ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئىسمى، لەقەملىرى بىلەن بېزەلدى. مەملىكەت شۇ كىشىگە قاراشلىق بولدى.

خان ئادالەت بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىشقا تىرىشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ، شۇ دەۋردىكى پادىشاھلارنىڭ كۆزى ۋە خۇلاسىسى بولۇپ قالدى. چۈنكى ئۇ سالىھ (دىنىي ئېتىقادى كۈچلۈك)، زاھىد (دۇنيا قوغلاشمايدىغان)، ئابىد (خۇداغا قۇلچىلىق قىلىدىغان) توغرا ئىش قىلىدىغان كىشى ئىدى.

ئىشەنچلىك بەزى كىشىلەرنىڭ خەۋەرگە قارىغاندا، ئۇ بالاغەتكە يەتكەندىن تارتىپ تا ھاياتىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر ناماز نى، جامائەتنى قەتئىي تەرك قىلمىغان. ھەممە ئىبادەتنى ئۆز ۋاقتىدا ئادا قىلغان.

ئۇنىڭ خان بولغاندىن كېيىنكى بىر ئادىتى شۇ ئىدىكى: ھەر ھەپتىدە ئىككى كۈن ئادالەت زەنجىرىنى بېلىگە باغلاپ، ئاممىنىڭ يۈكىنى كۆتۈرىدىغان (ئاممىنى باشقۇرىدىغان) قازى، مۇپتىلارنى يىغىپ، مەملىكەتكە قاراشلىق بارلىق كاتتىباشلارنى قاتنىشتۇرۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ دادىنى ئاڭلايتتى. زۇلۇمغا ئۇچرىغان بىچارىلار خانغا ئەھۋالىنى ئېيتاتتى. شىكايەت قىلغۇچىنىڭ مەسىلىسى ئەگەر شەرىئەت بويىچە ھەل قىلىنىشقا تېگىشلىك بولسا قازى، مۇپتىلار بىر تەرەپ قىلاتتى، ئەگەر سىياسەت بويىچە ھەل قىلىنىشقا تېگىشلىك بولسا كاتتىباشلار بىر تەرەپ قىلاتتى. خوجا ئۇبەيدۇللا ۋە فىرۇز مىرزا بارلاس، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات، مىرزا ساتقىن ئىشىك ئاغالار سوراپ، بىر تەرەپ قىلاتتى. ئابدۇكېرىم خان قۇلاق سېلىپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. قىلچىلىكمۇ خاتا

قىلماي ئادالەت قىلىشاتتى. شۇ چاغلاردا مەككە مۇئەززەمەدە «ئابدۇكېرىم ئادىلىنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن» دەپ ھەر نامازدىن كېيىن دۇئا قىلىناتتى.

كىتابلاردا كەلتۈرۈلۈشىچە: پەيغەمبەرلەردىن قالسا ئۈچ خىل ئادەمنىڭ مەرتىۋىسى ئوخشاش بولىدىكەن. بىرىنچىسى، قۇتبى - ئۇۋنى غەۋس دەپ ئاتايدۇ. ئىككىنچىسى، يۇقىرى دەرىجىلىك شېھىتلەر (خۇدا يولىدا قۇربان بولغانلار)، ئۈچىنچىسى، ئادىل پادىشاھلار.

قىيامەت كۈنى ئاللا ھەق سوبھانەھۇۋەتائالا بەندىلىرىدىن ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا نامازدىن ھېساب ئالىدۇ. پادىشاھلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىماندىن ھېساب ئېلىپ بولغاندىن كېيىنلا ئادالەتتىن ھېساب ئالىدۇ.

نوشىرۋان ئادىل ئىمانسىز بولسىمۇ، ئادالەتتە، راستچىللىقتا تەڭداشسىز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن جانابى مۇھەممەت مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم پەخىرلىنىپ «مەن ئادىل پادىشاھنىڭ زامانىسىدا تۇغۇلدۇم» دېگەن.

نەزم

پەيغەمبەركى نوشىرۋان دەۋرىدە،
جاھاننىڭ چىراغى - كۆزى بولدى - دە.
كى ئەيتتى: «زۇلۇمدىن شۇڭا خالىمەن،
كى نوشىرۋان دەۋرى ئوغلانىمەن»

بەك ئوبدان دېدى ئاق نىيەت پەندىچى،
زۇلۇمگەر قولاقتا تېگىپ پەنجىسى.
زۇلۇمگەر زۇلۇمدىن كۆپ ئەندىشە قىل،
كى مەقسەت ئۇچۇن ئەندىشىنى پىشە قىل.
ئەگەر زۇلۇمدىن ئەدىل تاپىماس پانا،
زۇلۇم يولىغا پۈتنى قويىدىك يانا.

تارىخلاردا مۇنداق دېيىلىدۇ: خۇدا يەنتا ئالا داۋۇت ئەلەيھىسالامغا: «ئۆز قەۋمىڭگە ئېيتقىن-كى، ئەجەم پادىشاھلىرىغا يامان سۆز قىلمىسۇن! دەشنام بەرمىسۇن! چۈنكى ئۇلار دۇنيانى ئادالەت بىلەن ئاۋات قىلدى. ئۇ جاھاندا مېنىڭ بەندىلىرىم ياشايدۇ.» دەپ يوليۇرۇق بەردى.

پارچە

شاھلىقنى قوغداشنىڭ مىزانى نېمە؟
ئادالەت ئەلا دىندىن، كۆپرىدىن.
ئەۋزەلدۇر دىنسىزنىڭ ئادالىتى، بىل،
دىندار شاھ زالىمنىڭ قانلىق زۇلمىدىن.

ئابدۇكېرىم خان ئۆز زامانىسىدا ھەرگىز مۇلەشكەر تارتمىغان، ۋىلايەتلەرنى توغقانلىرىغا بۆلۈپ بەرگەن. ئۇلۇغ ئاتىسىدىن قالغان دۇنيا، ئوقەت، قورال - ياراقلارنى ئۇلۇغ شەرىئەتنىڭ ھۆكمى

يىچە تۇغقانلىرى بىلەن مىراس ئېلىشقان. ئۇ تەق-
ۋادارلىقتىن تەرەتسىز يەرگە دەسسىمىگەن. ئۇنىڭ
زامانىسىدا دىن ئىشلىرى ناھايىتى روناق تاپقان.

ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كېلىشى ۋە ئۇلارنىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ قىسقىچە بايانى

مۇسۇلمانلارنىڭ يول باشچىسى، پۈتۈن زېمىن
يۈزىنىڭ قۇتبىسى ھەزرىتى رەببىل ئالەمىننىڭ دوستى،
مىللەت، دىننىڭ چىراغى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت
ئىسھاق — ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەم قەددەسەللاھۇ رو-
ھەھۇنىڭ ئوغلى سەمەرقەندىن قەشقەرگە كەلدى. بۇ
چاغدا مۇھەممەتخان ئاقسۇدىن چوڭ ئاكىسى سوپى
سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى.
ئۇ، ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ ئۇلار-
نىڭ سۆھبىتىگە ئالدىرىدى. كۆرۈشكەندىن كېيىن
ھەزرىتى ئەزىزلەر مۇھەممەتخاندىن سورىدى:

— ئەي سۇلتانىم، ئىسمىلىرى نېمە؟

— مۇھەممەت.

ھەزرىتى ئەزىزان خوجا مۇھەممەت ئىسھاق كۆ-
لۈمسىرەپ مۇنداق دېدى:

— مېنىڭ بۇ تەۋەللىككە كېلىشىم ئاساسەن مۇ-
شۇ ئىسمىنىڭ ئارتىشى بىلەن بولغان، ئەي بابامۇ-
ھەممەت! بىكار يۈرۈشكە بولمايدۇ، تىرىشىش كېرەك.
مۇھەممەتخان ئۆز يۇرتىغا قايتىپ بارغاندىن

كىيىن ئويلىدى: «ئەگەر ھەزرىتى ئەزىزلەرگە قول بەرسەم ئۆزۈم كىچىك، بۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقـالايمەنمۇ - يوق؟ قول بەرمەي دېسەم ۋاقىت غەنىمەت»

ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەت ئىسھاق روھاـنى قۇدرىتى بىلەن سېزىپ قېلىپ، دەۋەت - قەلەم كەلتۈرۈپ خەت يېزىپ مۇھەممەتخانغا ئەۋەتتى، خەتـكە مۇنۇ بېيىتنىمۇ قوشۇپ قويدى:

بېيىت

يۈرىكىڭ ئاجىزلىقىدىن چىرايىڭ ـــ
سارغىيىپ قېلىشتىن قىلما ۋەھىمە.
ئىشقىغا قەدەم قويغىنىڭ، مەشۇقتىنـــ
مەدەتلەر بولغاي كۆپ، گۇمان ئەيلىمە.

خەت تېگىشى بىلەنلا مۇھەممەتخان ئىختىيارـسىز ھالدا باشلىرىنى تاپان قىلىپ ھەزرىتى ئەزىزـلەرنىڭ سۆھبىتىگە راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزـلەر مۇھەممەتخاننى كۆرۈپ ئورۇنغا تەكلىپ قىلدى. مۇھەممەتخان ئۇلۇغۋار پىرىنىڭ سۆھبىتىگە مۇشەرـرەپ بولۇپ چىن دىلىدىن بويسۇندى. ھەزرىتى ئەـزىزلەر بۇ ياخشى خىسلەتلىك سۇلتان ھەققىدە ياخـشى دۇئا قىلىشتى. موللا قاسىم خەلىپە ئەلەيھىر رەھـمەمۇ بارلىق تەۋەلىكى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن.

بىرگە ئۇ زاتقا ئېتىقاد قىلىپ مۇرىت بولدى. موللا
ئىمىنى يۈسۈپ خەلىپە ئەلەيھىر رەھمەمۇ خوتەندىن
مۇرىت، مۇخلىس ۋە ئېتىقادلىق كىشىلىرى بىلەن
كېلىپ ھەزرىتى ئەزىزلەر بوسۇغىسىنى تاۋاپ قىلىش-
قا مۇيەسسەر بولدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇ ئىككى
ئۇلۇغ خەلىپە ھەققىدە دۇئايى خەير قىلىشتى. قەش-
قەرلىكلەرمۇ بۇ ئۇلۇغلارنى بىر كۆرۈپلا بويسۇنۇشتى.
ئەزىزلەر قەشقەردىن يەكەنگە كېلىشتى، يەكەندىكى
ئۇلۇغلارمۇ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا چىقىش-
تى. ئۇلار ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇكېرىم
خانمۇ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ سۆھبىتىگە كەلدى.
ئۇلار خىلۋەت ئۆي (ئىبادەتخانا)دە ئىدى. خاننىڭ
كەلگەنلىكى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە يەتكۈزۈلدى. ھەز-
رىتى ئەزىزلەر خاننىڭ ئالدىغا چىقىشنى لازىم تاپتى.
لېكىن خەلىپەلەر: «ئابدۇكېرىمخان بولسا بىر سەھ-
رالىق موغۇل، سەل كېچىكىپرەك بارغان ياخشىمىكىن»
دېيىشىپ توسۇشتى. شۇ سەۋەبتىن كېچىكىشتى. ئاب-
دۇكېرىمخان بىلەن خوجا ئۇبەيدۇللالار مۇھەممەت
ۋەلى سوپىنىڭ مۇرىتى ئىدى، شۇ سەۋەبلىك خان-
نىڭ خاتىرىسىگە ئېغىر كەلگەن ئىدى. خوجا ئۇبەي-
دۇللا كۆرەلمەسلىكتىن: «بىز ھازىر ئوردىغا قايتىپ
كېتەيلى!» دېدى، خانمۇ بۇ سۆزگە قوشۇلۇپ دەر-
ھال ئوردىغا قايتىشتى. شۇ سەۋەبتىن خان بىلەن
ھەزرىتى ئەزىزلەر ئارىسىدا بىر ئاز سوغۇقچىلىق پەي-
دا بولۇپ قالدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر بىر مەزگىل

تۇرۇپ، كىشىلەرنى تەرەققەت يولىغا باشلىدى، ئاندىن كېيىن خوتەن تەرەپكە سەپەر قىلىشتى. توغۇز كەنتنىڭ ئادەملىرى ئالدىغا چىقىپ، بىللە كېلىپ خىزمىتىدە بولۇشتى. ئېتىقاد، ئىخلاس بىلەن ھاجەتلىرىنى ئىزھار قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر خوتەن مەملىكىتىگە يېتىپ كەلگەندە، قۇرەيش سۇلتان ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قارشى ئېلىشقا چىقتى. ھەممە ھاجەتمەنلىكىنى بىلدۈردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئىمام زەبىھۇللانىڭ مازارىغا بېرىپ قايتىپ كېلىپ ئۈچ يىل «چىرا» دېگەن يەردە تەرەققەتتە يول تاپالمىغان كىشىلەرنى تەرەققەتكە باشلاش بىلەن شۇغۇللاندى.

قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئايالى ۋاپات بولدى. ھەزرىتى ئەزىزلەرگە كىشى ئەۋەتىلدى. قۇرەيش سۇلتان ئۆزىنىڭ خىزدا بەندە سۇلتان ناملىق ئوغلىنى ھەزرىتى ئەزىزلەر خىزمىتىگە تۇتۇپ بېرىپ، ئېتىقادچى مۇخلىس بولغان ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر كەلدى، قۇرەيش سۇلتان يىغلاپ تۇرۇپ كۆرۈشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۈزىدىن ئەھۋال سورىدى، قۇرەيش سۇلتان ئۆيگە يالغۇز كىرىپ كېتىپ: «ئايالىمنى تىرىلدۈرۈپ بەرسۇن!» دەپ ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئادەم چىقاردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئاچچىقلاپ: «بۇنداق گەپ بولسا بالدۇرراق ئېيتمامدىغان! ئەمدى پايدىسى يوق» دېدى. ئەلچى چىڭ تۇرۇۋالدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر قۇرەيش سۇلتاندىن رەنجىپ ئاقسۇ تەرەپ-

كە راۋان بولۇشتى. ئۇلار يولغا چىقىپ: «ئەي قۇ-
رەيش، ئەمدى سىنىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھلىققا ئىر-
شەلمىسەگەي» دېدى. ئۇلار ئاقسۇ مەملىكىتىگە كىرىپ
كەلدى. ئۇ چاغدا مۇھەممەتخان ئاقسۇدا ئىدى. ئۇ
ئۈچ كۈنلۈك يولغا ئالدىغا كېلىپ ئەزىزلەرنى قارشى
ئېلىپ، خىزمىتىدە بولدى. مۇھەممەتخان ئەزىزلەرگە
ياخشىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن مۇھەممەتخانغا: «سې-
نىڭ ئەۋلادىڭ پادىشاھ بولغاي» دېدى. ئەزىزلەر
ئاقسۇغا چۈشتى.

ئاق كۆكۈل كىشىلەر ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ مۇ-
بارەك قەدەملىرىنى غەنىمەت بىلىپ، چىن دىلىدىن
بويسۇنۇپ مۇرىت بولۇشتى. بىر بۆلۈك قارا قور-
ساقلار بويسۇنمىدى.

ھەزرىتى ئەزىزلەر، قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا
جوۋاستىن سورىدى: «ئەي قۇتلۇق مۇھەممەت، ئادەم-
لەر تېمىشقا بىكار يۈرۈيدۇ؟» قۇتلۇق مۇھەممەت
مىرزا دۆرە تۇرۇپ ئېيتتى: «مەن بېرىپ ئادەملەرگە
ئۇچۇق ئېيتاي» قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا بېرىپ ئاق-
سۇلۇققا ئېيتتى: «ئەي يارانلار ھەزرىتى ئەزىزلەر-
نىڭ بۇ تەۋەلىككە كەلگەنلىكى بۇ دۇنيانىڭ ئىز-
زىتى، ئاخىرەتنىڭ نىجاتلىقى. بۇ ئەزىزلەر بوسۇغى-
سىغا تاۋاپ قىلىش دۇنيا ۋە ئاخىرەتنىڭ سائادىتى
ھېسابلىنىدۇ».

ئاقسۇلۇقنىڭ ئارىسىدىن بىر كىشى ئالدىراپ
سۆز باشلاپ: «ۋىلايەتتىن كىملا كەلسە مەن خوجا،

مەن ئەزىز دەيدىكەن...» دېدى. گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئۇشتۇر خەلىپە① ئەلەيھىررەھمە ھەزرىتى ئەزىزلەر بىلەن ئاقسۇلۇق ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا چۆگىلەپ ئايلىنىشقا باشلىدى. بىر ئاز ئايلانغاندىن كېيىن قولىغا بىر ھاسىنى ئالدى ـ دە، ھېلىقى ئىنكار قىلغۇچى ئادەمنى ئۇرۇپ يەرگە چاپلىۋەتتى. ئاقسۇلۇق ئادەملەر ئۇشتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھىمەدىن بۇ كارامەتنى كۆرۈش بىلەن قايتىدىن ئېتىقاد باغلاپ ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئىخلاس قىلىشتى ۋە قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراس باشچىلىقىدا قول بېرىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مومۇق مىرزىلار ھەققىدە دۇئايى خەير قىلدى. بۇ مىرزىلار ھەزرىتى ئەزىزلەردىن پەرزەنت تەلەپ قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇلارغا يەنە دۇئا قىلدى. ئاشۇ دۇئانىڭ بەرىكىتىدىن قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا پۇشتىدىن سەككىز ئوغۇل، تۆت قىز، مومۇق مىرزا پۇشتىدىن بەش ئوغۇل، يەتتە قىز ۋۇجۇدقا كەلدى.

قۇتلۇق مۇھەممەت مىرزا جوراس بولسا مانا شۇ باش ـ ئايىغى يوق ۋاراقلارنى قوراشتۇرغۇچىنىڭ (ئاپتور ئۆزىنى دېمەكچى) ئۈچىنچى بوۋىسىدۇر.

ئەلقىسسە، ھەزرىتى ئەزىزلەر كۆسەن (كۇچار) تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۇشتۇر خەلىپە ئەلەيھىررە-

① ئۇشتۇر خەلىپە ــ خوجا ئىسھاقنىڭ مەشھۇر خەلىپىلىرىدىن بىرى.

ھىمە تۇرپانغا ئەۋەتىلدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر كۇچارغا چۈشتى. كۇچار ئادەملىرى ئىككىلەنمەيلا بويسۇنۇشتى. ئۇشتۇر خەلىپە تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ تۇرپانلىقلار بىلەن ئۇچراشتى. تۇرپانلىقلار بويسۇنمىدى. ئۇلار ھەزرىتى ئالىپ ئاتاغا ئېتىقاد قىلاتتى. ئۇشتۇر خەلىپە ئالىپ ئاتا ھەزرەتلىرىنىڭ ئۇرغا تولغان قەبرىسىتانلىقىغا بېرىپ، ئالىپ ئاتانىڭ قەبرىسىگە مىندى. قەبرە ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇشتۇر خەلىپىنى يەرگە ئاتتى، ئۇشتۇر خەلىپە سەكرەپ قوپۇپ يەنە مىنىدى. يەنە ئاتتى. قەبرە يېرىلىپ بىر شىر كۆرۈندى. ھەزرىتى ئەزىزلەر روھانە جەھەتتىن ئۇشتۇر خەلىپەنى ھىمايىسىگە ئېلىپ قۇتۇلدۇرۇۋالدى. تۇرپان، چالىش ① ئادەملىرى ھاجەتلىرىنى ئىزھار قىلىشتى. ئۇشتۇر خەلىپە ئۇلار بىلەن خەيرلىشىپ ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ خىزمىتىگە قايتتى. ئاندىن كېيىن ھەزرىتى ئەزىزلەر سىغىنغان ۋەتىنى سەمەرقەنتكە يېنىشتى.

يارانلاردىن بىرسى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ئەرز قىلدىكى: «ئابدۇكېرىم موغۇل يوق بولۇپ كېتىپتۇ، بىر تەۋەججۇ قىلىپ قويسila»

ھەزرىتى ئەزىزلەر ئېيتتى: «ئابدۇكېرىمخان ئادىل پادىشاھ، ئۇنى ھەزرىتى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەللەم تەربىيەت قىلىدۇ»

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

---

① چالىش — كورلا، قارا شەھەر

ئابدۇكېرىمخاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە ھاياتى

ئابدۇكېرىمخان خاقانلىق تەختىدە 30 يىل ئولتۇردى. ئۇنىڭ دەۋرىدە مەملىكەت تەرەققىي قىلىپ جەننەتتەك بولۇپ كەتتى. ئۇ 33 يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئۇ، ئاللاتائالاغا: «ئىلاھى سەندىن ئۈمىد قىلىمەنكى، جانابى پەيغەمبەر ھەزرىتى مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامۇ 63 يېشىدا، دارولپەنادىن (بۇ دۇنيادىن) دارولبەقاغا (ئاخىرەتكە) سەپەر قىلغان ئىكەن، مەنمۇ شۇ ئۇلۇغ سۈننەتتىن ئېشىپ قالمىسام» دەپ مۇناجەت قىلاتتى. ئۇنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولدى، يەنى يېشى 63 كە يەتكەندە خۇدانىڭ رەھمىتىگە مۇيەسسەر بولدى.

مۇھەممەت خاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

مۇھەممەت خان ئابدۇرېشىت خاننىڭ بەشىنچى ئوغلى بولۇپ، جانى بەگ خاننىڭ ئوغلى ئەدىك سۇلتاننىڭ قىزى چۇچۇك خانىمدىن تۇغۇلغان. ئابدۇلېتىپ سۇلتاندىن كېيىن ئابدۇرېشىت خان ئۇنى ئاقسۇنىڭ خانلىقىغا تەيىنلىگەن. ئۇ كۈنلەردە كۈچار مەنسۇرخان ئوغلى شاھ خاننىڭ قولىدا ئىدى. شاھ خان بول-

سا يۈرەكلىك، باتۇر پادىشاھ ئىدى. لېكىن زالىم، لەشكەر توپلاپ ئۇرۇش قىلىپلا يۈرۈيدىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ تورايي سۇلتان ئاملىق بىر ئوغلى بو-لۇپ ئۇنىڭدىن كىچىككىنە بىر گۇناھ يۈز بېرىشى ھامان ئەمەلدارلىرىنىڭ كاتتىسى — شەھيار ئىل-قىچىغا «سەن تورايىنى ئۆلتۈرگىن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. شەھيار قىلچە ئىككىلەنمەستىن تورايي سۇل-تاننى ئۆلتۈردى.

مەنسۇرخان يارىكە بەگكە ئەمىن خوجا سۇلتاننى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلغاندا، يارىكە ئەمىن خوجا سۇلتاننى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۆلتۈردۈم دەپ مەلۇم قىلغان. كېيىن بىر كۈنى ئەمىن خوجا سۇلتان كېرەك بولۇپ قالغاندا يارىكە بەگ ئۇنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئې-لىپ كەلگەن. مەنسۇرخان ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ، يارىكە ئاتىغا كۆپ ئادەمگەرچىلىك قىلغان. شاھ خانمۇ شەھ-يار ئىلقىچىدىن شۇنداق قىلىشنى ئۈمىد قىلغانىكەن، لېكىن شەھيار ئۇنى چۆشەنمەي تورايي سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ قويدى. شاھخان قالماقلارغا قارشى جەڭ قىلماقچى بولدى. شەھيارنى چاقىرىپ «تورايىنى تې-رىلدۈرۈڭلار!» دېدى. شەھيار: «تورايي سۇلتان مەھ-شەر كۈنى تىرىلىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى. شاھ خان ئاچچىقلىنىپ: «ئەي تىگى پەس ئىلقىچى! مەن سېنى يارىكەنىڭ مەرتىۋىسىدىنمۇ يۇقىرىراق مەرتىۋىگە يەتكۈزۈپ قويدۇم. ئەمما ئىشىڭ شۇنچىلىك! بىز ئەمدى ئاجىزلىق قىلمىز. بۇنى سەن ۋە بىزلا بى-

لىمىز» دېدى – دە، قالماق تەرىپىگە راۋان بولدى. قالماقلارغا يېتىشىپ دېيەرلىك ھالدا ئولجا، ئەسىرلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتىشتى. قالماقلار ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ يۈزمۇ يۈز تۇتۇشتى، شاھ خانمۇ ئۇرۇش سېپىنى تۈزۈپ قاتتىق تۇتۇش قىلدى. ناھايىتى دەھشەتلىك جەڭ بولدى، شۇ چاغدا شەھيار ئۆزىنىڭ يېقىنلىرى بىلەن ئۇرۇق – تۇغقانلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۇرۇش سېپىنى بۇزۇپ، تۈزكورلۇقىنى ئاشكارىلاپ قېچىپ كەتتى، نەتىجىدە شاھ خان مەغلۇپ بولدى. لېكىن شۇنداقتىمۇ ئۇ مەردانىلىق بىلەن شېھىتلىق شەربىتىنى ئىچتى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت خان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي!) ئاقسۇنى قولغا ئېلىپ ئاۋات قىلدۇرۇۋەتتى، كۈنلەردىن بىر كۈنى مۇھەممەت خاننىڭ بىر مەرىكىسىدە شاھ خان قىزىنىڭ گۈزەللىكى ھەققىدە گەپ بولۇپ قالدى، ئۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت خاننىڭ شاھ خاننىڭ قىزىنى ئالغۇسى كېلىپ قالدى. شۇ چاغدا شاھ خان قالماقلار تەرىپىگە ئاتلىنىپ ماڭغان ئىدى. مۇھەممەت خاننىڭ يېقىنلىرى ئۇنىڭغا: «شاھ خاننىڭ قىزى كۇچاردا ھەر كۈنى بىر قەلئەگە چىقىپ تاماشا قىلىپ ئايلىنارمىش. ۋاقىت غەنىمەت، بېرىپ ئېلىپ كېلەيلى!» دەپ مەسلىھەت بەردى. بۇ مەسلىھەت مۇھەممەت خانغا ماقۇل كېلىپ كۇچار تەرەپكە راۋان بولدى.

شاھ خان 100 نەپەر قوراللىق كىشىنى قىزىغا

مۇئەككەل قىلىپ، ھەر قانداق ئورۇنغا چۈشكەندە
مۇھاپىزەت قىلىشنى ئاپشۇرغان ئىكەن، ئۇلار بىر
كۈنى كۈچار قەلئەسىدىن يىراقراق بىر كىچىك قەلـ
ئەگە چۈشكەن ئىدى. مۇھەممەتخان ئاقسۇدىن كېلىپ
بۇ قەلئەنى مۇھاسىرىگە ئالدى. لېكىن قىز خانىمغا
مەسئۇل بولغان خادىملار دەرھال خانىمنى ئېلىپ
كۈچار قەلئەسى تەرىپىگە قاراپ راۋان بولۇشتى.
مۇھەممەتخاننىڭ ئادەملىرى يولنى بوشىتىپ بېرىشتى.
قىز خانىمنىڭ ئايىغىنى كىيگۈزۈشكىمۇ پۇرسەت بولـ
مىدى، مۇھەممەتخان بىئارام بولۇپ ئاقسۇ تەرەپكە
ياندى.

شاھ خاننىڭ قىزى يالىڭاياق ھالدا ۋەتىنىگە
يېتىپ باردى. شۇ ئارىدا شاھ خان لەشكەردىن قايـ
تىپ ئوردىغا چۈشۈپ تۇرغان ئىدى. قىز ئاجايىپ
بىسەرەمجان ھالدا يېتىپ كەلدى. شاھ خان قىزىنىڭ
ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆرگىنىدە قىز خانىمغا مەسـ
ئۇل بولغان كىشىلەر پادىشاھقا: «مۇھەممەت سۇلتان
لەشكەر تارتىپ كېلىپ بىزنى قورشىۋالدى. بىز كېـ
چىدە يۈز ھىيلە بىلەن خانىمنى ئاران ئېلىپ كەلـ
دۇق» دېدى. پادىشاھ غەزەپلىنىپ «مۇھەممەت قىزىمـ
نى ئەسىر ئېلىش يولى بىلەن ئالماقچىمىكىن؟ ئەلـ
چى ئەۋەتىپ، ئېغىز ئاچقان بولسا ئۇنىڭغا بەرمەي
كىمگە بېرەتتۇق؟ ئۇ مېنىڭ قىزىمنى ئولجا
ئالماقچى بولۇپتۇ، ئۇنىڭدىن ئىنتىقام ئالمىغۇچە ھەرـ
گىزمۇ توختىمايمەن!» دېدى ـ دە، مۇھەممەتخاننىڭ

ئارقىسىدىن ئاقسۇ تەرىپىگە لەشكەر تارتتى. مۇھەممەتخان شاھ خانىنىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قەلئەنىڭ ياراغ جابدۇقلىرىنى تەييارلىدى، شاھخان كېلىپ ئاقسۇنىڭ قەلئەسىنى قورشىدى. قورشاش ئۇزاققا سوزۇلدى. مەقسىتىگە يېتەلمىگەن شاھخان نائۈمىد قايتتى. بىر مۇنچە نامرات لوكچەكلەر بىر خوتۇننى تۇتۇپ، بىر ياغاچنىڭ ئۇچىغا چىگىپ شاھ خانغا ھاۋالە قىلىپ (دارىتىپ) قوپال - سەت سۆزلەرنى قىلدى. شاھ خانىنىڭ تۇرارغا تاقىتى قالماي، ئاللانىڭ دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلىپ، ئاقسۇنىڭ ئوردىسىنى قايتا مۇھاسىرە قىلدى. بىر كېچە ھىيلە تەدبىر بىلەن ئاقسۇنىڭ ئوردىسىنى ئالدى. مۇھەممەتخان بولسا «ئەرك...»①كە قامىلىپ قېلىش بىلەن ئىش قىيىنغا چۈشتى. مۇھەممەتخان دەرھال ھەزرىتى خوجا قاسىم ئوغلى مىر خوجا يۈسۈپنىڭ ئوغلى مىر مەھدى شاھنى (ئاللا بۇ كىشىنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي) شاھ خانىنىڭ ئالدىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتتى. مىر مەھدى شاھ قۇرئاننى قولىغا ئېلىپ يولغا راۋان بولدى. «ئەرك...»نىڭ دەرۋازىسىدا شاھخان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مىر مەھدى شاھ ئەلچىلىك مەزمۇنىنى شاھقا يەتكۈزۈش بىلەن شاھخان غەزەپكە كېلىپ: «مەزكۇر مىر مەھدىنى ئېگىزدىن پەسكە تاشلاڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇيرۇققا بىنائەن ئېگىزدىن پەسكە ئېتىلغاندىن كېيىن مىر مەھدى شاھ

① ئەرك — ئوردا ياكى ساراي بولسا كېرەك.

بىر قانچە كۈن دەردكە مۇپتىلا بولدى. شاھ خان «ئەرك...» كە چۈشتى، مۇھەممەت خاننى پادىشاھلىق ئاساسىنىڭ ھەمراھلىقىدا شاھ خاننىڭ ئالدىغا تۇغنى پۈتىغا باغلا ئېلىپ كېلىشتى. كونا قائىدە شۇنداق ئىدى. شاھ خان ئاقسۇنىڭ ئەرلىرىنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلدى. بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ ئەلگە ھەر خىل ئازابلارنى سالدى. مۇھەممەت خاننى ئۆزى بىلەن بىللە جالىشقا ئېلىپ كەتتى.

جالىشدا چوڭ بىر كۆل بولۇپ، ئۇ كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر قۇرۇقلۇق بار ئىدى. تۇركلەر ئۇنى ئارال دەيدۇ. مۇھەممەت خاننى، مۇھتەرەم ئايالى مەھرىنىگار بېگىمنى ئۇلارغا بىر خادىمنى ھەمراھ قىلىپ ئاشۇ ئاراڭغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇلار بەش ئاي شۇ جايدا تۇرۇشتى. لېكىن مۇھەممەت خان چىن يۈرىكىدىن شۈكۈر ئېيتتى. ئۇنىڭ «شەھىدخان» دەپ داڭلانغان شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەدخان دېگەن ئوغلى مۇشۇ ئارالدا تۇغۇلدى.

ئابدۇكېرىم خان بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئەلچى ئەۋەتىپ شاھ خانغا: «مۇھەممەت بىزگە نىسبەتەن پەرزەنتىمىزنىڭ ئورنىدا، ئۇنىڭ خاتالىقىنى ئۆتۈنسىلە!» دېدى. شاھ خان دەرھال ماقۇل بولۇپ مۇھەممەت خان، مەھرىنىگار بېگىم ۋە ئۇلارنىڭ ئەل ـ ئاغىنىلىرىنى ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئالدىغا يولغا سېلىپ قويدى. ئابدۇكېرىم خان مۇھەممەت خانغا نۇرغۇن ھەدىيەلەرنى ئىنئام قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇ-

ھەممەتخان بىر قانچە ۋاقىت ئۆزىنىڭ چوڭ ئاكىسى ئابدۇكېرىمخاننىڭ سۆھبىتىدە بولدى. سوپى سۇلتان قەشقەردە ۋاپات تاپقاندىن كېيىن مۇھەممەتخان سوپى سۇلتاننىڭ ئورنىغا ئەۋەتىلدى.

سوپى سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى

سوپى سۇلتان خۇش سۇرەت، كېلىشكەن چىرايلىق، يۈرەكلىك، پادىشاھزادە ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ كاللىسىدا مەغرۇرلۇق بىلەن تەكەببۇرلۇق ئارىلىشىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ مىرزا زىرەك ئەلەيھىررەھمەنىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، كۆرگۈسى كەلدى. ھەسەتخورلار سوپى سۇلتانغا: «مىرزا زىرەك خۇدالىق داۋاسى قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن ھېساب ئالايلى!» دېدى. سوپى سۇلتان بۇ سۆزگە قوشۇلۇپ، بەشكېرەم دېگەن جايغا بېرىپ، مىرزا زىرەكنى ئىزدەپ تېپىپ، كۆلگە تاشلىدى. سۇ بىر ئىلىك مىقدارى مۇز توڭغان ئىكەن. سۇلتاننىڭ ئادەملىرى قوللىرىغا ئۇزۇن ياغاچ ئېلىپ كۆلنى قورشاپ تۇرۇشتى. مىرزا تاشقىرىغا چىقماقچى بولسا سۇلتاننىڭ ئادەملىرى كۆلگە تاشلايتتى. مىرزا سەۋرى قىلىپ زۇلۇمغا بەرداشلىق بەردى. ئۇلار ھەزرىتى ۋىلايەت مەئاپ مىرزا زىرەك ئەلەيھىررەھمەگە كۆپ بىئەدەبلىك، قوپاللىق قىلىشتى. مىرزا بىتاقەت بولۇپ، سوپى سۇلتان تەرىپىگە راۋان بولدى. سوپى سۇلتان كۆلنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇپ

تاماشا كۆرۈۋاتاتتى. مىرزا سوپى سۇلتاننىڭ قېشىغا يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئېيتتىكى: «ئەي بەد بەخت، باتىنىڭغۇ قارىغۇ ئىدى، ئەمدى زاھىر كۆزۈڭمۇ كور بولغاي» بۇ سۆزنى ئاڭلاپ كىشىلەر تىترىشىپ كەتتى. مىرزا ئوردا بېگى يىغلاۋېتىپ: «بىز قىلمايدىغان بىر ئىشنى قىلىپ سالدۇق، بۇ قېتىم ئۇنىڭ ئورنىنى تولۇقلىۋالارمىز!» دېدى. بەزى خۇشامەتگۆيلار ياخشىچاق بولۇپ: «خۇدالىق دەۋاسى قىلغان ئادەمنىڭ قاغىشى قانچىلىك تەسىر قىلالايدۇ» دېيىشتى.

سوپى سۇلتان ئاتلىنىپ شام پادىشاھىنىڭ مازارىغا يېتىپ كەلدى. مازارنىڭ ئالدىنى نىشان قىلىپ ئوق ئېتىپ ئوينايمىز، دەپ سۇلتان ئېتىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ ئوق ئاتتى. قازاھى ئىلاھى يېتىپ، مىنگەن ئېتىنىڭ تۇۋىقىدىن چاچرىغان ئۇششاق تاشلار سەكرەپ چىقىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە كىردى. كۆزى ئاغرىشقا باشلىدى. سوپى سۇلتاننىڭ چىرايلىق قوي كۆزى ئاخىر كۆرمەس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئايالى ئوردا بىكەمۇ ئاتلىق ئىدى، بۇ ئايال سۇلتاننىڭ كۆزى ئېچىلىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىددە ئىككى داستىخان تىللانى ئېلىپ مىرزانىڭ ئالدىغا كەلدى. تىللالارنى مىرزانىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ يەردە بىر ئىت تۇراتتى. مىرزا: «بۇ تىللالارنى ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇڭلار!» دېدى. ئىتنىڭ ئالدىغا قويۇشتى. ئىت ئاران بىر قېتىم پۇراپ قويۇپ ئۇنىڭ-

دىن ئارتۇق نەزەر قىلمىدى. مىرزا يىغلاپ تۇرۇپ:
«بۇ چىركىن ـ نىجىس نەرسىلەرنى ئەپكېتىڭلار!
ئىت قوبۇل قىلمىغان يەردە بىز قانداق قوبۇل
قىلىمىز؟» دېدى. بېكەم خانىم ناھايىتى كۆپ
زارى تەزەررۇ بىلەن ئىلتىجا قىلدى. مىرزا: «سەك-
رەپ چىققان ئوق يېنىپ كەلمەيدۇ» — دېدى بېكەم
ۋە باشقا كاتتىباشلار نائىلاج قايتىشتى. بىر يىلدىن
كېيىن سوپى سۇلتان دۇنيادىن ئۆتتى. ئۇنىڭ ئورن-
ىدا قەشقەر، يېڭىسارغا مۇھەممەت خان ۋالىي
بولدى. بۇ كىشىنىڭ دەۋرىدە مەملىكەت شۇن-
داق ئاۋات بولدىكى، بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئۇنىڭ
تەسىرى بار.

مۇھەممەت خان قەشقەر مەملىكىتىدە ئولتۇرۇپ
ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننى مۇھەممەت باقى سۇلتانغا ئىلان
قىلدى. مۇھەممەت باقى سۇلتان ئابدۇرېشىت خاننىڭ
سەككىزىنچى ئوغلى ئىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان شەھىرى
ئۇنىڭغا بېكىتىلىپ، ئۈچ يىلدىن كېيىن ئۇ ئالەمدىن
ئۆتتى. ئابدۇكېرىم خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان مەملىك-
ىتىنى تا كۇچارغىچىلىك ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى مۇ-
ھەممەت خانغا تاپشۇردى، ئۇ يەرلەرنى مۇھەممەت خان-
نىڭ ئوغلى شاھى شوجا ئۇددىن ئەھمەت خان
باشقۇرىدىغان بولدى.

ھەزرىتى مۇھەممەت خاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى ۋە پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئىشەنچلىك زاتلارنىڭ سۆزلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئابدۇكېرىمخان (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي) بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى، ئۇ چاغدا مۇھەممەت خان چۇ ۋە تالاسقا لەشكەر تارتىپ كەتكەن ئىدى. ئابدۇرېشىت خاننىڭ ئالتىنچى ئوغلى ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ خوتەندىن يەكەننىڭ قەستىنى قىلدى. مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلات ۋە باشقا كاتتىباشلار ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا كىشى ئەۋەتىپ: «سۇلتانىم، مۇھەممەت خان چۇ، تالاستىن قايتىپ كېلىپ بولغۇچە خوتەنگە يېنىپ، ئاندىن كېيىن بارغان ياخشىراق بولاتتى» دەپ تەلەپ قويدى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان مۇكۇيلا دېگەن جايغا چۈشكەن ئىدى. كاتتىباشلاردىن بىرى يېتىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئەلچىلىك مەزمۇنىنى ئادا قىلدى. مىرزا تەڭرى بەردى بارلاس سۇلتاننىڭ ۋەزىرى ئىدى. سۇلتانغا: «بۇ قېتىم بېرىشقا رۇخسەت يوق، بېرىش توغرا ئەمەس، ئەگەر قايتمايدىغان بولساق مۇھەممەت خاننىڭ كۆڭلىگە كېلىدۇ»، دەپ ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشتى، ئابدۇكېرىم خاننىڭ ۋاپاتىدىن ئۈچ ئاي ئۆتكەندە مۇھەممەت خان لەشكەردىن كېلىپ پادىشاھلىق تەختىدە ئورۇن ئال-

دى. ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى قەشقەر، يېڭىسارنىڭ خان-
لىقىغا ئەۋەتتى. ئەمىر تەكرى بەردىنى ئۇنىڭ ۋە-
زىرى قىلدى. ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئوغلى شاھ مۇھەم-
مەت ھەيدەر سۇلتاننى خوتەننىڭ ھاكىمى قىلىپ
يولغا سالدى. مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ دوغلاتنىڭ
ئوغلى مىرزا يۈسۈپنى سۇلتاننىڭ ۋەزىرلىكىگە ئېلان
قىلدى. ئەمىر مۇھەممەت ياقۇپ مۇھەممەتخان تەخت-
كە ئولتۇرغاندىن كېيىن كىرىيىگە بېرىپ كۆز يۇم-
دى، مەملىكەت مۇھەممەتخانغا قاراشلىق بولدى.
قاغىلىق ناھىيىسىنى يۇنۇس سۇلتانغا، سىرىق قول،
ۋاخان شەھەرلىرىنى ئابدۇرېھىمخانغا (بۇرۇنقى قائى-
دە بويىچە) بەردى. ئۇ چاغدا ئابدۇرېھىمخان 33
ياشتا ئىدى. مۇھەممەتخان ئۇنىڭ ساقىلىدىكى ئاق-
نى كۆرۈپ سورىدى: «ئەي ئەزىز، ھېلىتىن، ساقى-
لىڭغا ئاق كىرىدىمۇ نېمە؟» ئابدۇرېھىمخان: «ھەئە،
ھەزرىتى ئابدۇكېرىمخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن
ساقىلىمغا ئاق كىردى» دەپ جاۋاب بەردى. ئابدۇ-
رېھىمخاننىڭ بۇ جاۋابى مۇھەممەتخانغا ئېغىر كەل-
دى. بۇ ھالنى سەزگەن ئابدۇرېھىمخان پۇشايمان
قىلدى.

ئەلقىسسە ، مەملىكەت مۇقىملاشتى. يەكەن ھۆ-
كۈمرانلىقى مىرزا شاھقا بېرىلدى. خوجا لېتىپ
تامغا ئىگىسى قىلىپ ئەركىن ۋەزىرلىككە كۆتۈرۈل-
دى، مىرزا غىياس ساغىرچى قوش بېگى، ئۈچ بېگى
دەپ سايلاپ كاتتىباشلارنىڭمۇ كاتتىبېشى قىلىندى.

ئىشىك ئاغا گىردىنى مىرزا ئابدۇللا ئاق بوراقتا ئىنـ
ئام قىلىشتى، مەملىكەتنىڭ ئىشلىرى تۆت ئەمىرگە
تاپشۇرۇلدى.

ئۆزبېكلەرنىڭ قەشقەر، يەكەن ۋىلايەتلىرىگە لەشكەر تارتقىنى ۋە مەقسىتىگە ئېرىشەلـ مەي قايتقىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ بەزىسى شۇنداق نەـ
قىل كەلتۈرىدۇكى، ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋاپاتىدىن
ئۈچ يىل ئۆتكەندە، ئابدۇللاخان ئۆزبېك 100·000
دەك لەشكەر توپلاپ ئۆزبېك سۇلتان، غوجام قۇلى،
قوش بېگىلەرنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ قەشقەر
تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ ۋەقەلىكنىڭ تەپسىلىي مۇنداق: مۇھەممەت
خان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي)
ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى قەشقەرگە ئېبەرتكەندە: «ئەبۇ
سەئىد سۇلتاننىڭ ھوقۇقى قەشقەر، يېڭىسارغا ئۆتىدۇ،
خان ئۇنىڭغا ئارىلاشمايدۇ» — دېگەن ئىدى. شۇنىڭـ
دىن كېيىن سۇلتان قەشقەردە ئەركىن بولۇپ كەتـ
تى، مۇھەممەتخان بىر ئادەمنى مەنسەپ بېرىپ قەشـ
قەرگە ئەۋەتكەندە، ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئۇ ئادەمگە
ھوقۇق بەردى. مۇھەممەتخان يەنە بىر ئادەمنىمۇ
ھوقۇق بېرىپ ئەۋەتكەندە ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئۇ
ئادەمنىمۇ ئېتىراپ قىلدى. مۇھەممەتخان ئۈچىنچى

بىر ئادەمنى مەنسەپ بېرىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى. بۇ قېتىمدا ئەبۇ سەئىد سۇلتان بۇ ئادەمگە ئۆزى جاۋاب بەرمەي ۋەزىرى تەكرى بەردى مىرزا بارلاسقا ئىنتىرىپ قويدى. ئۇ پادىشاھلىق قىلىمەن دەپ كەلگەن ئۇچىنچى كىشى تەكرى بەردى مىرزا بارلاسنىڭ ئالدىغا باردى. مىرزا تەكرى بەردى ئۇ ئادەمگە: «سىلە يالغان ئېيتىۋاتىسىلا، خان ھەزرەتلىرى قىزىل دېگەن جايغىچە سۇلتانىمغا بۆيرۇۋەتكەن» دېدى. ئۇ كىشى قايتىپ بېرىپ، خانغا ئەرز قىلىپ، بولۇپ ئۆتكەن گەپ - سۆزلەرنى بىرمۇبىر يەتكۈزدى. خان ئۇ ئادەمنى تەستىقنامە بېرىپ يەنە ئەۋەتتى. ئۇ ئادەم قەشقەرگە كېلىپ تەستىقنامىنى تەكرى بەردى مىرزاغا بەرمەكچى بولدى. تەكرى بەردى مىرزا ئەمىر مۇھەممەت بارلاسنىڭ كەنجى ئوغلى بولۇپ، ئۇرۇش سالاھىيىتى ۋە تاكتىكىسى بار ئادەم ئىدى. كۈنلۈكى بەش - ئالتە پىيالە ھاراق ئىچىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى، ياشانغان بۇ ئادەم، كۆپ ھاللاردا، غەزەپلىك كەيپىياتتا تەرى بۇزۇق ئولتۇراتتى. ھېلىقى كىشى تەستىقنامىسىنى مىرزا تەكرى بەردىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىردى. مىرزا تەكرى بەردى تەستىقنامىنى ئېلىپ، تىزىنىڭ ئاستىغا باسۇرۇپ قويۇپ: «بېرىپ پادىشاھقا دېسىلە، پادىشاھ دېگەن يارلىقىدىن يانماسلىقى كېرەك. تەكرى بەردى مىرزانى خان ئوبدان بىلىدۇ، خان ئېيتسۇنكى، پادىشاھلىق قىلامدۇ - قىلمامدۇ؟» دېدى.

ئۇ ئادەم قايتىپ بېرىپ بارلىق ئەھۋالنى خانغا يەتكۈزدى. خاننىڭ غەزىپى ئۆرلەپ، ئىككىلەنمەستىن ئاتقا مىندى - دە، قەشقەرگە قاراپ راۋان بولدى. كاتتىباشلارمۇ خاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولۇشتى. خان قەشقەر مەملىكىتىگە يېتىپ كېلىپ قاراقىر دېگەن يەرگە چۈشكەندە، ئۆزبېكنىڭ خەۋەرى يېتىپ كەلدى. خان ئاتقا مىنىپ قەشقەر ئوردىسىغا چۈشتى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان خىزمەتكارلىقىنى بىجا كەلتۈرۈپ خاننىڭ خىزمىتىدە بولدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ تەرەپ - تەرەپكە لەشكەر توپلاشقا كىشى ئەۋەتىشتى. 40 نەپەر قوراللىق كىشىنى تەشكىللەپ ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئۆزبېكلەرنىڭ ئالدىغا يولغا سالدى.

خان ئەمىر تەگرى بەردىگە كۆرۈنۈش بەرمىدى. باشقا كاتتىباشلار مەسلىھەت قىلىشىۋاتاتتى. مىرزا شاھى ئەزەم زامانىنىڭ پادىشاھلىرىدىن بولۇپ، زامانىۋى باشلىق ئىدى. ئۇ ئالدىراپ سۆزلەپ: «چۆرلىكتە① چىڭ تۇرايلى، ئۆزبېكلەر كەلسە بىراقلا ئۇرۇش قىلىمىز. غەلىبە قىلساق تېخى ياخشى، ئەگەر غەلىبە قىلالماي قالساق بەدەر كېتىمىز» دېدى. باشقىلارمۇ بۇ مەسلىھەتكە قوشۇلدى. بۇ مەسلىھەت خانغا يەتكۈزۈلگەندە خانغا ماقۇل كەلمىدى. خان مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاسقا بۇيرۇق قىلدى:— «ھېلىقى قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تەگرى بەردى

① چۆرلىك — بىر جاينىڭ ئىسمى.

مىرزانى ئېلىپ كېلىڭلار!» مىرزا تەڭرى بەردى بولسا مىرزا شىرىپ ھەسەننىڭ تاغىسى ئىدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن بېرىپ تەڭرى بەردى مىرزانى ئېلىپ كەلدى. خان سۇلتان سەئىدغا بۇيرۇدى: «تەڭرى بەردى مىرزادىن مەسلىھەت سوراڭلار» ئەبۇ سەئىد سۇلتان تەڭرى بەردى مىرزادىن سورىدى: «ئەي بەگ، ئۆزبېكلەر بىز تەرەپكە لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتىمىش، بىز قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟» تەڭرى بەردى مىرزا: «نېمەت ئىگىلىرى ئولتۇرۇپتۇ، ئاۋۋال ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلايلى! ئاندىن كېيىن مەن گەپ قىلاي» — دېدى جاۋاب بېرىپ. كاتتىباشلار بىر-بىرلەپ مەقسەتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتى، مىرزا شاھ سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى: «بىزنىڭچە چۆللىكتە چېك تۇرۇپ ئۇرۇشايلى!». ئەمىر تەڭرى بەردى سۆز باشلاپ مۇنداق دېدى: «ئەي شاھىم، ئۆزلىرى بولسىلا پۈتۈن كاتتىباشلارنىڭمۇ كاتتىبېشى، خان ھەزرەتلىرى تۇرسىلا، بۇ نېمىدېگەن گەپ!؟ ئورۇدىنى ۋە شەھەرنى تاشلاپ قويۇپ بىر سازلىق يەرگە چېقىۋالساق، ئۆزبېكلەر كېلىپ شەھەرگە كىرىدۇ. ئۆزبېكلەر ماۋارەئۇننەھرىدىن چۆللىكنىڭ سازلىقىنى تەلەپ قىلىپ كەلگەن ئەمەس. بەلكى قەشقەرنى كۆزلەپ كەلگەن. مېنىڭچە توغرا مەسلىھەت شۇكى: خان ھەزرەتلىرى تۆمۈرچى دېگەن جايغا چۈشسىلە، سۇلتانىم كۆنچى مەھەللىسىگە چۈشسە، ھەممىگە قادىر خۇدادىن مەدەت، ياردەم تىلەپ تاقابىل تۇرۇپ

ئۇرۇشابىلى». ئاخىر ئۇرتاق مەسلىھەت مۇشۇنىڭغا مەركەزلەشتى.

ئەھۋال ئۇقۇشقىلى كەتكەنلەردىن تىزلىك پاھادور ئالدىراپ يېتىپ كېلىپ، ئۆزبېكلەرنى سارىخ يازى دېگەن يەردە كۆرۈپ كەلدۇق، دەپ خەۋەر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خان ۋە سۇلتان ئۇرۇش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولۇشتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ئۆزبېكلەر ئاشكارا كېلىپ، بەلگىلەنگەن ئورۇنغا چۈشتى. سۇلتانمۇ چۈشتى. مىرزا شاھنى خوتەننىڭ لەشكىرىگە باشلىق قىلىپ شاھى ھەيدەر سۇلتان ئۇلارغا تاپشۇرۇلدى. كۈندۈزكى جەڭچى ياشلار، غەزەپلىك مىرزادىلار بېرىپ ئۆزبېكلەرگە قارشى جەڭ قىلىشتى. بەشىنچى كۈنى ئۆزبېك لەشكىرىدىن 3000 نەپەر باتۇر ئايرىلىپ چىقىپ دەرۋازىنى ئىشغال قىلىش غەرىزىدە ئات چاپتۇردى. موغۇل جەڭچىلىرىمۇ مەردلىك مەيدانىغا قەدەم قويۇپ، باتۇرلۇق ۋە جاسارەت كۆرسىتىشتى. ئىنتايىن قاتتىق جەڭ بولدى. خان ئەبۇ سەئىد سۇلتان، ئابدۇرېھىم خان ۋە قالغان كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىرىغا مىنىپ شەھەرگە قايتىشتى. ئۆزبېكلەر «موغۇلنىڭ لەشكەرلىرى يۈز ئۆرۈپ كەتتى» دەپ ئويلاپ، پۈتۈن كۈچى بىلەن شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتتى. مىرزا ھەيدەر جوراس، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت ۋەلى بەگ ۋە باشقا باتۇر، قەھرىمانلار ھەممىسى بىرلىككە كېلىپ ئۆزبېك لەشكەرلىرىنى چېكىندۈردى.

خان ۋە سۇلتان بەخت دۆلىتى بىلەن غەلىبە قازى-
نىپ قەشقەر شەھىرىگە قايتىپ چۈشتى.

ئۆزبېكلەر كۈندە جەڭ قىلىپ مەغلۇپ بولۇۋەر-
گەندىن كېيىن ئاخىرى قەشقەرنى قولغا كەلتۈرۈشكە
كۆزى يەتمەي، ئۈمىدسىزلىنىپ، يەكەن تەرەپكە
راۋان بولۇشتى. ئۇلار «بوغرا قەۋمى» يولى بىلەن
يەكەنگە يېتىپ كەلگەندە، شەھەردە قازى رىزا،
زىياۋىدىن دىۋانىلار بار ئىدى. ئۆز بەگ سۇلتان،
خوجام قۇلى قوشبېگىلەر شەھەرگە: «يەكەنلىكلەرنىڭ
قايسى بىرى ئالدىمىزغا چىقىپ بىزنى قارشى ئېلىپ
بويسۇنىدىكەن ئۇنىڭ جېنى، مېلى ئامان قالىدۇ.
ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن ئەرلىرى ئۆلتۈرۈلۈپ
خوتۇن-قىزلىرى ئولجا ئېلىنىدۇ» دەپ ئادەم ئەۋەتتى.
بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان قازى رىزا، زىياۋىدىن
دىۋانىلار مۇزاكىرىلىشىپ: «ئەتە جۈمە كۈنى
ئىكەن، جۈمە نامازىدىن كېيىن ئۆزلىرىگە
شەھەرنى تاپشۇرايلى!» دېيىشتى. بۇ سۆز ئۆز-
بېكلەرگە ماقۇل كېلىپ، ئۇلار شەھەرنى قورشاشنى
ئۇنتۇدى.

خان بىلەن ئەبۇ سەئىد سۇلتانلار قىزىلنىڭ
يولى بىلەن يەكەنگە كەلدى. شەھەر ئادەملىرى خان-
نى قارشى ئېلىپ، خۇشاللىق بىلدۈرۈشتى. ھەزرىتى
مۇھەممەتخان قۇددۇسە سىررۇھۇلئەزىز يېرىم كې-
چىدە يەكەننىڭ قەلئەسىگە كېلىپ ناغرا - سۇناي
ۋە باشقا پادىشاھلىق سازلىرىنى چالدۇرۇپ، داغدۇ-

غا پەيدا قىلدى. بۇ ھالنى كۆرگەن ئۆزبېكلەر ھاڭ-
تاڭ قېلىپ «نېمە ۋەقە بولدى؟» دېيىشىپ تىڭتىڭ-
لاشقا كىرىشتى ۋە خاننىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر
تېپىشتى.

تاڭ ئاتتى، كۈندۈز بولدى. ئۆزبېك سۇلتان،
خوجام - قۇلى قوشبېگىلەر پەرۋا قىلماستىن يۈرۈش-
تى. ناماز بامداتتىن كېيىن خان بىلەن ئەبۇ سەئىد
سۇلتانلار كىشىلەرگە غەمخورلۇق قىلىپ ئۇرۇشقا
تەييارلىنىشتى. «بورانغار»نى باشقۇرۇش ئەبۇ سەئىد
سۇلتانغا، ئوچتۇرپان جۇۋانغارنى باشقۇرۇش ئابدۇ-
رېھىم سۇلتانغا تاپشۇرۇلدى. مۇھەممەت خان ھەزرىتى
جانابى ئاللا تەرىپىگە ئىلتىجا قىلىپ ھەممە ئۆزى-
نىڭ پىرى - ھەزرىتى ئەزىزلەرگە تەۋەججۇھ قىلىپ
(تېۋىنىپ) لەشكەرلەرنى ئىنتايىن ياخشى تەشكىللەپ،
ئۆزبېكلەرگە قارشى ھۇجۇمغا ئۆتتى. ناھايىتى قات-
تىق جەڭ بولدى، ئاخىرى ئاللا بىلەن جانابى ئال-
لانىڭ نۇسرەت بېرىشى، ئاندىن ھەزرىتى ئەزىزلەر-
نىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن يەكەن تەرەپ غەلىبە
قىلدى. ئۆزبېكلەر بولسا مەغلۇپ بولدى.

ئۆزبېكلەر مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قەشقەرگە
قاراپ يولغا چىقتى. باتۇر ئاتالغان قەھرىمانلار
ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ راۋان بولۇشتى. ئۆز-
بېك لەشكەرلىرىنىڭ زىيان سالغۇچىلىك ئىمكانىيى-
تىمۇ بولمىدى. قەشقەر مەملىكىتىگىمۇ داخىل بولال-
ماستىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتىشتى. ھەر تائىپەدىن

جەڭ قابىلىيىتى بار كىشىلەر جۇغلىشىپ ئۆزبېكلەرنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ يەنە راۋان بولۇشتى. ئالاي چۆلىگە بارغاندا يېتىشىۋېلىپ ئۆزبېكلەرنى يەنە ئۆلتۈرۈپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. ئۆزبېك لەشكەرلىرىنىڭ مۇشەققەتتە شارت داۋىنىدىن ئاران ئۆتۈۋالدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئۆزبېك سۇلتان، خوجام قۇلى قوشبېگىلەر ئۆزبېك لەشكەرلىرىنىڭ كاتتىباشلىرى ئىكەن. «ئوق سالار»غا يەتكەندە قازا ۋە قەدەر ئۇلارنىڭ تىلىغا شۇنداق بىر سۆزنى جارى قىلدۇردىكى: ئەگەر بۇ يەردە بىر ئوق ئۇچى مىقدارى تۇرۇپ قالساق قانچىلىك ئادىمىمىز نابۇت بولۇر؟» ئۆزبېك لەشكەرلىرى: «ئوق سالار»دا بىر پاي ئوقنى 40،000 دەپ مۆلچەر قىلىنىشىدىكەن.

شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى مۇھەممەتخان غەلىبە قازانغان ھالدا پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. ئەبۇ سەئىد سۇلتان قەشقەر مەملىكىتىدە ۋەتەن تۇتۇپ قالدى. مىرزا شاھ بۇ ۋەقەدىن ئالتە ئاي كېيىن خوتەندىن كەلدى. خان ئۇنىڭغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىپ، ئېھتىرام بىلدۈردى. قازى رىزا، زىيائۇددىن دىۋانىلارغىمۇ كۆپ غەمخورلۇقلارنى قىلدى.

مۇھەممەتخاننىڭ ياخشى سۈپەت، ئۇلۇغ كارامەتلىرى

مۇھەممەتخان توغرا (ئادالەتلىك) ئىش قىلىدى-

ـغان، خۇدانى تونۇيدىغان كۈچلۈك پادىشاھ ھەمدە
ھەزرىتى ئەزىزلەرنىڭ خەلىپىلىرىدىن ئىدى.

ھاجى مۇراد (خۇدا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن)
دىن نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: مۇھەممەت خان كاتتىباشـ
لارغا «بىر ئادەم تەييار بولسۇن، بىز ئۈچۈن ئۇلۇغ
خانەئى كەئبىگە بېرىپ ھەج، ئۆمرەلەرنى ئادا ئەيـ
لەپ، مەدىنىنى زىيارەت قىلىپ كەلسۇن!» — دېدى.
پادىشاھنىڭ بۇ گېپى كىشىلەر ئارىسىغا تارالدى. شۇ
ئارىدا ھاجى مۇراد پادىشاھ ئۈچۈن كەئبە مۇئەززەـ
مە، مەدىنە مۇنەۋۋەرەلەرنى زىيارەت قىلىپ كېـ
لىش نىيىتى بىلەن خاننىڭ قېشىغا كەلدى ۋە ئاستاـ
نەنى بوسە قىلىشقا ئېرىشتى. خان ئۇنىڭ بىلەن بىلـ
لە بامدات نامىزىنى ئادا قىلىپ، ئوقۇلىدىغان ۋەزىـ
پە، دۇئادىن كېيىن ھاجى مۇرادقا قاراپ: «ئەي ھاـ
جى ئۆزلىرىنىڭ بۇ ياخشى نىيەتلىرىگە مۇبارەك بولـ
سۇن! ياخشى خىيال بىلەن كەللە!» دېدى. ھاجى مۇـ
راد قەددەسە سىررۇھۇ يىغلاپ خاننىڭ پۇتىغا يىقىلـ
دى. خان كۈلۈمسىرەپ، مۇنۇ بىر مىسرا شېئىرنى ئوـ
قۇدى:

«بۇيەردىن قۇتۇلساڭ تېز، بارىسەن ھەرەمگە.»

شەك شۈبھىسىزكى، توغرا ئىش قىلغان، ئۇلۇغ
شەرىئەتنى راۋاجلاندۇرۇپ كۈن ئۆتكۈزگەن پادىشاھ
ئەلۋەتتە خۇدانىڭ ھىمايىسىدا بولىدۇ.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھەزرىتى ئەزىز خوجا

ئىسھاق ئەلەيھىر رەھمە: «مۇھەممەتخان نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سوراپتۇ. «ناماز، روزا ۋە سەدىقە بىلەن مەشغۇللۇق قىلىۋاتىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بۇ ياقتىن بارغان ئادەم.

ھەزرىتى ئەزىز مۇنداق دەپتۇ: «مۇھەممەتخانغا ئۇقتۇرۇپ قويۇڭلار، بىز 60 يىللىق ئىبادىتىمىزنىڭ ساۋابىنى خانىنىڭ بىر قېتىملىق ئادالىتىنىڭ ساۋابى بىلەن تەڭ بىلىمىز» مۇھەممەتخان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن مۇنداق دەپ ئەۋەتىپتۇ: «بۇ كەمىنە قۇلنىڭ بېشى ھەزرىتى ئەزىزلەرگە ھاجەتمەندۇر»

ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۇنىڭ كۆڭلىنى خۇرسەن قىلىپ يەنە ئادالەت، ئىنساپقا ئۈندەپتۇ.

ئەلقىسسە، خان ھاجى مۇرادقا «جاپوش» دېگەن يېزىدا 450 مو يەرنى نىشانى، مو - ھۆججەتلىرى بىلەن بۇيرۇپ بېرىپ ئالاھىدە ياخشىلىق، ئىنئاملار قىلىپ مەككە مۇئەززىمە سەپىرىگە رۇخسەت قىلدى. ھاجى مۇراد مەنزىللەرنى بېسىپ كەئبە مۇئەززىمە، مەدىنە مۇنەۋۋەرەلەرگە باردى، زىيارەت قىلدى؛ قايتىپ كېلىپ يەنە خانىنىڭ سۆھبىتىدە بولدى. خان ھاجى مۇرادقا يەنە كۆپ ئىنئاملارنى قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھاجى مۇراد ئەلەيھىر رەھمە يەنىلا غەۋس (ھەر قانداق ھاجەتنى ئۈستىگە ئالغان 1 - دەرىجىلىك ئەۋلىيا)نى تاپىمەن، دەپ مەككە ئەرەپكە قاراپ سەپەر قىپتۇ. يۈز مىڭ مۇشەققەت، سانسىز قىيىنچىلىقلارنى تارتىپ، ئاخىر مەن-

زىلگە يېتىپ بېرىپتۇ. ھاجى مۇراد كامىل، ئەھلى دىل، كۆپ قېتىم دىن كاتتىلىرىنىڭ سۆھبىتىدە بولغان ئادەم ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ ئويلىنىپ ئولتۇرسا، غايىبتىن «قۇتبى① ئۆز تەۋەلىكىدە» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. ھاجى مۇراد دەرھال قوپۇپ يېڭىباشتىن غۇسلى قىلىپ، ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇپ مۇناجات قىلىشقا باشلاپتۇ. غايىبتىن يەنە ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ: «مۇھەممەتخاننىڭ ئۆزى — قۇتبى». شۇنىڭ بىلەن ھاجى مۇراد ئىككىلەنمەستىن يولغا راۋان بولۇپ، ئالتە ئايدا يەكەن تەۋەسىگە يېتىپ كەپتۇ. ھاجى مۇراد قۇددىسە سىررۇھۇ يېتىپ كېلىشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن مۇھەممەتخان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىلىرىدا قىلغاي!) بۇ پانىي دۇنيادىن باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغان ئىكەن. ھاجى مۇراد كېلىپ تۇرغۇن پۇشايمان ۋە ئەپسۇسلار بىلەن مۇھەممەتخاننىڭ نۇرلۇق مازارىنى زىيارەت قىلىپ جايپۇش يېنىدا تۇرۇپ قاپتۇ.

مۇھەممەتخان ئالتە ئاي قۇتبى بولغان ئىكەن. ئاللا ھەممىدىن بەكرەك بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى ئابدۇرېھىمخاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋاللىرى

ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى نۇرلۇق قىلغاي! نەقىل

① قۇتبى — ئەۋلىيالارنىڭ كاتتىسى

كەلتۈرۈلۈشىچە، ئابدۇرېھىم خان ئابدۇرېشىت خاننىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى ئىكەن، مۇھەممەت خان ئۇنى مىرزا شاھنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن جالىش، تۇرپان تەرەپكە پادىشاھلىققا ئەۋەتكەن ئىكەن، ئۇ چاغلاردا قۇرەيش سۇلتاننىڭ ئوغلى خۇدا بەندى سۇلتان «توكەخان» دېگەننىڭ ياردىمى بىلەن جالىش، تۇرپاننىڭ ھوقۇقىنى تۇتۇپ تۇرغان ئىكەن. ئابدۇرېھىم خان بىلەن مىرزا شاھلار تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندە، خۇدا بەندى سۇلتان قالماقلاردىن ياردەم سورىغان ئىكەن، قالماقلار ياردەم بېرىمىز دەپ كەپتۇ. لېكىن خۇدا بەندى سۇلتاننى تۇتۇپ ئابدۇرېھىم خان بىلەن مىرزا شاھقا تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ. مىرزا شاھ خۇدا بەندى سۇلتاننى يەكەنگە ئېلىپ كەپتۇ. ئابدۇرېھىم خان بولسا مۇستەقىل ھالدا تۇرپان، جالىشنىڭ پادىشاھى بولۇپتۇ.

ئەبۇسەئىد سۇلتاننىڭ ۋاپاتى ۋە شۇ چاغدا بولغان ۋەقەلەر

رىۋايەتچىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: ئەبۇسەئىد سۇلتان يۈرەكلىك، شائىر، شەۋكەتلىك پادىشاھزادە ئىدى. ئۇۋچىلىقنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئوۋغا چىققاندا قىزىتما (تەپ) كېسەللىكىگە دۇچار بولۇپ، بىر قانچە كۈن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ بۇ دۇنيادىن قايتتى. ئەبۇسەئىد سۇلتان ئۆز ۋۇجۇدىدىن ئۈچ ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن، ئۇلار: بىرىنچى مۇھەممەت سەئىد

سۇلتان، ئىككىنچى ئەبۇكە سۇلتان، ئۈچىنچى
شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەت.

خانىنىڭ مۇھتەرەم ئايالى شاھى خانىم قەشقەر، يەكەنلەرنىڭ پادىشاھلىقىنى ئۆزىنىڭ زېرەك پەر- زەنتى شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خانغا تاپشۇرۇپ، مىرزا ئۇردى ئوردى بېگىنى ئۇنىڭغا ۋەزىر قىلغان ئىكەن. تۆمۈر سۇلتان دەپ مەشھۇر بولغان زىياۋىدىن ئەھمەت سۇلتان — شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خانىنىڭ چوڭ ئوغلى ئىكەن، ئەھمەت سۇلتان توققۇز ياشقا كىر- گەندە، مىرزا ھاشىم بايرىنى ۋەزىر قىلىپ ئاقسۇ، ئۈچتۇرپانلارنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتىپتۇ. ماۋارە ئۇن- نەھرىدىن ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمنىڭ ئوغلى ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھيا (ئاللا ئۇلارنىڭ روھلىرىنى پاك قىلغاي!) قەدەم تەشرىپ قىلىپ كەلدى. ھەزرى- تى مۇھەممەت خان تا قوش گۇمبەز دېگەن يەرگىچە- لىك ئالدىغا چىقىپ ئۇ ئەزىزنى ئىززەت ئىكرام بىلەن قارا قۇم يېزىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئاندىن كېيىن ھەز- رىتى مۇھەممەت خان ئاتتىن چۈشۈپ، ھەزرىتى ئەزىز- لەر ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بويىنىغا سېلىپ، ئوردىغا ئې- لىپ كىرىپ، ئۈچ كۈن چوڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، كات- تا زىياپەت بەردى. ھەزرىتى ئەزىزلەر ئۈچۈن خاس بىر ئورۇننى جابدۇغان ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزلەر شۇ جايغا چۈشتى.

خودا بەندى سۇلتان يەكەندە ئۆلۈمنىڭ شەر- بىتىنى ئىچتى. بۇ كىشىدىن ئىككى ئوغۇل قالدى، بىرى

ئۆزىنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدىن بولغان مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان (بۇ كىشىنىڭ ئەھۋالى تۆۋەندە سۆزلىنىدۇ)، يەنە بىرى ئۆگەي ئوغلى — مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان.

مىرزا شاھ، مىرزا غىياس، خوجا لېتىپ ۋە مىرزا ئابدۇللا ئىشىك ئاغالار مەملىكەتنىڭ ئىشلىرىغا كىرىشتى، مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاس مەزكۇر كاتىپباشىلارنى كۆزگە ئىلمىدى. چۈنكى، مىرزا شىرىپ ھەسەن، ئەمىر مۇھەممەت بارلاسنىڭ ئوغلى نورۇز مىرزىنىڭ ئوغلى ئىدى. نورۇز مىرزا بولسا سۇلتان سەئىدخاننىڭ گۈزەل بىر قىزىدىن تۇغۇلغان ئىكەن. ئەمىر مۇھەممەتنى ئابدۇرېشىتخان قەشقەرنىڭ پادىشاھلىقىغا تەيىنلەپ ئۆزىگە كورگانى دەپ ئىسىم قويغان ئىدى. يەكەن ھۆكۈمىتى ئىچىدە مىرزا شىرىپ ھەسەن بىلەن مىرزا شاھ ئوتتۇرىسىدا چېقىشالماسلىق يۈز بەردى. كاتىپباشىلار مىرزا شاھنى ھىمايە قىلدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن مۇھەممەتخاننى شۇنداق قىستىدى، كاتىپباشىلارنىڭ كاتتىسى يەنى ئەڭ چوڭ باشلىقنى ھىمايە قىلىپ يەكەن ھۆكۈمىتىنى بېرىش ياكى كابىل تەرەپكە كېتىشكە رۇخسەت بېرىشتىن ئىبارەت ئىككى ئىشنىڭ بىرىنى تاللاشقا مەجبۇر قىلدى.

مۇھەممەتخان بىچارە بولۇپ مىرزا شىرىپ ھەسەنگە رۇخسەت قىلدى. مىرزا شىرىپ ھەسەن ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىنلىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئېلىپ شاھى سەلىم پادىشاھنىڭ قېشىغا باردى. پادىشاھ ئۇنىڭغا غەزنىن دېگەن ناھىيىنىڭ پادىشاھلى-

قىنى بەردى. ئۇ، شۇ يەردە ئافغان كافىرلىرىنىڭ قو-
لىدا شەھادەت شەربىتىنى ئىچتى. ئاللا ھەممىدىن بىل-
گۈچىدۇر.

مۇھەممەتخاننىڭ ئاقىۋىتى، پادىشاھلىق قىلغان ۋاقتى ۋە ھاياتى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، يەكەن، قەشقەر، ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچار، جالىش، تۇرپان مەملىكەتلىرى تاكى قۇمۇل، خوتەن، سىرىغ قول ھەتتا «كانى لەئ-لى» لەرگىچە بولغان ئورۇنلاردا خوتبە، تامغىلار ھەز-رىتى مۇھەممەتخاننىڭ ئىسىم - فامىلىرى بىلەن زىننەتلەندى. خان پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. شۇ چاغدا تارىخ بىرسى كام مىڭ (999) ئىدى. ئۇ 18 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. يۇقرالارنىڭ بېشىنى سىلىدى، ھۇجۇم قىلغانلارنى ئۇجۇقتۇردى. جە-نەتكە ئوخشاش يەكەن شەھىرىدە «ئەي ئىمان ئىسلام-دا كۆڭلى ئارام ئالغان نەفس (جان) ئۆز پەرۋەر-دىگارىڭ تەرىپىگە يانغىن» دېگەن چاقىرىققا قۇلاق سېلىپ، ئۇنىڭ جىنىدىن ئىبارەت شاھتۇتى مەڭگۈلۈك ئاۋات جايغا راۋان بولدى. جەمئىي 72 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

شاھى شۇجا ئۇددىن ئەھمەتخان، ئۇنىڭ خاقانلىق تەختىدە ئولتۇرغىنى، پادىشاھلىق تۈزۈمى ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

شۇجا ئۇددىن ئەھمەتخان قەشقەردە ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزلەردىن خوجا لىبتىپ، مىرزا غىياس، مىرزا ئابدۇللا قاتارلىق كاتتىباشلار شۇجائۇددىن ئەھمەتخانغا كىشى ئىبەرتتى. ئەھمەتخان تەكلىپكە بىنائەن كېلىپ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. ئۇ چاغدا مىرزا شاھ ۋاپات بولۇپ، يەكەن ھۆكۈمىتى ئۇنىڭ ئوغلى شاھ پەرپەگە بېرىلگەن ئىدى، مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا غازى بارلاسلار لەشكەر باشلىقى قىلىپ خوتەنگە ماڭدۇرۇلدى. مەزكۇر كاتتىباشلار خوتەندىن ئابدۇكېرىمخاننىڭ ئوغلى شاھى ھەيدەر مۇھەممەت سۇلتاننى تۇتۇپ يەكەنگە ئەپكىلىپ ماۋارەئۇننەھرىگە پالاپ چىقىرىۋېتىشنى بۇيرۇق قىلىشتى. ئىمام قۇلىخان ھەيدەر سۇلتاننى ھۆرمەتلەپ سەمەرقەنتنىڭ پادىشاھلىقىنى بەرگەن ئىدى. ئۇ، شۇ يەردە ۋاپات بولدى.

شۇجائۇددىن ئەھمەتخان پۇقرالىرىغا شۇنداق مېھرىبانلىق قىلدىكى، ئۇنىڭ زامانىسىدا بۆرە قوزا بىلەن، كەپتەر قارچىغۇ بىلەن بىللە يۈرەلەيتتى. شاھ پەرپەنى بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە ھاكىملىققا سايلىدى. خوجا لىبتىپنى مۇھەممەتخانغا ۋەزىر قىلدى. مىرزا غىياس ساغرىچى توققۇز ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆت-

تتى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا ئەبۇغۇرنى قوش بېگى ۋە ئۈچ بېگى سايلاپ مەملىكەتنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرۇلدى. مىرزا ئابدۇللا قازا قىلغان ئىدى. ئۇنىڭ كۈيئوغلى مىرزا شاھ ئوغلى ئەبۇلمەئانى شاھنى ئىشىك ئاغا قىلدى. مىرزا ھەيدەر جوراسنى قەشقەر ھۆكۈمىتىگە تەيىنلىدى. ئىلانچىنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بايرىنىغا مولاپ بەردى.

زىياۋىدىن ئەھمەت سۇلتان ناملىق تۆمۈر سۇلتانىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرى

تۆمۈر سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ ئاقسۇدا ئىدى. قىرغىزلار مۇھەممەتخانىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ 5000 ئادەم توپلاپ تىلاكابى بىلەن باي بوتە قارالارنى باشلىق قىلىپ، ئاقسۇ مەملىكىتىگە يۈزلىنىپ، زوراۋانلىق ھەرىكەتلەرگە مەشغۇل بولۇشتى. مىرزا ھاشىم بايرىن سۇلتاننى تۇتۇپ قىرغىزلار تەرىپىگە راۋان بولدى. مىرزا ھاشىم جوراس ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇنىڭغا «ئۇچتۇرپاننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ قىرغىزلارنىڭ يولىنى توسسۇن» دەپ كىشى ئەۋەتىلدى. مىرزا ھاشىمۇ بۇيرۇققا ئەمەل قىلدى. سۇلتان ۋە مىرزا ھاشىم قىرغىزلارغا يېتىپ بېرىشتى. تىلاكا 2000 ئادەمنىڭ ھەمراھلىقىدا بىر جايغا مۆكتى. باي بوتە قارا

دېگەنىمۇ 3000 نەپەر قىرغىز بىلەن باشباشتاقلىق قىلىپ چىڭ تۇردى. مىرزا ھاشىم بەگ ئاقسۇنىڭ باتۇرلىرىنى سوقۇشقا قىزىقتۇردى، ئىش سوقۇش بىلەن ئايا غلىشىدىغان بولدى. مىرزا ھاشىم جوراسىمۇ ئۇچتۇرپانىنىڭ باتۇرلىرىنى ھەمراھ قىلىپ قىرغىزلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلدى. بوتا قارا 2000 غا يېقىن ئادەم ئۆلتۈرۈلۈپ مەغلۇپ بولدى. قالغان قىرغىزلار بىچارە ھالدا (ئۇقدانلىرىنى بويىنىغا ئېسىپ) سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىشتى. تىلاكابىمۇ تۇرغۇن يىشكەش قىلىپ سۇلتانغا كۆرۈنۈشكە كەلدى. ئاندىن كېيىن: «خاتا قىپتۇق، ھەزرىتى مۇھەممەت خاننى قازا قىپتۇ دەپ ئاڭلاپ، بىرەر نەرسە بولاپ كېلەرمىز دەپ كېلىشىپدۇق، ئەگەر مۇنداق نىيەت بولمىسا بىزنىڭ مۇنداق بىئەدەبلىككە جۈرئەت قىلىشقانىمىز بار؟» دېدى. پادىشاھ ھەممىلەنگە گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ رۇخسەت بەردى. سۇلتان تېخى ئۆزىنىڭ چوڭ بوۋىسىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىمىغان ئىكەن، تىلاكابىدىن ئاڭلاپ، ماتەم تۇتۇپ ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. شۇجا ئۇدىدىن ئەھمەت خان ئادەم ئەۋەتىپ، مىرزا ھاشىم بايرىنى ئاقسۇغا بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە بېكىتتى. كاتتىباشلارنىڭ ئۆز ئورنىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇشىنى، سۇلتانىڭ ئىشەنچىلىك كىشىلىرى بىلەن كېلىشىنى جاكالىدى. ئۇمۇز سۇلتان مىرزا ھاشىمبەگنى ئاقسۇدا قويۇپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. يەكەننىڭ كاتتىباشلىرى قار-

شى ئېلىشقا چىقىپ، سۇلتاننى خاننىڭ خىزمىتىگە ئېبەرىشتۇردى. خان ئاتىلارچە مېھرى شەپقەت بىلەن ئىنئاملار قىلىپ قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ پادىشاھلىقىنى سۇلتانغا بەردى. مىرزا ھەيدەر جوراسنى سۇلتاننىڭ ۋەزىرى قىلىپ قەشقەرگە ئاتلاندۇردى.

مۇھەممەت ھاشىم سۇلتاننىڭ ئابدۇرېھىمخانغا قارشىلىق كۆرسەتكىنى

مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان مۇھەممەت خاننىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان بولۇپ ئۇنى خانزادە دېيىشەتتى. ئۇ شۇجائۇددىن ئەھمەتخاندىن ئاغرىنىپ كۇچارغا باردى. ئاندىن كېيىن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان بىلەن ئابدۇرېھىمخان ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق يۈز بەردى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان قالماقلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى. تەلەپكە بىنائەن قالماقتىن ياردەمچى كەلدى. ئابدۇرېھىمخانمۇ جەڭگە تەييارلىق قىلدى. ئىككى تەرەپ لەشكەرلىرى تۇتىشىپ سوقۇشقا چۈشكەندە، قالماقنىڭ لەشكەرلىرى ئۆزىنى ياقىغا تارتىپ تۇرۇشتى. ئىككى تەرەپ راسا ئۇرۇشۇپ ئاخىر مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان مەغلۇپ بولدى. سۇلتان مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قالماقلار مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا ھۇجۇم قىلىپ ئابدۇرېھىمخان تەرەپكە ئۆتۈۋالدى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان سىپاھىلىنىڭ ئىچىگە مۆكۈۋالدى. قالماقلار ئولجا ئېلىشىپ قايتتى. ئابدۇرېھىمخان

سېپىلنى (مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان بار سېپىلنى دېمەكچى) ئىنتايىن قاتتىق قورشىدى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان ئابدۇرېھىمخاننىڭ قورشاۋىدىن قاتتىق تەڭلىكتە قېلىپ كەڭچىلىك قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئىلتىماسقا ئاساسەن ئۇنىڭغا چىقىش يولى بېرىلىپ قورشاۋ ئېچىۋېتىلدى. مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان يەنە شۇ رۇخسەتنى غەنىمەت بىلىپ كۇچار تەرەپكە قېچىپ كەتتى. كۇچارغا بېرىپ، كۇچار سېپىلىنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئورۇنلىشىۋالدى. ئاندىن كېيىن ئابدۇرېھىمخان مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا لەشكەر تارتىپ كۇچارغا كەلدى. ئابدۇرېھىمخان مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا: «بىز بۇ يەرگە ئىسيان كۆتۈرۈپ كەلمىدۇق، بەلكى ئىتتىپاق بولۇش ئۈچۈن كەلدۇق، ئىناق ھالدا ئاتا مىراس مۇلكىمىز بولغان يەكەننى تەلەپ قىلىۋاتىمىز» دەپ ئادەم كىرگۈزدى. بۇ خىل تەكلىپ خان تەرىپىدىن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتانغا يەتكەندىن كېيىن، سۇلتان خانغا ئۇچرىشىش مەسىلىسىنى ئۆزىنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كۆردى. بەزىلەر: «خان بىلەن ئۇچراشمىغان تۈزۈك» دېسە، يەنە بەزىلەر: «ئۇچراشقان ياخشى» دېيىشتى. ئاخىرىدا مەسلىھەت خان بىلەن ئۇچرىشىشقا توختىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇ خان بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن كەلدى. ئۇلار ئۇچراشتى. خان ئۇنىڭغا تۈرلۈك - تۈمەن ئىنئاملارنى قىلدى. ئۇلار باغدا كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشاتتى. بىر ئازدىن كېيىن خان تەرەت قىلىش

ئۇچۇن قوپتى. خاننىڭ قوپۇشى بىلەنلا خاننىڭ ئادەملىرىدىن بىرسى كېلىپ، مۇھەممەت ھاشىم سۇلتاننىڭ بېشىغا پالتا بىلەن ئۇردى. سۇلتان خاتىرە دەپتەرىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ھېلىقى ئادەم خاتىرىنى ئېلىپ چانىۋېتىپ، سۇلتاننىڭ بېشىغا ئىندى. سۇلتان يەرگە يىقىلدى. ئاندىن كېيىن ئابدۇرېھىمخاننىڭ يەنە بىر ئادىمى كېلىپ سۇلتاننى بوغۇزلىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت ھاشىم سۇلتان ھەق تائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشىپ شېھىت بولدى. ئابدۇرېھىمخان سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىنى ئېلىپ قايتتى. ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

تۆمۈر سۇلتاننىڭ چالىش، تۇرپان ۋىلايەتلىرىگە ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتقىنى

تۆمۈر سۇلتان تولۇق شانۇ – شەۋكەتكە ئېرىشكەندىن كېيىن چالىش، تۇرپاننى قولغا كەلتۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ ئابدۇرېھىمخان تەرەپكە لەشكەر تارتتى. مىرزا ھەيدەر جوراس تۆمۈر سۇلتاننىڭ ۋەزىرى ئىدى. نۇرغۇن لەشكەرلەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. مىرزا ھاشىم بايرىن بىلەن مىرزا جوراس ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ تۆمۈر سۇلتانغا قوشۇلدى. ئۇلار كۇچار ۋىلايىتىگە يېتىپ كەلدى. كۇچاردىكى لەشكەرلەرمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ بىر گەۋدە بولدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار

چالىش تەرىپىگە راۋان بولۇشتى.

بۇرۇنقى پادىشاھلارنىڭ رەسمى قائىدىسى مۇنداق ئىدى: ئۇلار شەرق، جەنۇب تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقاندا جۇڭغار كاتتىباشلىرى لەشكەرلەرنىڭ ئالدىنقى سېپىدە بولاتتى. جۇڭغارنىڭ ئالدىنقى تەرىپى بارلاس، دوغلات ۋە ئەرلاتلارنىڭ كاتتىباشلىرىغا قاراشلىق ئىدى. ئۈچ كاتتىباشنىڭ ھەرقايسىسىنى باشقۇرۇشقا لايىق دەپ تونۇشاتتى ۋە ئۇنىڭغا تاپشۇراتتى. غەرب، شىمال تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقاندا، لەشكەرنىڭ ئالدىنقى سېپى بورانغارنىڭ كاتتىباشلىرىغا قاراشلىق بولاتتى. ئۈچ بورانغار جوراسىنىڭ كاتتىباشلىرى دوختەۋى مىللىتى ۋە كىرايت باشلىقىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئورتاق ئىدى. مەزكۇر كاتتىباشلارنىڭ ھەممىسى باتۇر، شانۇ - شەۋكەتلىك ئىدى. ئۈچ بورانغارنى ئۇلارغا بېرىۋەتتى.

ئەلقىسسە، شۇ لەشكەرلەر ئىچىدە ئەرلاتنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن يارقى مىللىتىنىڭ ئوتتۇرىسىدا جۇڭغار ھوقۇقىنىڭ غەرەزدە پېتىشالماسلىق پەيدا بولدى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى مىرزا مەنسۇر، مىرزا كېپەكلەر سۇلتانغا ئەرز قىلىشتى. سۇلتان ئۈچ جۇڭغارنى ئەرلاتنىڭ كاتتىباشلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ بەردى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلاتنىڭ جەمئىيىتىدىكىلەر 40 قا يېقىن كىشى ئىدى. ئۇلار ھەممىدىن بۇرۇن چۈشۈپ، مەنزىلمۇ - مەنزىل ھېڭىپ كورلىغا يېتىپ

كەلدى.

مىرزا شاھ مۇراد قاغا، مىرزا رىزا ھالالىلار يارقى مىللىتىدىن بولۇپ ئەرلاتنىڭ كاتتىباشلىرىغا نىسبەتەن كونا ئاداۋەتنى تۇتتى. ئۇلار قىلى داۋانىغا يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ كاتتىباشلىرىدىن مىرزا سالىم، مىرزا ئەبۇلھادى ھېكرىت ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر خاندىن رۇخسەت ئېلىپ قىلى داۋانىغا يېتىپ كەلگەن ئىدى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئۆزىنىڭ يېقىن - يورۇق، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن خاننىڭ مىرزا ئەبۇلھادى ۋە مىرزا سەلىمدىن ئىبارەت كاتتىباشلىرى بىلەن كۆرۈشتى. قاتتىق ئۇرۇش يۈز بەردى ...

مىرزا مۇھەممەت دوستنىڭ چەمىيەتتىكى كىشىلەر دۈشمەندىن ئازراق ئىدى. مىرزا شاھ مۇراد يېقىن كېلىپ قالغان ئىدى، كەينىگە تارتتى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلاد مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. مىرزا ھەنسۇر، مىرزا كېپەكتىن ئىبارەت ئىككى بىر تۇغقىنىمۇ ئۆلتۈرۈلدى. مىرزا مۇھەممەت دوستنى ئۆلۈپ قالدى دەپ ئويلاپ يېنىپ كېتىشتى.

تۆمۈر سۇلتاننىڭ خەۋىرى ئابدۇرېھىم سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. تۆمۈرسۇلتان ئۆلتۈرۈلگەن باشلىقلارنىڭ بېشىغا يېتىپ باردى. مىرزا مۇھەممەت دوست بىھوش ئىدى. ھوشىغا كېلىپ سۇ تەلەپ قىلدى. تۆمۈر سۇلتان ۋە باشقا كاتتىباشلار خۇشال بولۇشۇپ ئۇنى داۋالاشقا كىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كىشىنى خار-

لىق تۇپرىقىدىن راھەت كۆرپىسىگە يۆتكىلدى. مىرزا مۇھەممەت دوست بەگ بىرقانچە ئايدىن كېيىن ساقاي-دى. لېكىن بىر قولى يوق ئىدى.

ئەلقىسسە، تۆمۈر سۇلتان ۋە ئۇ ئالىي مەرتىۋى-لىك پادىشاھزادىنىڭ ئىزەنگۈسىنى باسىدىغان كاتتى-باشلار. مەسىلەن، مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا ھاشىم بايرىن، مىرزا ئەلى مەردان ئۇردا بېگى ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا شاھ مەنسۇر، مىرزا ھاشىم جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى، مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مەسئۇد-لار مىرزا ھاشىمبەگ بايرىننىڭ ئوغۇللىرىدۇر، شاھى غەزنىۋىر شاھ، ئاتاقلىق پالۋانلار ۋە مىرزادىلار قىلى داۋانىدىن ئېشىپ چالىش چېگرىسىغا ھۇجۇم قىلىش-تى. ئابدۇرېشىتخان چالىشتىن تۇرپانغا كەتتى، تۆ-مۈر سۇلتان چالىش سېپىلىنىڭ سىرتقى دەرۋازىسىنى ئېلىپ پادىشاھلىق ئورنىغا ياندى. بىر يىلدىن كېيىن تۆمۈر سۇلتان يەنە چالىشنى قولغا كەلتۈرۈش مەق-سىتىدە لەشكەر توپلاپ، چالىش تەرىپىگە ئاتلىنىپ، كۇچارغا يېتىپ كەلدى. كۇچارنىڭ ئادەملىرى قارشى ئېلىشقا چىقىپ سۇلتانغا قوشۇلدى. مەنزىلمۇ مەن-زىل مېڭىشىپ چالىشنىڭ قېشىغا يېتىشتى. تۆمۈر سۇلتان، مىرزا مەلىك قاسىم ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقى-نى مىرزا مەسئۇدى، مىرزا مەزىد، مىرزا تۇردى، مىرزا قۇربان، مىرزا مۇھەممەت دوست ۋە مىرزا شى-رىپ 400 دەك كىشىنى ھىراۋۇلغا ئەۋەتتى، مەزكۇر

كاتتىباشلار مەردلىك دائىردىسىگە قەدەم قويۇپ راۋان
بولۇشتى. كورلىددىن ئۆتۈپ قوئالغە داۋانىغا يېتىپ
كېلىشتى. ئابدۇرېھىم خاننىڭ كاتتىباشلىردىن شاھى
غوزەنېپىر شاھ، مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا قەلىبەگ،
مىرزا ساقى باھادۇر ۋە يەنە باشقا بىر توپ كىشلەر
مۆكۈنۈپ تۇرغان ئىدى، تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشـ
لىرى يېتىپ كېلىشتى. ئابدۇرېھىم خان كاتتىباشلىرى
تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن تۇتىشىپ
قالدى. سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرى مەغلۇپ بولدى.
«ئۇلارغا زىيان سېلىشنىڭ كويىدا بولۇڭلار، بىز بارىـ
مىزا» دەپ يۇز ئۆرۈشتى (قاچتى). مىرزا مەسئۇد
بايردىن مەردلىك قەددىمىنى ئالغا تاشلاپ ئاتتىن چۈشۈپ
كېلىپ تۇردى. مىرزا مەلىك قاسىمبەگ، مىرزا تۇرـ
دى جوراس، مىرزا قۇربانبەگ، مىرزا مەزىدبەگ ۋە
قالغان كاتتىباشلار مەسئۇدبەگنىڭ قالغانلىقىنى بىلـ
مەي بەدەر كېتىشتى، جەڭ مەيدانىددىن قېچىپ بولۇپ
ئادەملىرىنى يوقلاپ كۆرگۈدەك بولسا مىرزا مەسئۇد
ھېلىقى يەردە قالغان ئىكەن. مىرزا مەزىد، مىرزا
قۇربان، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا نەسىر قاتارلىق
40 دەك جەڭچى مىرزا مەسئۇد قېشىغا كەلدى. قارىـ
غۇدەك بولسا بىر ئادەم مىرزا مەسئۇدنىڭ مىس قالـ
پىقىنىڭ گىرۋىكىدىن تۇتقان ۋە يەنە بىر ئادەم مىس
قالپاقنى مەسئۇد بەگنىڭ بېشىدىن ئېلىپ تاشلاپ سوـ
لۇق (ئۆتكۈر) تىغ بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن
جۇدا قىلىشنىڭ داغدۇغىسىنى قىلىۋاتقۇدەك. ھەمىنـ

دىن بالدۇر مىرزا مەزىد بەگ يېتىپ كەلدى. ئاددىن كېيىن كاتتىباشلار ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خاننىڭ كاتتىباشلىرى مەسئۇدبەگنى قويۇپ چالىش تەرىپىگە راۋان بولۇشتى. كاتتىباشلار كېتىشتىن بۇرۇن ئابدۇرېھىم خان تۇرپان تەرەپكە كەتكەن ئىدى. مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا ھەبىبلەر خاندىن نائۇمىد بولۇپ تۆمۈر سۇلتان بىلەن ئۇچرىشىشقا ئالدىرىدى. خاننىڭ ئارقىسىدىن «ئەگەر شاھى غوزەن پىر قولغا چۈشسە ئۇنى تىرىك ئېلىپ كېلىڭلار» دەپ لەشكەر ئەۋەتتى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ مۇنداق دېيىشىدىكى سەۋەب شۇ ئىدىكى، شۇجائۇددىنغا رۇخسەت بەرگەن چاغدا، ئەھمەت خان ئۆزىنىڭ جان تومۇرى پەرزەنتىگە «ئەگەر شاھى غوزەن پىر تىرىك قولغا چۈشسە، ئەلۋەتتە ئۇنى مېنىڭ قېشىمغا تىرىك ئېلىپ كېلىڭلار!» دەپ ۋەسىيەت قىلغان ئىدى. كاتتىباشلار ئارقا - ئارقىدىن ئابدۇرېھىم خانغا يېتىشىپ شاھى غوزەن پىرنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتىشتى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت شۇ لەشكەرنىڭ ئىچىدە ئىدى. ئۇ غوزەن پىر شاھىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشكە تەرغىپ قىلدى. لەشكەر باشلىقى بولغان كاتتىباشلار مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مەزىد، مىرزا قۇربان، مىرزا قۇلى بىكاۋۇللار شاھى غوزەن پىرنى تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئالدىغا تىرىك يەتكۈزۈش قارارىغا كېلىشتى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت مەخپىي ھالدا شاھى غوزەنپىرنى ئۆلتۈردى. كاتتىباشلار غە-

زەپكە چۈمدى. مىرزا ئەبۇلھادى «دادامنى شاھى غوزەن پىر ئۆلتۈرگەن» دېدى. ھەقىقەتەندە ئۇنىڭ دادىسى مىرزا ئابدۇساتتارنى شاھى غوزەن پىر ئۆلتۈرگەن ئىكەن. كاتتىباشلار كۆپ ئەپسۇسلاندى. مىرزا ھەيدەر جوراس، مىرزا ھاشىم بايرىن قاتارلىق كاتتىباشلار قارا شەھەر ئوردىسىنى قورشىۋالدى. جوراس مىللىتىدىن بولغان مۇھەممەت ۋەلى بەگ ئوردىنى مۇستەھكەملەپ جاۋاب بېرىشكە ئالدىرىدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگ، ئەلى ھەيدەر بەگ جوراسنىڭ بىر تۇغقىنى ئىدى. ھەيدەر بەگ: «بىر تۇغقىنىمنى كۆرگۈم كەلدى» دەپ ئوردىنىڭ تېشىغا ئادەم چىقارتتى. مىرزا مۇھەممەت ۋەلى: «مىرزا ھەيدەر سىپىل تۈۋىگە كەلسۇن! مەن گىرۋەكنىڭ كۈنگۈرە ئۈستىگە چىقاي، شۇ يەردە ئۇچرىشايلى» دېدى. ھەيدەر بەگ بارلىق يېقىن - يورۇق، ئۇرۇق-تۇغقانلىرى بىلەن سىپىلنىڭ تۈۋىگە كەلدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگمۇ ئۆز ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ گىرۋەك ئۈستىگە كەلدى. گەپ سوراشقاندىن كېيىن، ھەيدەر بەگ: «ئەي ئەزىز بۇرادىرىم، مەملىكەت بىزنىڭ قولىمىزغا ئۆتتى، غېرىبچىلىق مۇشەققىتىنى كۆپ تارتىپ كەتتىڭ. ئەسلى ۋەتەنگە قايتىدىغان چاغ بولدى. ھەر بىر تەۋەلىك ھۆكۈمرانلىقنى ئۆزلىرىڭنىڭ سەمىگە سېلىشقا مۇيەسسەر بولۇرمىز» دېدى. مۇھەممەت ۋەلى بەگ: «ئەي بۇرادەر، ھايامۇ قىلمايدىكەنسەن، باشلىقىم دەيسەن، يەنە مىرزا شىرىپ ھەسەن بارلاسنىڭ قىزىنى ھاشىم

خوجا نىككە بېردىمەن، يەنە تېخى كاتتىباشلارنىڭ كاتتىبېشى دېگەن دەۋانى قىلىمەن، ئۇ يەرگە بېرىپ باشلىق بولغىنىمدىن غېرىبلىق يۇرتۇمدا گاداي بولغىنىم ياخشى» دەپ گىرۋەك ئۈستىدىن پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ھەيدەر بەگ خىجىل بولۇپ، تەسىرلىنىپ قايتىپ تۆمۈر سۇلتان قېشىغا كەلدى. سۇلتان ئۆزىنىڭ پادىشاھلىق تەختىگە قايتىپ، ئۆزىنىڭ چوڭ ئاتىسى شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ دىدارىغا مۇشەررەپ بولۇپ قەشقەر تەۋەلىكىگە قايتتى.

ئەمىرلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ۋە شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ ئوغلى تۆمۈر سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى

مىرزا ھەيدەر بەگ جوراس يۈرەكلىك، باتۇر، ئۇرۇش تېخنىكىسى يۇقىرى، جەددى جەمەت، ئەل-ئاغىنىلىرى ياخشى ئادەم ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ چوڭ بىر جەمئىيەت پەيدا قىلدى. قىرغىزلار ھەر تەرەپكە قاردىشاتتى، مىرزا ھەيدەر جوراس ئارقىدىن بېرىپ لايىقىدا جاۋاب بېرىپ قايتىپ كېلەتتى.

ئەلقىسسە، تۆمۈر سۇلتاننىڭ مېڭىسىگە مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق ئورۇنلىشىۋېلىپ شىكارغا چىقماقچى بولدى. تەۋاجىلار قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ئادەملىرىگە چاقىرىق يەتكۈزۈشتى. چوڭ-كىچىك، يۇقىرى-تۆۋەن بولۇپ چوڭ جەمئىيەت پەيدا بولدى. ئاندىن كېيىن سۇلتان ئاتلىنىپ ئاچچىق دېگەن جايغا چۈشـ

تى. مىرزا ئەلى موردان بەگنىڭ چادىرىنى بىر چايـ
غا تىككەن ئىدى. بەگ ئۇخلاپ قالغاندا ھەيدەر
بەگنىڭ دوغىسى باساي پالۋان مىرزا ئەلى مەردان
بەگنىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. بۇ چاغدا،
چادىرنىڭ بىر تال تانىسىنى باساي
پالۋاننىڭ ئېتى ئۈزۈۋەتتى. مىرزا ئەلى مەردانىنىڭ
ئادەملىرىدىن بىر كىشى: «مۇنداق بىئەدەبلىك قىلـ
غان كىم؟ ئۇنى ئۇرۇڭلار!» دېدى. مەشكە ئوت قالاـ
ۋاتقان، تەن قۇرۇلۇشى چوڭ، كۈچلۈك بىر ئادەم
بىر كالتەكنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ،
باساي پالۋاننى ئۇرۇپ قولىنى سۇندۇرۇۋەتتى. ھەمـ
دە مىرزا ئەلى مەردان بەگكە خەۋەر يەتكۈزدى.
ئەلى مەردانبەگ باساي پالۋاننى چاقىرتىپ، تازىم
قىلىپ ئۆزرە ئېيتتى، باساي پالۋانمۇ بۇ سىرلى
مەخپىي ساقلىدى. چېقىمچى، چىمدىماس كىشىلەر ھەيدەر
بەگنىڭ ئالدىغا بېرىپ: «مىرزا ئەلى مەردان بەگـ
نىڭ ئادەملىرى دوغانىڭ قولىنى سۇندۇرۇۋەتتى»
دەپ ئەرز قىلدى. ھەيدەر بەگ ئاچچىقلىنىپ ئېگىزـ
پەس گەپ قىلغىلى تۇردى. باساي پالۋاننىمۇ چاقىرـ
تىپ سورىدى. باساي پالۋان ئىنكار قىلدى. ھەيدەر
بەگ پىسەن قىلماستىن تۆمۈر سۇلتانغا: «مىرزا ئەلى
مەردان بىزگە مۇشۇنچىۋالا ئىشلارنى قىلىپتۇ. بىزگە
رۇخسەت قىلسۇن، ئەگەر رۇخسەت قىلمىسا مىرزائەلى
مەردانىنى تەسلىم قىلسۇن» دېدى. ھەيدەر بەگنىڭ
گېپى سۇلتانغا يەتكۈزۈلدى. سۇلتان مىرزا مۇھەممەت

دوست ئەرلات، مەسئۇد بايىردىن، شاھى غوزەنپىر شاھ (ئۇ چاغدا ئۇنى «قارلۇغاچ شاھ» دېيىشەتتى) ئۇ مەزگىلدە يېتىمسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. مىرزا لىپتىپ جوراس، مىرزا شەرىپ بېكچەك (ئۇنىڭ لەقىمى تەۋاجى ئىدى) ۋە مەزكۇر كاتتىباشلارنى ئەلى مەردان بەگكە ھەمراھ قىلىپ. ھەيدەر بەگكە ئۆزرە ئېيتىپ، تەسەللىي بەرگىلى ئەۋەتتى. مەزكۇر ئەمىرلەر يىغىلىپ، ھەيدەر بەگنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ھەيدەر بەگ ئۇ چاغدا ئاتقا مىنىپ تۇرغان ئىدى. مىرزا ئەلى مەردان بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى شاھ مەنسۇر بەگ ۋە مىرزا مۇھەممەت دوست بەگ، مەسئۇد بەگ، شاھى غوزەنپىر شاھ، مىرزا لىپتىپ ۋە مىرزا شەرىپلەر مەسلىھەتلىشىپ، ئاتتىن چۈشۈپ كېلىپ، ھەيدەر بەگنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئۆزرە ئېيتىشتى. ھەيدەر بەگ كاتتىباشلارنىڭ ئۆزرىسىنى رەت قىلدى. سەپتىن ئايرىلىپ چىقىپ، مىرزا ئەلى مەردانغا قېشىغا كېلىپ دەشنام قىلدى. ھەيدەر بەگنىڭ ئېتىنىڭ بېشى تىگىپ كېتىپ ئەلى مەردان بەگنىڭ سەللىسى يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ھەيدەر بەگنىڭ ئېتىنىڭ كۆپۈكى (ماغزىپى) ئەلى مەردان بەگنىڭ بېشىنى بولغىدى. ھەيدەر بەگنىڭ مىرزا سۇلتان ئەلى دېگەن بىر تۇغقىنى بار ئىدى. ئۇ دىۋانە سۈپەت، پەيلى يامان بىر ئادەم ئىدى. قىلىچىنى كۆتۈرگىنىچە ئەلى مەردان بەگنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئابدۇۋېلى بەگ دېگەن بىر تۇغقىنى ئەيىبلەپ يانىدۇرۇ-

ۋەتتى. مىرزا شەرىپ تەۋاجى سۇلتاننىڭ «ئىشىك-
ئاغا» سى ئىدى. بۇ كىشى: «ئەي كاتتىباشلار، بۇ
قېتىم بارايلى! قاچان سۇلتانىم تۆرە بولسا، شۇ چاغ-
دا ئاندىن سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولايلى!» دېدى.
دەرھال ھەممەيلەن قايتىپ سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىش-
تى. جوراسىنىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ قىلغان قىلىق-
گەپ - سۆزلىرىنىڭ ھەممىسىنى سۇلتانغا يەتكۈزدى.
ئۇ گەپلەر سۇلتانغا قاتتىق تەسىر قىلدى. شۇنىڭ
بىلەن ھەيدەر بەگنىڭ پېيىغا چۈشتى. شاھلارمۇ
قىزىقتۇرۇپ يەكەندىن ئەۋەتتى. سۇلتان ئۆزىنىڭ
كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ مەسلىھەت قارا-
رى بويىچە، كاتتىباشلارنى بىر - بىردىن چاقىرىپ
ئىشنى پۈتتۈرمەكچى بولدى. سۇلتان مەخسۇس ئۆيدە
ئولتۇرۇپ تۇردى. كاردىۋور ئىچىدىكى ھۇجرا ئۆيگە
باتۇر جەڭچىلەر يوشۇرۇندى. ھەيدەر بەگنى چاقىرت-
تۇرۇپ ئەكەلدى. ھەيدەر بەگ كاردىۋورغا كەلگەندە،
سۇلتاننىڭ ئادەملىرى ھۇجرىدىن چىقىپ ئۇنى ئۆل-
تۈردى. ئاندىن كېيىن ئايۇپ بەگ، ئابدۇۋېلى بەگ-
لەرنى ئەكىلىپ ئۆلتۈرۈشتى. مىرزا سۇلتان ئەلى
قىرغىزلار تەرىپىگە بارغان ئىدى. قىرغىزلار ئۇنى
يوقلۇق ۋىلايىتىگە ئەۋەتتى. (ئۆلتۈردى) ھەيدەر
بەگنىڭ قالغان ئىككى نەپەر بىر تۇغقىنى قەشقەردىن
قېچىپ يەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچى مىرزا لېتىپ،
مىرزا مۇھەممەت رەھىم ئىدى. شۇجائۇددىن ئەھمەت-
خان بۇ ئىككىيلەنگە دىلدارلىق قىلىپ تەسەللى بەر-

دى. مىرزا ئەلى مەردان ئوردا بېگىنى قەشقەرنىڭ ھاكىملىقىغا ئېلان قىلدى.
لېكىن تۆمۈر سۇلتان تەبىئىي زالىم، ھاراقخور بىر كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئايالى تۇردى بىكاۋۇل ۋە خوجا فىيروز كىرەك يەراغىنىڭ قىز بىر تۇغقىنى (ھەمشىرىسى) ئىدى. ئۇنىڭدىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلدى. چوڭ ئوغلىنىڭ ئېتى پولاتخان دەپ داڭلانغان سۇلتان ئەھمەتخان ئىدى. كىچىك ئوغلىنىڭ ئېتى قىلىچخان دەپ داڭلانغان سۇلتان مەھمۇتخان ئىدى. مۇنۇ كىچىك ئوغلى تېخى تۇغۇلماستا سۇلتان مەستلىك ھالىتىدە ئايالىمىنىڭ ھامىلدارلىق ۋاقتى توشۇپ قالدى دەپ ئاتقا مىنىپ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن قىزدىلىنىڭ لېۋىگە كەلدى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدىكى ئاسىيا بېگىمنىڭ كوچىسىدىن ئۆتسە بالا تۆكۈلىدۇ، دېگەندەك گەپ - سۆزلەر تارقالغان ئىدى. ئاسىيا بېگىمنى تېپىپ ئاسىيا كوچىسىدىن ئۆتتۈپ ئوردىغا قايتىپ كەلدى. ئوردىدا بىر قىز قالـ غان ئىكەن. سۇلتان ئۇنىڭدىن خەۋەردار بولۇپ كەيـ نىنگە يېتىشى، ئۇ كېنىزەك سۇلتاندىن قورقۇپ قەبـ رىستانلىققا قاچتى، سۇلتان كېنىزەكنىڭ ئارقىسىدىن ئات سېلىپ، راۋان بولدى. لېكىن ئېتىنىڭ پۇتى بىر قەبرىگە پېتىپ كېتىپ يىقىلىپ، شۇ يەردە ئالەمدىن ئۆتتى. ھەيدەر بەگنى ئۆلتۈرۈپ بىر يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇرېشىت خان ئوغلى يۇنۇس سۇلتاننىڭ ئوغلى شەرىپۇددىن سۇلتاننىڭ قارشىلىق كۆرسەتكىنى

شەرىپۇددىن سۇلتان يەكەندە ئىدى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ جەسەتىنى ئېلىپ مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرەلات، مىرزا مەسئۇد بايرىن، قارلۇغاچ شاھ، مىرزا لېتىپ جوراس ۋە خوجا مۇستەفالار قەشقەردىن يەكەنگە كېلىشتى، شۇجائۇددىن ئەھمەت خان قەشقەرنىڭ سارايۋەنلىكىگە شاھى پەرىپەنى ئەۋەتتى. شاھى پەرىپە ئاق مەسچىت يېزىسىغا چۈشتى. خان ۋە باشقا كاتتىباشلار تۆمۈر سۇلتاننىڭ دەپنە مۇراسىمىغا مەشغۇل بولۇشتى. مىرزا شىرىپ بېكچەك، خوجا مۇستەفا ۋە ھەيدەر بەگنىڭ بىر تۇغقانلىرى: لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەممەت رېھىم ئارىپ پالۋان، مىرزا سۇلايمان شاھ، ئادىل خوجا قاپاق ۋە يەنە بىرقانچە كىشىلەر بىرلىككە كېلىپ شەرىپۇددىن سۇلتاننى ئېلىپ يەكەندىن قەشقەرگە قېچىشتى. قەشقەردە مىرزا ئەلى مەردان بەگ ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ، مىرزا تۆمۈر جوراس. تۇردى بىكاۋۇل ۋە خوجا فىرۇز كېرەك ياراغلارنى قالدۇرۇپ كەتكەن ئىدى. ئۇلار خەۋەرسىز ئىدى. مەزكۇر باشلىقلار كېچىدە كېلىپ شەرىپۇددىن سۇلتاننى خانلىققا كۆتۈرۈشتى. تۆمۈر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىنى

چاقىرتتۇرۇپ ئەكەلدى، ئاندىن كېيىن بۇلاڭ - تا-
لاڭ قىلىپ تۇرمىگە بۇيرۇق قىلدى. خان شەرىپۇد-
دىن سۇلتاننىڭ ئارقىسىدىن سۇلتان مىرزا موناق
جوراسنى نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئەۋەتتى. موناق
بەگ قەشقەر ۋىلايىتىگە يېتىپ كېلىپ شاھى پەرپە
بىلەن بىرلىشىپ قەشقەر ئوردىسىنى مۇھاسىرە قىلىش-
قا مەشغۇل بولۇشتى. هارام تاماق كاتتىباشلار شەرى-
پۇددىن سۇلتانغا: «زىندانىدىكىلەرنىڭ بېشىغا ئوت
تاشلىساق ئەكەن» دەپ ئەرز - دات قىلىشتى. سۇلتان-
غا بۇ گەپ ماقۇل كەلدى: «سەھەر ۋاقتىدا زىندان-
دىكىلەرنىڭ بېشىغا ئوت ياقىمىز!» دەپ قارارلىشىپ
ھەرقايسىسى ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىشتى.

بۇ ئىشتىن ئاقسۇلۇق موللا قارى خەۋەردار بو-
لۇپ قېلىپ ئەلى مەردان بەگ بىلەن باشقا كاتتىباش-
لارنى زىنداندىن قۇتۇلدۇرۇۋالدى. كاتتىباشلار كۆك
ساراي تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ئۇ يەردە كەگرى
بىر شورا بار ئىدى. كاتتىباشلار ئەنە شۇ شورا ئار-
قىلىق سېپىلدىن سەكرەپ چىقىپ خاننىڭ مىرزا
موناق جوراس ۋە لەشكەر باشلىقى شاھ پەرپەلەردىن
ئىبارەت كاتتىباشلىرى بىلەن بىرلىشىپ سېپىلنىڭ
قورشاۋىنى ئىنتايىن چىڭ تۇتتى، شۇنىڭ بىلەن شەرى-
پۇددىن سۇلتان بىلەن هارام تاماق كاتتىباشلارنىڭ
ئىشى قىيىنغا چۈشتى.

شەرىپۇددىن سۇلتان، لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەم-
مەت رەھىم ۋە بىرقانچە باشلىقلار قېچىپ بەدەر

كەتتى. كاتتىباشلار تۇتقاننى ئۇرۇپ - دۇمبالاپ ئې-
لىپ كېلىشتى. مىرزا شىرىپ، مىرزا سۇلايمان شاھ
ۋە باشقا بىر قانچە باشلىقلار سۇلتانغا يېتىشمەي،
تاغدا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان ئىدى، مىرزا شىرىپ كۆك-
نار ئىچىپ ئادەتلەنگەن ئىدى، كۆكنارى تۈگەپ كېتىپ
كۆكنارغا ئادەم ئەۋەتكەن ئىدى. بىر كىشى ئۇلى
تونۇپ قېلىپ تۇتۇۋېلىپ، يول باشلىتىپ ئۇلارنىڭ
بار يېرىگە مېڭىشتى، بېرىپ ئۇلارنىمۇ تۇتۇپ ئېلىپ
كېلىشتى. بارلىق ھارام تاماقلارنى چۇغلاپ، مىرزا
سۇلايمان شاھ بىلەن ئارىپ پالۋاننى قەشقەردە دارغا
ئاستى، قالغانلارنى چالما كېسەك قىلدى. شەرىپۇد-
دىن سۇلتان، لېتىپ بەگ مىرزا مۇھەممەت رېھىم،
مىرزا شىرىپ، خوجا مۇستەفا، مىرزا مۇھەممەت ياقۇپ
دوغلات ئوغلى مىرزا مۇھسىن، مىرزا ھەيدەر زاغون،
مىرزا يۇنۇس قوپالى، ئادىل خاجەئى قاپاق ۋە قال-
غان كاتتىباشلارنى مىرزا موناق بەگ بىلەن شاھ
پەرپەلەر خاننىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. مىرزا شى-
رىپ، لېتىپ بەگ، مىرزا مۇھەممەت رېھىم ۋە خوجا
مۇستەفالارنىڭ قوللىرىنى باغلاپ، يۈزلىرىگە قارا
سۈرتۈپ دارغا ئاستى. شەرىپۇددىن سۇلتان، مىرزا
موھسىن، مىرزا ھەيدەر، مىرزا يۇنۇسلارنى پالاپ
چىقاردى، ئادىل قاپاق قاتارلىق بىرقانچەيلەننى
بولسا تۈرمىدىن خالاس قىلدى. شەرىپۇددىن سۇلتان-
نىڭ بىر تۇغقىنى مەھدى سۇلتاننىمۇ پالاپ چىقاردى.
ئاندىن باشقا ئۇنىڭ يەنە قۇرەيش سۇلتان، سەيپۇل-

مۇلۇك سۇلتان دېگەن ئىككى بىر تۇغقىنى بار ئىدى، خۇدا بۇيرۇسا ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ تەپسىلىي تونۇشتۇرۇلىدۇ.

شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ چوڭ تاغىسى ئابدۇرېھىمخانغا لەشكەر تارتقىنى

ئېيتىلىشىچە: تۆمۈر سۇلتان پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى (ۋاپات بولدى) شۇنىڭ بىلەن غەم - قايغۇ شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ ۋۇجۇدىنى قاپلىدى. ئۆزىنىڭ كاتتىباشلىرىغا مەسلىھەت سالدى. كاتتىباشلار: «ئەگەر لەشكەرنى ئېلىپ قاراشەھەر، تۇرپان تەرەپلەرگە ماڭمايدىغان بولساق، شانى شەۋكەتلىك، يۈرەكلىك، سالىھ، ئادىل ئابدۇرېھىمخان پادىشاھ مۇبادا غەلىبە قىلىپ قالسا پۈتۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ لەشكەر توپلايدۇ» دەپ مەسلىھەت بېرىشتى. بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، دەسلەپكى يىلى مىرزا ئەبۇغۇر بېرىپ مەغلۇپ بولدى. كەيدىن تۆمۈر سۇلتان شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ قوللىرىنى سۇندۇردى. لەشكەر توپلاپ يەكەندىن 1000 كىشىنى راۋان قىلدى. ئۇلارنىڭ باشلىقى مىرزا نەزەر مۇھەممەت جوراس بولدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ خوتەننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ راۋان بولۇپ ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. ئۇلۇغ مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا ھاشىم جوراسلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىـ

رىنى ئېلىپ، قاراشەھەر، تۇرپان تەرەپكە يۈزلىنىپ
كورلىغا يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئابدۇرېھىم خان خە-
ۋەردار بولۇپ لەشكەرلىرىنى رەتلەپ ئۇلارنىڭ يولى-
نى توستى، ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇشقا باشلىدى. ئىس-
كەندەر سۇلتان ئابدۇرېھىم خاننىڭ سۆھبىتىدە
ئىدى. ئۇ خانغا: «ئەي شەھرىيارى ئالەم، قاتتىق
ئۇرۇش بولۇپ كەتتى، ۋاقىت زىخ، ماڭا 40 نەپەر
ئادەم قوشۇپ بەرسىلە، بىز بېرىپ دۈشمەننىڭ يولى-
نى توسايلى، ئەگەر تىرىك قالساق، چېنىمىزنى ئۆز-
لىرىنىڭ دۆلىتىگە پىدا قىلغايمىز» دېدى. پادىشاھ
ئۇنىڭغا 40 ئادەم بەردى. ئۇ 40 ئادەم بىلەن قورال-
لىنىپ بېرىپ دۈشمەننىڭ يولىنى توستى. خۇدا بەندى
سۇلتاننىڭ ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتان شۇجائۇددىن
ئەھمەت خاننىڭ كاتتىباشلىرىنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئىس-
كەندەر سۇلتاننىڭ ھەمراھلىرىنىڭ كۆپىنچىسى
مەنچە نەقنىڭ ئوقى تېگىپ يىقىلدى. ئابدۇرېھىم خان
بولسا ھەمىشە ھۇجۇمغا ئۆتۈش داغدۇغىسىنى قىلاتتى،
لېكىن مۇھەممەت ۋەلى بەگ جوراس توسۇپ تۇراتتى.
بىر چاغدا ئىسكەندەر سۇلتان مەنچە نەق
ئوقى تېگىپ يىقىلدى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەت ۋەلى
بەگ: «ئەي پادىشاھىم! ئەمدى بىز تۇغ - يۆغىلى-
رىمىزنى ئېلىپ ئات سالمىساق بولمىدى» دېدى. ھەز-
رىتى ئابدۇرېھىم خاننىڭ قولىدا تەسۋى بار ئىدى.
تەسۋىنى يېنىغا سېلىپ قويۇپ دۈشمەن تەرەپكە
راۋان بولدى. ھەممەيلەن بىراقلا ھۇجۇمغا ئۆتتى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان تەرەپتىكىلەر مەغلۇپ بولـ
دى. مەغلۇپ بولغان كاتتىباشلار ئىسكەندەر سۇلتانىـ
نىڭ ھەمراھلىقىدا خانىنىڭ ئالدىغا كېلىشتى. ئىسكەنـ
دەر سۇلتان بولسا شۇ جەڭدە ئۆلدى. شۇجاـ
ئۇددىن ئەھمەت خان كاتتىباشلارغا غەمخورلۇق قىلىپ
ئىسكەندەر سۇلتاننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. ئىختىيارىنىڭ
يۈگىنىنى مىرزا ھاشىم بەگنىڭ قولىغا تاپشۇردى.

«ئاپاق خان» دەپ نام ئالغان ئابدۇـ لېتىپ خاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى

ئابدۇلېتىپ خان بولسا مۇھەممەت خان قۇددىسە
سىررۇھۇلئەزىزنىڭ ئوغلى شۇجائۇددىن ئەھمەت خانـ
نىڭ ئاخىرقى بالىسى ئىكەن. ئۇنى قەشقەرلىكلەر
چوڭ - كىچىك، يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى، قەشقەرـ
دىن خاننىڭ سۆھبىتىگە كېلىپ كۆرۈشۈپ بولغاندىن
كېيىنلا خاندىن تەلەپ قىلىشتى. خان ئۇلارنىڭ
تەلىپىنى قوبۇل قىلىپ، مىرزا ئەبۇغور ساغرىنى ئاتا
بەگ قىلىپ بەردى. ئابدۇلېتىپ خاننى بولسا قەشـ
قەرگە ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا تېخى ئابدۇلېتىپ سۇلتان
11 ياشتا ئىدى. كاتتىباشلار ئۆزلىرىنىڭ پەرزەنت،
بىر تۇغقانلىرىنى ئابدۇلېتىپ خاننىڭ سۆھبىتىگە ئەۋەـ
تىشتى، ئاللا ھەممىدىن بەك بىلگۈچىدۇر.

خۇدابەندى سۇلتاننىڭ ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ شۇجائۇددىن ئەھمەت خانغا قارشىلىق كۆرسەتكىنى، خاننىڭ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپانلارغا لەشكەر تارتقىنى ۋە ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ ئاقىۋىتى

ئىسكەندەر سۇلتانغا شۇجائۇددىن ئەھمەت خان ئۆزىنىڭ قىزى پادىشاھ خانىمنى بېرىپ ئاقسۇ مەملىكىتىدە قويغان ئىدى. سۇلتاننىڭ يېقىنلىرىدىن سۇلتان مىرزا رىزا، مىرزا شاھ مۇرات، مىر مۇھەممەت مەنسۇر شاھ، خوجا ئابدۇغاپپار، خوجا مۇھەممەت سادىق تۇغبېگى ۋە باشقا بىرقانچە نام كۆتۈرگەن باتۇر، يارامىلىق جەڭچىلەر سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولغان ئىدى. ئۇلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىرى بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ كاتتىباشلارنى ئۆلتۈرۈش قەستىگە چۈشتى. مەجلىستە مىرزا نەسىر يارقىنى تۇتىمىز دەپ مەسلىھەت قىلىشتى. مىرزا ھاشىم جوراسقىمۇ كىشى ئەۋەتتى. مەجلىسنىڭ باھانىسى مىرزا نەسىر ئىدى. ناماز بامداتنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن مىرزا ھاشىمبەگ، مىرزا شىرىپ جوراس، مىرزا مۇھەممەت سەئىد جوراسلار قورغانغا چۈشۈپ سۇلتانغا: «مۇشۇ تازا ئوبدان ۋاقىت، مىرزا نەسىرنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلسىلا! بىز شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەن ئىدۇق» دېدى. ئىسكەندەر سۇل-

تان كىرىپ: «غاز كاۋىپى تەييار، كاتتىباشلار كىرسە كاۋاپ يەيمىز» دېدى. مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا مۇھەممەت سەئىد، مىرزا شەرىپلەر قورغاننىڭ ئىچىگە كىردى. مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ قولىدا قارچىغۇ بار ئىدى. مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ كونا دوستى خوجا مۇھەممەت سادىق توغبېگى قورغاننىڭ ئىشىكىدە تۇرغان ئىكەن، ئۇ مىرزا مۇھەممەت سەئىدقا بىرئاز ئۆچۈر بېرىپ قويدى، مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئەھۋالنى چۈشىنىپ قولىدىكى قارچىغۇنى قويۇۋەتتى، ئارقىدىنلا «قارچىغۇم ئۇچۇپ كەتتى، ئۇنى تۇتۇپ كېلىۋالاي» دەپ كەينىگە ياندى. مىرزا ھاشىم بەگ، مىرزا شىرىپلارغا دەپ قويۇشنىڭ ئىمكانىيىتى بولمىدى. سۇلتاننىڭ ئادەملىرى «ئەي مۇھەممەت سەئىد بەگ، سۇلتانىم ئۆزلىرىنى چىرلاۋاتىدۇ. بىر سائەت تۇرۇپ بەرسىلە» دەپ مىرزا مۇھەممەت سەئىدنىڭ كەينىگە كىردۇۋالدى. لېكىن مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئىككىلەنمەستىنلا ئاتقا مىندى-دە، بازار تەرەپكە راۋان بولدى، مىرزا مەلىك قاسىم ئاكوپتا ئىدى، چاقىرىقتىن خەۋەر تېپىپ قېچىپ، ئوك-سارايىنىڭ ئارىلىقىدا ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشتى.

ئەلقىسسە، مىرزا مۇھەممەت سەئىد ئازراق يول ماڭغاندىن كېيىن ئۇچتۇرپاندىن چاقىرىپ كېلىنگەن مىرزا ھاشىم جوراس، مىرزا مۇھەممەت دوست جوراسلار بىلەن ئۇچراشتى. مىرزا مەلىك قاسىم بەگ، مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر ئەھۋالنى باشتىن-ئا-

ياغ ئوتتۇرىغا قويدى. مىرزا ھاشىم جوراس، مىرزا
مۇھەممەت دوستلار ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بو-
لۇشتى. مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا مۇھەممەت سە-
ئىدلەر يەكەن تەرەپكە قېچىپ كەتتى. ئاندىن كېيىن
مىرزا مەزىدبەگ ھارغىنلىقتا ماڭدى. ئىسكەندەر
سۇلتان ئۆزىنىڭ كاتتىباشلىرىنى قاچقانلارنىڭ ئار-
قىسىدىن ماڭغۇزدى. ئۇلار ئىككى گۇرۇپپا بولدى.
مىرزا رىزا ھالالى، مىر مۇھەممەت مەنسۇر ۋە باشقا
بىر قانچە كىشىلەر مىرزا ھاشىم، مىرزا مۇھەممەت
دوستلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ قوم ئېرىق دەريا-
سىنىڭ لېۋىدە، مىرزا مۇھەممەت دوستنىڭ ئېتى خاتا
ماڭغان ئىكەن، ئۇنىڭغا مەددەتكار بولدى. مىرزا ھاشىم
بەگ جوراس ئۇچتۇرپان تەرىپىگە بېرىپ، ئۇچتۇرپان-
نىڭ سېپىلىنى قورشاپ دۈشمەنىنىڭ جاۋابىنى بەرمەك-
چى بولۇپ، ئۇچتۇرپان سېپىلىغا يېتىپ كەلدى. مىرزا-
شاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى كېچە كېلىپ ئۇچتۇرپان
سېپىلىنى قورشىغان ئىدى. مىرزا ھاشىم جوراس بىچارە
بولۇپ قىرغىز تەرەپكە كەتتى. قىرغىزلار مىرزا ھاشىم
بەگ جوراسنى ئۆلتۈرۈپ، ئات، قورال، جابدۇقلىرىنى
ئېلىۋالدى، مىرزا مۇھەممەت دوستنى تۇتۇپ، سۇلتان-
نىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشتى. مىرزا ھاشىم بەگ باي-
رىقىنى، مىرزا شىرىپ جوراسنى ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغ-
قىنى مىرزا ھەيدەرنى ئاقسۇلۇقلارغا بۇيرۇپ شېھىت
قىلدۇردى. ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ كاتتىباشلىرىدىن
يەنە بىر گۇرۇھ ئادەملەر مىرزا مەلىك قاسىمبەگ،

مىرزا مەزىد بەگ ۋە مىرزا مۇھەممەت سەئىدلارنىڭ
قارىشىدىن يۈرگەن ئىدى. ئۇلار، مىرزا رىزا، قۇر-
بان قەلى پالۋاننىڭ ئوغۇللىرى ۋە باشقا كاتتىباش-
لار بولۇپ ھېلىقى كاتتىباشلارنىڭ كەينىدىن يېتىش-
تى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ
ئادەملىرى غەلىبە قىلدى. مىرزا مەزىد باش بولۇپ
سۇلتاننىڭ ئادەملىرىگە چېقىلدى. مەزىد بەگنىڭ ئىتىغا
ئوق تېگىپ ياردار بولدى. شۇنىڭ بىلەن مەزىد بەگ
پىيادە قالدى. مەزىد بەگنىڭ كۆزىگە چاھان قىزىل
كۆرۈندى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ ئايالى ئائىشە بەگ ئاغا
ئېرىنى دۈشمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆردى. بىكار ئاتتىن
بىرنى ئېلىپ ئېرىنىڭ قېشىغا يېتىپ كېلىپ ئاتنى
ئۇنىڭغا بەردى. مەزىد بەگ ئايالىغا كۆپ رەھمەت
ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاتقا مىنىپ يارەنلىرىنىڭ
كەينىدىن يېتىشىۋالدى. ئاندىن ئۇلار بارچۇق تەۋە-
لىكىگە يېتىپ كەلدى. مىرزا قۇربان جوراس ئۇ چاغ-
دا بارچۇقنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئىككى تەرەپ ئۇچرى-
شىپ قالدى. ھېلىقى كاتتىباشلار خاننىڭ خىزمىتىگە
ئالدىراشتى. خان مىرزاھاشىم بەگنىڭ مىرزا مەلىك
قاسىم، مىرزا بەگ قاسىم ۋە مىرزا مەسئۇدلاردىن
ئىبارەت ئوغۇللىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلارنىڭ
ماتەمىنى تۇتۇپ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى. شۇنداقلا
مىرزا ھاشىم جوراسنىڭ مىرزا مەزىدبەگ، مىرزا قۇر-
بان ۋە مىرزا مۇھەممەت سەئىددىن ئىبارەت بىر
تۇغقانلىرىغا غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلار ھەققىدە تۇر-

لۇك ئىززەت - ئىكراملارنى قىلدى. ئاندىن كېيىن لەشـ
كەر توپلاشقا مەشغۇل بولدى. لەشكەر يىغىپ، رەتلەپ،
ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىسكەندەر سۇلتانغا قارشى ئاقسۇ
تەرەپكە راۋان بولدى. شۇجائۇددىن ئەھمەتخان ئاقـ
سۇغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىسكەندەر سۇلتان ۋە
ئاقسۇلۇق ئادەملەر قورغانلىرىغا كىرىپ مۇداپىئەدە
تۇرۇپ قارشىلىق كۆرسەتتى. خان ئاقسۇنىڭ سېپىلىـ
نى قورشىدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا
قەھەتچىلىك پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ
ئەھۋالى قىيىنغا چۈشتى. بىر ئادەمنى تۇتۇپ قولىنى
باغلاپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەلدى. خان دەرـ
ھال ئۇنىڭ قولىنى يېشىۋېتىپ مېھرى شەپقەت بىلەن
يۇمشاق مۇئامىلە قىلدى (باغلاقتىن خالاس قىلىۋەتتى).
خان: «بۇ مەملىكەت مېنىڭ ئاتا مىراس مۈلكۈم،
بۇ يەرگە كەلگەنلەر كاتتىباشلارنىڭ زۇلمىدىن قېچىپ
كېلىدۇ» دېدى ۋە ئۇچتۇرپان سېپىلىنى قورشاشقا
ماڭدى. مىرزاشاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى يەنە بىر
سېپىلنى ئىستىھكام قىلىپ قورشاپ تۇرغان ئىدى. خان
ئۇچتۇرپان ئادەملىرىنى قىستاپ قويۇپ ئاقسۇ تەرەپـ
كە كەلدى. ئادەملەر تەگلىكتە تۇرغان ئىدى. خانغا
ئادەم ئەۋەتىپ ئەكەلدۈرۈپ: «ھەزرىتى خان يەكەنگە
قايتسۇن! ھازىر بىز قورقۇۋاتىمىز، خان ھەزرەتلىـ
رىگە كۆرۈنۈشكە جۈرئەت قىلالمايۋاتىمىز، كاتتىباشـ
لاردىن بىرسى كەلسۇن بىز ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىپ،
كۆرۈنۈشكە ئالدىرايمىز» دېدى.

شۇجائۇددىن ئەھمەتخان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ئادەملىرىگە ياخشىلىقتىن خۇش خەۋەر، يامانلىقتىن تەھدىتلەر قىلىپ يەكەنگە قايتىپ كېلىپ، پايتەختكە ئولتۇرۇپ، شاھىم قۇلى كېرەك - ياراغنى ئۇرغۇن ئادەملەر بىلەن ئاقسۇغا ئەۋەتتى. شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ ئابدىمىلىك دېگەن جايغا چۈشۈپ ئاقسۇغا ئادەم كىرگۈزدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرى ۋەيران بولۇپ شاھىم قۇلى كېرەك ياراقنىڭ ئالدىغا كېلىشتى، كېرەك ياراغ خاننىڭ ياخشىلىق ۋە ئىنئاملىرىنى يەتكۈزۈپ ئاقسۇ سىپىلىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئىسكەندەر سۇلتان قورغاندا قالدى. قورغان ئەتراپىدىكى مۇھاسىرە ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتتى، 40 كۈندىن كېيىن سۇلتان كېسەل بولۇپ چىقىپ كەلدى. شاھىم قۇلى كېرەك ياراغ سۇلتاننى تۇتۇپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. ئاي كۆل سارىغ كەنتىدە ئەبدال دېگەن بىر جاي بار ئىدى، شۇ يەرگە چۈشۈپ ئىسكەندەر سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ شۇ يەرگە دەپنە قىلدى. سۇلتان ۋاپات بولۇش ئەرپىسىدە ئۆز ھالىغا ماسلاشتۇرۇپ مۇنۇ رۇبائىينى ئوقۇدى:

ئېتىڭ بوراق، ئىگەرىڭدۇر فىرۇزە،
بولما مەغرۇر ۋاپاسىز بۇ كۈنىڭگە.
بۇگۈن سۇنغاي پىيالە، ئەتە كوزا...
بولساڭمۇ غەرق ئۇچكۈنلۈك دۆلىتىڭگە.

شاھىم قۇلى كىرەك ياراغ، پۈتۈن لەشكەرنى ئېلىپ يەكەنگە يېتىپ كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. خان كۆڭۈل بۆلۈپ شاھىم قۇلى كىرەك ياراغنى مۆتىۋەللىلىك ① كە تەيىنلىدى. مىرزا موناق بەگنى ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى ئىنئام قىلىپ يولغا سالدى. شۇ يىلدا ئاقسۇدا قەھەتچىلىك يۈز بېرىپ تا ھازىر-غىچە مىرزا موناقنىڭ قەھەتچىلىكى دېيىشىدۇ.

مۇھەممەت خان (ئاللا ئۇنى مەڭگۈ جەننەت باغچىسىدا قىلغاي) نىڭ ئوغلى شاھى شۇجائۇددىن ئەھمەت خاننىڭ ئاقىۋىتى

ئىسپات قىلىنىشىچە، شۇجائۇددىن ئەخمەت خان ئە-قىللىك، ياۋاش، چىرايىدىن كەمتەرلىك چىقىپ تۇ-رىدىغان بىر پادىشاھ ئىدى. ئۇ ئاقسۇنىڭ لەشكىرى-دىن قايتىپ كەلدى. شاھلار خان بىلەن ئەبۇ سەئىد سۇلتان ئوغلى ئەبۇكە سۇلتاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىختى-لاپ پەيدا قىلدى، ئەبۇكە سۇلتاننى بەلخ تەرەپكە چىقىرىۋېتىشتى. ئەبۇكە سۇلتان ئىمام قۇلىخان (ئاللا ئۇنىڭ ياتىدىغان جايىنى نۇرلۇق قىلغاي) نىڭ ئالدى-غا باردى. ئىمام قۇلىخان غەمخورلۇق قىلىپ قۇن-دۇزنىڭ ئەمىرلىكىنى ئۇنىڭغا بەردى.

ئەلقىسسە، شۇجائۇددىن ئەخمەت خان، يەكەن، قەشقەر، يېڭىسار، ئاقسۇ، كۇچار، خوتەن، سىرىققوللارنى

① مۇتىۋەللى — ئىگىدارلىق قىلغۇچى

ھەتتا بەدەخشانغىچىلىك ئۆز قولىغا كىرگۈزۈپ ئۇن يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. مىرزا ئەبۇلھادى ھىكرىت بىرقانچە يىل خانىنىڭ خىزمىتىدە بولغان ئىدى. ئۇنى كۇچارنىڭ پادىشاھلىقىغا ئەۋەتتى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ بايرىن خوتەندىن كەلگەن ئىدى، قەشقەر كاتتىباشلىرى كېلىپ خانغا ئەھۋال ئېيتىپ، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى تەلەپ قىلدى. خان ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپنى ئەبدۇلېتىپ خانىنىڭ ئاتا بەگى قىلدى. مىرزا ئەبۇغۇر بەگنى بولسا خوتەننىڭ باشلىقلىقىغا ئەۋەتتى. شۇجائۇددىن ئەخمەت خان كەك كۇشادە ئوۋ ئوۋلاش، شىكار قىلىش بىلەن بولدى. خان قۇش چىنگىرىنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى، مىرزا شاھنىڭ ئوغلى ئەبولمەئانى شاھ خانىنىڭ ئىشىك ئاغاسى بولدى. سېرىق قولنىڭ ھوقۇقى مىرزا شاھ ئوغلى مۇھەممەت قاسىم شاھقا بېرىلدى. يولدىن ئازغان ئەبۇلمەئانى شاھ، قارا يۈز مۇھەممەت قاسىم شاھلار خانغا قارشى چىقىشتى. بۇ ھارام تاماقلار كۆرۈھىدىكىلەر 500 گە يېقىن كىشى ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ (خانىنىڭ) شاھ پەرپە دىگەن بىر تۇغقىنى ئەلى ئەسقەر شاھ خانغا دەپ قويىدى. ئەلى ئەسقەر شاھ يەكەننىڭ ھاكىمى ئىدى. شاھ پەرپە: «خانغا خېزىنە بۇ ئەھۋال يەتكۈزۈلۈپ بولدى» دەپ ئويلاپ: «ئەي پادىشاھى جاھان، ئەبۇلمەئانىدىن كۆڭلۈم خاتىرجەم ئەمەس، ئۇنى بىر تەرەپ قىلىش كېرەك» دېدى. خان

شاھ: «ئەي شاھىم، سىلە تۇرۇقلۇق بۇ ئىش ئادىچە سوزۇلۇپ كەتمەس» دەپ جاۋاب بەردى. شاھ پەر-بەچازا قۇرۇپ ئۆلتۇرۇپ «ئەي پۈتۈن ئالەمنىڭ پا-دىشاھى، ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملەرنى ئۆلتۈرەيلى ياكى قوغلاپ چىقىرايلى» دېدى. خان تە-ۋەككۇلنى خۇداغا قىلىپ: «شاھ ئەبۇلمەئانى بىلەن شاھ مۇھەممەت قاسىملارنى باشتىن ئاخىر بىز تەر-بىيىلىگەن ۋە كۆپ تۇز بەرگەن ئىدۇق، ئەگەر ئۇلار بىزگە سۇيىقەست قىلىشقا ئۇرۇنسا خۇدا يىتائالا ھازىر، ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر» دېدى. بۇنىڭدىن ئار-تۇق بىر نېمە دېمىدى. خان شىكارغا بېرىپ ھەرقاي-سى ئورۇنلارنى ئايلاندى.

بىر كۈنى ئۇ بارچۇق تەرىپىگە بېرىپ قابالى مىراب دەپ ئاتالغان شاھ نەزەر مىرابىنىڭ ئۆيى-گە چۈشتى. خان بىرقانچە يېقىن ئاغىنىلىرى خوجا مۇزەپپەر، خوجا ۋەيس، خۇدا بەردى بەخشى، خوجا شەھرۇخ ۋە باشقىلار بىلەن مىرابىنىڭ سارىيىدا بىل-لە بولدى. كاتتىباشلاردىن خوجا لېتىپ، مىرزا مەلىك قاسىم، مىرزا لېتىپ جوراس قاتارلىقلار بوستاندا ئۇخلاۋاتاتتى. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى، قارا يۈز شاھ مۇھەممەت قاسىملار يېرىم كېچىدە 200 نەپەر ئاتلىق، قوراللىق كىشىلەرنى باشلاپ خاننىڭ ئۆستىگە يېتىپ كەلدى. كاتتىباشلاردىن قايسى بىرى-نى كۆتۈرسە شۇنى ئاتتى، شۇنىڭ بىلەن كاتتىباشلار مىدىرلىماي يېتىشتى. خان مىرابىنىڭ سارايىدا ئىدى.

شاھلارنىڭ ئادەملىرى ھەلقە قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. خان خوجا ۋەيس مىرئاخور، خۇدا بەردى بەخشىلەرگە «دۈشمەننى ئۇستىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى، ئۇلار دۈشمەكنى ئۇستىمىشتى. خوجا مۇزەپپەر: «ئامبارغا كىردۇۋالايلى» دېدى. بىر نامەرد چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتتى. ئۆي قاراڭغۇ بولدى. خان ئامبارغا كىردۇۋالدى. شاھلارنىڭ ئادەملىرى سارايىنىڭ ئىچىگە كىرىشتى. قاراڭغۇدا بىر قانچە كىشىلەرنى زەخمىلەندۈردى. ئاتۇشلۇق خوجا مۇزەپپەر خاننىڭ يېقىنى بولۇپ، مىرابلىق قىلاتتى، ئۇنىمۇ زەخمىلەندۈردى. خان: «ئۆي قاراڭغۇ، بۇ ھارام ئاماقلار ئالدىغا كىم ئۇچرىسا شۇنى ئۆلتۈردۇ. بۇلارنىڭ سۆيىقەستى مەندە، شېھىتلىق مەرتىۋىسى 1000 دىن بىر ئادەمگە مۇيەسسەر بولىدۇ، نېمە ئۈچۈن تۇرىمەن؟» دەپ ئويلاپ، ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن «سىلەرنىڭ مەقسىتىڭلار خاندا، مانا مەن خان بولىمەن، مەقسىتىڭلارغا يېتىۋېلىڭلار!» دەپ ئۈنلۈك سۆزلەپ، ئامباردىن سارايغا چىقتى. ئەبۇلمەئانى شاھ كېلىپ خاننىڭ بېشىنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «پادىشاھىم قورقمىسىلا ھېچ نەرسە يوق» دېدى. لېكىن نەرىم دېگەن ئاتلىق بىر ھارامزادە بار ئىدى، ئۇ كېلىپ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ خانغا تىغ ئۇردى، خان ئىمان كەلىمىلىرىنى ئېيتىشقىلا مەشغۇل بولدى. ئەبۇلمەئانى شاھنىڭ يۈسۈپ دېگەن بىر بىكاۋۇلى خاننىڭ ئىشىنى تامامىلىدى. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى، قارا يۈز مۇھەممەت قاسىم داغدۇغىدىن بىكار

بولۇپ شەھەرگە قايتتى. خان قانغا مىلىنىپ يەردە يېتىپ قالدى.

كاتتىباشلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ كېلىپ خانىنىڭ مۇبارەك جەسىتىنى ئالتۇنغا ئېلىپ كېلىشتى. خانىنىڭ كاتتىباشلىرىدىن ئاۋۋال ھەزرىتى خوجام رەھىمە موللا ئاخۇن، ھاپىز مۇرات ئەلەيھىر رەھىمە، شۇتۇر خەلىپە، ئاخۇن خوجا نەسىر، ئاخۇن موللا سالىھ، قازى نەجمۇددىن، قازى مىر مۇھەممەت رىزا ۋە مىرھاشىم خوجىلار يىغىلىپ خانىنىڭ قاتىلىنى تېپىشقا ھوقىت بولۇپ قارشى تەرەپكە ئاتلاندى. شاھان مۇھەممەت خانىنىڭ ھەدرىسىگە يىغىلىپ خانىنىڭ كاتتىباشلىرىنى بىر - بىرلەپ چاقىرتتۇرۇپ بويسۇنۇش ۋەدىسىنى ئالدى (بەيئەت قىلدۇردى) بەزىسى ئىختىيارى، بەزىسى مەجبۇرىي ھالدا بويسۇندى. لېكىن بۇلارنىڭ ئىچىدىن ھەزرىتى ئاخۇن ھاپىز مۇرات جۈرئەت قىلىپ شاھلاردىن سورىدى: «خانىنىڭ قاتىلى كىم؟» ئەبۇلمەئانى شاھ: «خانىنىڭ قاتىلى مەن بولىمەن» دەپ جاۋاب بەردى. ئاخۇن كەلان ئەلەيھىر رەھىمە: «خانىنىڭ قاتىلى ئېنىقلاندى» دېدى. ئەبۇلمەئانى شاھ ئاچچىقلاپ: «خاننى مەن ئۆلتۈردۈم دېدىممۇ؟ نېمە داۋراڭ سالىسەن؟!» دېدى. ھەزرىتى ئاخۇن: «بىزنىڭ مەقسىتىمىز شۇكى، شەرىئەتكە مۇۋاپىق بولسا خانىنىڭ ئېھتىلىقى مەلۇم بولىدۇ، دېمەكچىمىز» دېدى. كاتتىباشلار ئالتۇنغا كېلىپ خانىنىڭ نامىزىنى ئوقۇپ ئۇلۇغ ئاتىسىنىڭ ئايىغىدا دەپنە قىلىشتى.

شاھ شۇجائۇددىن ئەھمەتخان 50 يىل ئۆمۈر كۆردى. 10 يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئۇ ئۇلۇغ ئاتىسىدىن بەش سۈرەنى تەلىم ئالغان ئىدى. خاننىڭ ئادىتى شۇ ئىدىكى، ھەرقانداق بىر تەرەپكە بېرىشقا خالىدىن رۇخسەت سورىسا، ئۆزىنىڭ سەللىسىنى تۇتۇپ تۇراتتى. خان ئۇنىڭغا فاتىھە ئوقۇپ رۇخسەت بېرەتتى. ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ھارام تاماق شاھلارغا قارشى لەشكەر تارتقىنى، يۇنۇس سۇلتاننىڭ قۇرەيش سۇلتاندىن ئىبارەت بەختسىز خاننىڭ ئەھۋالى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ئەلى ئەسقەر شاھ بۇ ھادىسىدىن خەۋەرسىز ئىكەن. يولدىن ئازغان شاھ ئەبۇلمەئانى ۋە قارا يۈز شاھ مۇھەممەت قاسىملار شۇجائۇددىن ئەھمەتخاننىڭ چوڭ ئاكىسى شاھ ئەلى ئەسقەرگە بولغان ۋەقەنى يەتكۈزدى. شۇنىڭ بىلەن شاھ ئەلى ئەسقەر ھەيران بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئايالى، «ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملارنى بىر مەلىھەتىمىز بار ئىدى دەپ چاقىرساق ئۇلار كېلىدۇ، كەلگەندە تۇتۇپ، ئۆلتۈرۈپ، باشلىرىنى ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتىپ بېرەيلى» دەپ مەسلىھەت بەردى. شاھ پەرپە: «ئەبۇلمەئانى بىلەن مۇھەممەت قاسىملار گۇرۇھىدىكىلەر

500 گە يېقىن كېلىدۇ، بىزنىڭ ئادىمىمىز ئاز، بۇ ئىشنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالايمىزمۇ ـ قانداق؟» دەپ ئىككىلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، شاھ پەرپەنىڭ ئايالىمۇ جىم بولۇپ قالدى.

ئەلقىسسە، يولدىن ئازغان ئەبۇلمەئانى بىلەن باشقا ئادەملەر بىرلىشىپ سۇلتان قۇرەيشنى خانلىققا تەيىنلەشتى. سۇلتان قۇرەيشنىڭ نامىدا نىشان يېزىپ، بىر قانچە گەپلەرنى قوشۇپ قازى مىر مۇھەممەت رىزانى ئەلچى قىلىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى، ئەلچىلىك مەزمۇنى مۇنداق ئىدى: «كونا قائىدە بويىچە بىزنى خانلىققا تەيىنلىدى. خۇتبە، تامغىلار مېنىڭ نامىم بىلەن بېزەلدى. سىلىمۇ خۇتبە، تامغىلارنى مېنىڭ نامىم بىلەن قىلىڭلار! بىزگە ئوبدان بويسۇنۇڭلار! ئىلگىرىكى تۈزۈم بويىچە قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ھوقۇقىنى يېڭىدىن بېكىتىمىز! باشلىقلار ھەممىسى ئۆز ئورنىدا تۇرسۇن! ئەگەر ئۇنداق قىلمايدىكەن، مەملىكەتتىن چىقىپ كەتسۇن!»

شۇنىڭ بىلەن قازى مىر مۇھەممەت رىزا قۇرەيش سۇلتاننىڭ نامىسىنى كۆتۈرۈپ قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ ئەلچىلىك مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بايرىن قەشقەرنىڭ ھاكىمى، مىرزا غازى بارلاس يېڭىسارنىڭ ھاكىمى ئىدى. بۇلار بىرلىككە كېلىشىپ «بۇرادىرىم قۇرەيش سۇلتان ياخشى يارلىغ ئەۋەتىپتۇ، قۇرە-

يىش سۇلتان مەلىدىن چوڭ، بىزگە نىسبەتەن ئاتا ئورنىدا. ئۇنىڭغا جان دىلىمىز بىلەن بويسۇنىمىز، لېكىن بىزنىڭ ئاتىمىز بولۇۋېرىدۇ. قۇرەيش سۇلتانى-نىڭمۇ ئاتىسى، ئاتىمىزنى بىر پۈتۈن خارلىق بىلەن ئۆلتۈرۈشتى. بىزنىڭ قان قىساسىمىزنى بەرسە بىز ھامان بىر تۇغقان، ئەگەر ئۇنداق بولمايدىكەن، ئاتىمىزنىڭ قان قىساسىنى تەلەپ قىلىشىمىز كېرەك، تەلەپ قىلمىساق بولمايدۇ» دەپ مىر مۇھەممەت رىزالى قايتۇرۇشتى.

قازى مىر مۇھەممەت رىزا يەكەنگە قايتىپ ئابدۇلېتىپخاننىڭ سۆزلىرىنى قۇرەيش سۇلتانغا يەتكۈزدى ... مىر مۇھەممەت رىزالى يەنە قايتۇرۇپ قەشقەر، يېڭىسار باشلىقلىرىغا مەسلىھەتكە ئەۋەتتى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ بىلىملىك ھەم ئەقىل-لىك كىشى ئىدى. ئۇ «بەزى ئادەملەر شاھ ئەبۇل-مەئانى تەرەپكە يان باسىدىغانلىق قىلىدۇ، بۇ مۇھىم ئىشنى تەدبىر قىلىپ بىر تەرەپ قىلىش كېرەك» دەپ ئويلاپ، ئابدۇلېتىپخانغا: «ئەي پادىشاھىم، قىيىن بىر ئىش يۈز بېرىپ قالدى. بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش بەكمۇ مۇشكۈل» دېدى. ئابدۇلېتىپخان بەگكە خۇرسەنلىك بىلدۇرۇپ ئېيتتىكى: «كې-ڭەش قىلىپ بۇ مۇھىم ئىشنىڭ چارىسىنى قىلايلى!» مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ خانغا: «بۇ ئىشنىڭ چارىسى مىرزا خۇدايار قالۇچى. مىرزا ئەلى شىر، شەھرىيار بەگ قالۇچىنىڭ ئوغلى پولات خوجا، باھا-

دۇر بايردن ئوغلى خۇدايار خوجالار كېچە - كۈندۈز
خانىنىڭ سۆھبىتىدە ئۆتىدۇ. شۇلارنىڭ ئالدىغا ئەھـ
ۋالنى قويايلى! ئەھدى پەيمان بېرەيلى! ئۇلارنىڭ
ئاتىلىرى بىلەن بىر تۇغقانلىرىدىن خاتىرجەم ئەمەسـ
مەن» دېدى. خان دەرھاللا مىرزا خۇدايار، مىرزا
ئەلى شىر، پولات خوجا، خۇدايار خوجالارنى چاقىرتـ
تىپ مەسلىھەت سېلىپ ئېيتتىكى: «ئەي مىرزادىلەر،
خاتىرجەم چاغلاردا بىر قانچە قېتىم ئۆزلىرىگە
جانلىرىمىز پىدا، دېگەن ئىدىڭلار! بېشىمغا قارا
كۈن چۈشۈپ قالدى، سىلەردىن شۇنى ئۈمىد قىلىـ
مەنكى، بىزنى دۈشمەنىنىڭ قولىغا قويمىغايسىلەر!»
مىرزا خۇدايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا ۋە
خۇدايار خوجالار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئىرادىلىرىنى
بىلدۈرۈپ: «تېنىمىزدا جېنىمىزلا بولىدىكەن خىزمەتـ
كارلىقنى، ھالال تاماقلىقنى ئورۇنلايمىز» دەپ قاتـ
تىق قەسەم ئىچىشتى. شۇنىڭ بىلەن خان شادىمان
بولۇپ قەشقەر، يېڭىسارنىڭ ئادەملىرىنى توپلاشقا
مەشغۇل بولدى.

ئەلقىسسە، ئادەملەر يىغىلىشتى، ئارىغا مەسـ
لىھەت سېلىنىپ ئەھدى پەيمان بېرىشكە تەكلىپ
قىلىندى. نادىر پالۋان بىلەن شەھيار بەگلەر
جاۋاب بەرمەي ئارقىغا تارتىپ تۇرۇشتى. مىرزا خۇـ
دايار، مىرزا ئەلى شىر، پولات خوجا، خۇدايار خوجاـ
لار تىغ تارتىپ قوپۇپ: «ئەي چوڭ ئادەملەر، ئاگاھ
ۋە دانا بولۇڭلاركى، بىز ئەھدى پەيمان قىلىشتۇق،

كىمىكى ئابدۇلېتىپخاننى قارشىلىق كۆرسىتىدىغان ئەلۋەتتە ئۇنى تىغ بىلەن سۇغىرىمىز» دېدى. شەھرىيار بەگ، نادىر پالۋانلار پەرزەنت، بۇرادەرلەردىن بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلاپ، چارىسىز ھالدا: «ئەي ياشلار، بىز سىلەرنى سىناپ باققان ئىدۇق، شۇنىڭ ئۈچۈن جىم ئولتۇرغان، بىزنىڭ مەقسىتىمىز خاننىڭ دۆلىتىنى تىلەش، خىزمىتىنى قىلىشتىن ئۆزگە بولامدىغان؟» دەپ ئەھدى پەيمان بېرىپ بەيئەت قىلدى.

شۇ چاغدا ئابدۇلېتىپ سۇلتاننىڭ سۆھبىتىدە بولۇۋاتقانلاردىن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بايرىن، مىرزا غازى بارلاس، مىرزا قۇربان، مىرزا شاھ مەنسۇر ئوردا بېگى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا داراپ بارلاس ۋە ئۇنىڭ ئوغلانلىرى: مىرزا جەئپەر، مىرزا سەنجىر، مىرزا كامال بارلاس، مىرزا ئابدۇساتتار؛ ئاق بوراق خوجىلاردىن: كىچىك خوجا، چالما خوجا، قازى مۇھەممەت يۈسۈپ، مۇھەممەت شاھ خوجالار؛ ئايماق كاتتىباشلىرىدىن: نادىر پالۋان، شەھرىيار بەگ، ئالىم مىرەك، خوجا پادىشاھ قۇللار لەشكەر توپلاپ يەكەن تەرەپكە ھۇجۇم قىلىشتى.

شۇ كۈنلەردە ئەبۇلمەئانى بەكاۋۇل يەكەندىن قېچىپ قەشقەرگە كەلدى. مىرزا ئابدۇغاپپار ئاق بوراق، مىرزا خىسرو بايرىن ۋە خوجا لېتىپ قاتارلىق (يەكەندىكى ئابدۇلېتىپ خاننى ھىمايە قىلىدىغان)

كاتتىباشلار مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇلنى ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتىپ، تۇزكور شاھلاردىن رۇخسەت ئېلىپ قەشقەرگە ئەۋەتتى. رۇخسەت ئېلىشتا شاھلارغا: «مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇل قەشقەرلىك، ئۇ بېرىپ قەشقەرلىكلەرنى ۋەيران قىلسۇن. قەشقەرلىكلەر ئابدۇلېتىپخاننى تۇتۇپ ئېلىپ تەسلىم بولۇپ كۆرۈنۈشكە كەلسۇن» دېيىشتى.

لېكىن ئۇلار مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇلنى يولغا سالغاندا «قەشقەر باشلىقلىرى ئابدۇلېتىپخاننى تېزراق ئېلىپ كەلسۇن! بىز مۇنتىزىر بولۇپ ئۈمىد كۈتۈپ تۇرىمىز. يولدىن ئازغان شاھلارنىڭ دەستىدىن بەكمۇ تەڭلىك تارتتۇق» دېيىشتى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت ئەلى ياساۋۇل قەشقەرگە بېرىپ خاننى تەرغىپ قىلىپ، قىزىقتۇرۇپ يېنىپ كەلدى.

ئابدۇلېتىپخان بىلەن قەشقەرنىڭ باشقا ئەمەلدارلىرى يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى، يېڭىسارغا بېرىپ سېپىل ئالدىدا توختاشتى. مىرزا غازى بارلاس ھەراۋۇل ئورنىدا راۋان بولدى. قىزىل كەنتىگە يەتكەندە دۈشمەننىڭ ھېچبىر نامە نىشانىسىنى تاپالمىدى، قىزىل كەنتىدىن ئۆتۈپ ھىممەتنىڭ سېپىدىكى بىر رەباتقا يەتتى. شۇ يەرگە كەلگەندە، يولنى قويۇپ كۆك رەبات بىلەن قارا ھوجاج ئوتتۇرىسىدىكى يول ئارقىلىق مېڭىپ كۆك رەباتقا كەلدى. مىرزا كېيكاۋۇس دوغلات 18 نەپەر كىشى بىلەن

كۆك رەباتتا قاراۋۇل ئىدى. ئۇلار كۆزىنى يولغا تىكىپ كۆكنار ئىچىش بەزمىسىگە مەشغۇل بولۇپ ئولتۇرۇشاتتى. ئەمىر غازى بارلاس قورشاپ ئۇلارنى تۇتۇۋالدى. مىرزا كېيكاۋوس بىلەن ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ قولى باغلاندى. مىرزا كېيكاۋوس: «بىزنىڭ ئوردىمىزغا يەكەندىن كىشى كەلگەن ئوخشايدۇ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى» ئاخىردا ئەسىر بولۇشتى. قاراۋۇللار ئابدۇلېتىپ خانغا ئەۋەتىپ بېرىلدى. ئاندىن كېيىن ئۇلار كۆك رەباتتىن ئۆتۈپ قارا ھوجاج يېزىسىغا كەلدى. قارا ھوجاجتا 12 كىشى قاراۋۇل بولدى. يەتتە نەپەر جەڭچى غازى بەگنىڭ نەۋكەرلىرىنى ئېلىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بەشى قېچىپ شاھلارغا قوشۇلدى. غازى بەگ ئۇلارنىمۇ خانغا ئەۋەتتى.

خان ئەسىرلەردىن ئەھۋال سورىدى، ئۇلار جاۋاب بېرىپ ئېيتتىكى: «ئەلى ئەسقەر شاھ، ئەبۇلمەئانى شاھ، مۇھەممەت قاسىم شاھلار يېقىنلىرى بىلەن بىللە يەنە خوجا ئابدۇرازاق ۋە ئۇنىڭ ئوغلى شاھ خوجا، مۇھەممەت ئابدۇللا خوجا، ئىبراھىم سۇلتان ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مۇھەممەت ئەلى سۇلتان، مىرزا مۇزەپپەر يارقى، مىرزا مۇھسىن دوغلات قاتارلىق 2000 غا يېقىن كىشى بىر مەقسەتتە بىر تەرەپ، قالغان ئەمەلدارلار، كاتىپلار مەسىلەن، مىرزا ئابدۇغاپپار ئاق بوراق، مىرزا خىسرو بايىردىن، خوجالېتىپ، مىرزا مەلىك قاسىم،

مىرزا مەسئۇد قاتارلىقلار، ئۇلار خاتىرجەم ئەمەس،
خان تېزلا راۋان بولدى، ئوڭدا، سولدا ۋە ئوتتۇردا
تۇرىدىغان بارلىق لەشكەرلەر «قارا ھوجاج» غا چۈ-
شۈپ، قارا ھوجاجتىن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ،
غازى بەگلەرنى ھاراۋۇلغا ئەۋەتتى. لەشكەر-
لەردىن مىڭ كىشىنى ئېلىپ باشقىلارغا ھەمراھ قىل-
دى. ماپان دېگەن جايدا ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئەمەل-
دارلىرى شاھلار بىلەن يۈزمۇ يۈز ئۇچرىشىپ
قالدى. مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپبەگ بىلەن غازى
بەگلەر خانغا كىشى ئەۋەتتى، خان تىرىشچانلىق
كۆرسىتىپ ئەمەلدارلارغا يېتىشىۋالدى، شاھلارمۇ
ئۆزىنىڭ بەختسىز خانىغا كىشى ئەۋەتىپ تاۋاچى
يېزىسىغا چۈشۈشتى. شاھلارغا ئەۋەتكەن كىشى يېتىپ
بارغاندىن كېيىن شاھلارمۇ مېڭىشقا ئالدىرىدى، مىرزا
ئابدۇغاپپار، خوجا لېتىپ ۋە مىرزا خىسرولار: «شاھ-
لار ھاراۋۇل يولى بىلەن 3000 جەڭچىنى ئېلىپ
ئىلگىرى ماڭسۇن، بىز لەشكەرلەرنى جۇغلاپ ماڭاي-
لۇق، شۇنداق قىلغاندا شاھلار دۈشمەننىڭ ئىشىنى
ئاسان بىر تەرەپ قىلالايدۇ» دېدى.

ئەلقىسسە، شاھلار جۈرئەت قىلىپ خاننىڭ يو-
لىنى توستى. ئۇرۇش باشلاندى. تاھىر مىر ئاخور مۇ-
ھەممەت ئۇۋەز شاھنى تۇتۇپ خان ھەزرەتلىرىگە
ئېلىپ كەلدى. خان ئۇنىڭ گۇناھىدىن ئۆتمەكچى
بولغىنىدا، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگ قويمىدى،
شۇنىڭ بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتى. مىرزا قۇربان بەگ

مۇھەممەت قاسىم شاھنى باغلاپ خاننىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى. خان بىلەن باشقا ئەمەلدارلار خۇشال بولۇشتى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ مۇھەممەت قاسىم شاھقا: ئاتا - بوۋىمىزغا ۋاپاسىزلىق قىلىپ، بولمىغۇر ئىشتىن بىرنى قىلدىڭ. «بىلمىسىز دېگەن تۇز يەپ تۇزلۇقنى چاقىدۇ» دېدى. ئاخىرى مۇ- ھەممەت قاسىم شاھ مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگكە دەشنام قىلىشقا ۋە ناسەزا ئېيتىشقا باشلىدى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ: «شاھنىڭ پۇتلىرى كېسىلسۇن» دېدى. مۇھەممەت قاسىم شاھ پۇتلىرىنى بەگكە كۆرسىتىپ قوپال گەپلەرنى قىل- دى. مۇھەممەت قاسىم شاھنى ئۆلتۈرۈشكە ئىشا- رەت قىلىشتى.

شاھ تەرەپ مەغلۇپ بولدى. ئەلى ئەسقەر شاھ بىلدىكى، ئىش قولدىن كەتتى، مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگنى كۆرۈپ مەيدانغا كىردى. ئەمىر مۇ- ھەممەت يۇسۇپمۇ مەيدانغا كىردى. ئىككى تەرەپ روبىرو بولۇشتى. شاھنىڭ قولىدا قىلىچ بار ئىدى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ پالتا تۇتۇپ شاھنىڭ ئۇدۇلىدا تۇردى. بەگكە ئۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بەگ نۆۋەتنى شاھقا ئۆتتۈزدى. شاھ مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ تەرەپكە تىغ تاشلىدى، شاھنىڭ قىلىچى بەگ ئېتىنىڭ بېشىغا چۈشتى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ پالتىنى شاھ تەرەپكە چۆرىدى. شاھ پالتىدىن قوغدىنىمەن دەپ بېشىغا قالقان تۇتۇۋالدى، شاھ-

نىڭ ئېتى مۆدۈرۈپ كېتىپ قالقاننىڭ قىرغىقى شاھ
نىڭ سەللىسىنى چۈشۈرۈۋەتتى. پۇرسەتتىن پايدىلى
نىپ مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ پالتىسى شاھنىڭ بې
شىغا شۇنداق ئۇردىكى مېڭىسى چۇۋۇلۇپ كەتتى.
شاھنىڭ خىزمەتكارلىرىدىن خوجا جارۇپ ئاتلىق بىر
كىشى بار ئىدى، ئۇ يۈرەكلىك ئادەم ئىدى. بەگنىڭ
يولىنى توسۇپ بەگكە ھۇجۇم قىلدى. مىرزا مۇھەم
مەت يۇسۇپ: «ئەي خوجا سەندىن ھېچ نەرسە قال
مىدى، ۋاپادارلىقنى ئاشكارا قىلدىڭ. بەگنىڭ جېنى
ۋە پەرزەنتلىرىگە رەھىم قىلغىن. شاھقا ۋەكالەتەن
سېنى چوڭ ئىززەت ئىكرام قىلىمىز» دەپ نەسىھەت
قىلىشقا ئېغىز ئاچتى. جارۇپ بەگكە سەت دەشنامىلار
نى قىلىپ قېشىغا يېقىن كەلدى. بەگ چارىسىز
جارۇپقا يۈزلەندى. شاھنىڭ قىلىچى تېگىپ بەگنىڭ
ئېتى ياردار بولدى. ئاتنىڭ بېشى قانغا بويۇلۇپ
تۇرغاچقا جارۇپنىڭ ئېتى ئۈركۈپ كەينىگە سىلكىن
دى. قازايى ئىلاھى جارۇپنىڭ بېشى تۆۋەن بولۇپ
قالدى. بەگ پۇرسەتنى غەنىمەت بىلىپ جارۇپنىمۇ
ئۆلتۈردى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ بەگ ئۇنداغا شۇ-
كۈر سانا ئېيتتى.

قۇرەيش سۇلتان مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. شاھ
ئەبۇلمەئانى مەيداندىن بەدەر كېتىپ، ئەنقا دېگەن
قۇشقا ئوخشاش، ئىسمى بار، جىسمى يوق بولۇپ
كەتتى. ئەمەلدار ۋە ئۇلۇغلار خانىنى تاۋاپ قىلىشقا
مۇشەررەپ بولدى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇلېتىپخاننىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى ۋە ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ھەزرىتى ئەزىزلەر (ئۇلارغا خۇدانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى يار بولغاي)، ئۇلۇغلار ۋە ئەمەلدارلار كونا قائىدە بويىچە ئابدۇلېتىپخاننى خانلىققا تەيىنلەشتى. خۇتبە ۋە تامغىلار شۇ كىشىنىڭ نامى بىلەن بېزەلدى. ئۇ كىشىنىڭ نامىدا پازىل كىشىلەر تۆپلاملارنى تۈزدى. شائىرلار شېئىرلارنى يازدى. شۇ جۈملىدىن: ئاخۇن خوجا نەسىر مۇنۇ رۇبائىينى ئوقۇدى:

ئەي پەلەكنىڭ پادىشاھى ساڭا كۈندۈر تەخت ماكان،
ئالەم سېنىڭ ساقلىشىڭدىن خاتىرجەمدۇر ھەم ئامان.

تىلەيمەن جان دىلىم بىلەن خۇداۋەندى جاھاندىن،
بولساڭ 100 يىل سەن پادىشاھ مەن قاتىھە ئوقۇسام.

خوجا ئابدۇرازاق ھەزرىتى خوجا ئەھرارنىڭ ئۇرۇق ئەۋلادىدىن ئىدى، شۇجا ئۇددىن ئەھمەت خان ئۇنى ئىقىپلىق مەنسىپىگە تەيىنلەپ ئوغۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا چىقاردى. ئۇنىڭ چوڭ ئوغلى شاھ خوجا ئابدۇلبىتىپ خانغا يېقىن ئىدى. ئۇ بەدەخشاندىن مۇنۇ رۇبائىينى يېزىپ خانغا ئەۋەتتى:

«بۇلبۇل قەپەزدە ئەسىر، قاغىلار باغدا،
كىيىك ياقا - يۇچقاقتا، ئىتلار ھويلىدا،
سۇمروغ دېگەن قۇش غېرىب، سا ۋەتەندە،
مەن سەرگەندار، ياتلار يار ئالدىدا.»

ئەمەلدارلار بۇ رۇبائىينى ماختىشىپ پۇل چېچىشتى، ئەمما ئابدۇلبىتىپ خان چىرايلىق شەكىللىك پەرى سۈرەتلىك، شېرىن سۆزلۈك، مۇبارەك خەۋەرلىك ئادەم ئىدى. كىشىلەرنىڭ كۆڭۈل قۇشلىرىنى قارچىغۇدەك ئوۋلايتتى. يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى مۇنۇ قوشاقنى شۇ كىشىنىڭ ھالىغا مۇناسىپ بىلىپ ئوقۇيتتى:

قوشاق

خالايىقلار ئېيتاتتى سەندۇر سەن ئىككىنچى
يۇسۇپ،

قاچانكى ياخشى بىلسەڭ ھەقىقەت قاندىنمۇ ئەرزاندۇر.

مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بەگنى ئاتالىق قىلىپ خوجالىيتىپ بەگنى بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە ۋەزىر قىلدى. مىرزا غازى بارلاس قەشقەرنىڭ ھاكىملىقىغا ئېلان قىلىندى. قوش بېگى كېرىمنى مىرزا ئابدۇغاپپارغا تاپشۇرۇشتى. سېرىق قولنىڭ ھاكىملىقى مىرزا قۇربان جوراسقا مولاپ بېرىلدى. تۈمەننىڭ مىرابلىقى ئەمىر خىسرو بايرىنغا تاپشۇرۇلدى. خان مىرزا ئابدۇ ساتتار ئاق بوراقنى ئىشىك ئاغا قىلدى. تاھىر مىر ئاخورنى مۆتىۋەللىلىككە ئېلان قىلدى. شۇنداق قىلىپ مەملىكەت ئىشلىرى ئورۇنلاشتى. ئۇ كىشىنىڭ تىرىشچانلىقىدا پادىشاھلىق گۈلىستانى ئىرەمنىڭ رەشكىگە ئايلاندى. شاھلار خانىنى ئۆلتۈرگەن چاغدا مىرزا غور ساغرىچى خوتەندىن قېچىپ كۆچار، قاراشەھەر تەرەپكە كېلىۋالدى. ئابدۇلېتىپ خان خانلىق تەختىگە ئورۇنلاشتى. مىرزا ئەبۇغۇر خان بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدى. خان ئۇنى ياخشى ئەزىز بىلىپ، خوتەننىڭ ھاكىملىقىغا يەنە قايتا ئەۋەتتى. كۆرەلمەس كىشىلەر ئىچكىرىلەپ چۆكۈپ مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپ بىلەن مىرزا ئەبۇغۇرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پىتنە - پاسات پەيدا قىلدى.

قەشقەر ھاكىملىقى بىلەن ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئاتالىقى مىرزا ئەبوغۇرغا تەئەللۇق بولدى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ مىرزا ئەبوغۇردىن قورقاتتى. بىر نەپەس سۇنىمۇ خاتىرجەم ئىچمەيتتى. مىرزا ئەبوغۇرنى تۇتۇشقا ئەمەلدارلارنى «ئىلغار» يولى بىلەن ئەۋەتتى. «ئىلغار» نىڭ ئالدىدا مىرزا ئابدۇساتتار ئوردا بېگى، مىرزا ئەلى شىر، مىرزا ھەبىب جوراس، مىرزا ئابدۇراخمان دوغلات ۋە تاھىر مىرئاخۇنلارنى ئەۋەتتى. مەزكۇر ئەمەلدارلار بېرىپ مىرزا ئەبوغۇر بەگنى ئېلىپ كېلىشتى. مىرزا ئەبوغۇر بەگ شانى شەۋكەتلىك بەگلەرنىڭ بىرسى ئىدى. ئۇنى تىسبەت (شىزاڭ) تەرەپكە پالاپ چىقاردى. مىرزا ئەبوغۇر سانجو دېگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ شۇ يەردە كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلتۈردى. مىرزا ئابدۇغاپپارنى خوتەننىڭ كاتتىباشلىقىغا ئەۋەتتى. مىرزا موناق جوراس ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى، ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا مۇھەممەت رىزا، مىرزا سەلىم بەدرى لەر كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. خان مىرزا مۇھەممەت رىزانى قوش بېگى قىلدى.

خاننىڭ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنىغا 14 يىل بولغان ئىدى. مىرزا ئەبوغۇر ئۆلتۈرۈۋېتىلدى. ئەركىن ھوقۇق مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ قولىدا ئىدى. ئۇ ئەمەلدارلار ئىچىدە چەكسىز ئەركىن ھوقۇقدار بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلۇق،

تەكەببۇرلۇق ئۇنىڭ كۆڭلىدە غالىپ كېلىپ، يېقىن ئادەملىرىدىن ئوروس خوجا، نورۇز مۇھەممەت كۆكە، هادى سەلىمە كېرەك ياراغ، خوجا سەلىم بېگ ۋۇل-لارنى بەلىخ تەرىپىگە كۆچۈرۈۋەتتى. بەگنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن خان ۋە خانىنىڭ ئانىسى نارازى بولدى. خانىنىڭ ئانىسى تۇرسۇنخان قىتتىغىنىنىڭ بىر تۇغقىنى بولۇپ، ئۇ شۇ دەۋردىكى ئاياللارنىڭ ئەڭ ئەقىللىك-رەكى ئىدى. ئۇ بۇ مەسىلىنى باشقىلارغا ئېيتىپ ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئەمەلدارلارمۇ بۇ ئىش-تىن قاتتىق رەنجىشتى. ئۇلار قەشقەر ئەمەلدارلىرىغا: «مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپ ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى» دەپ كىشى ئەۋەتتى، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ قەشقەر ئەمەلدارلىرىمۇ بەگدىن رەنجىشتى. قەشقەردىن 500 دەك ئادەم يەكەنگە كەلدى، ئۇلارنىڭ ئالدىنقى سې-پى مىرزا خۇدايار قالۇچى، مىرزا ئەلى شىر ۋە پو-لات خوجالار مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپنى ئارمۇتلۇق يېزىسىدا تۇتۇۋېلىپ ئوردىغا ئېلىپ كەلدى. مىرزا خىسرونىمۇ تۇتۇپ سولىۋەتتى. مىرزا قۇربان جوراس ئۆزىگە تەۋە يېغىنلىرى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە قېچىپ كەتتى. بۇ خەۋەر مىرزا ئەلى شىرنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئۇ بۇ خەۋەرنى دەرھال خانغا ۋە خانىنىڭ ئانىسىغا يەتكۈزۈپ: «مىرزا مۇھەممەت يۇسۇپنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ بۇرۇنقى تۈزۈم بويىچە ھاكىم «ئاتالىق» قىلمىساق بۇ پىتنە پاسات تۈگىمىگۈ-دەك» دەپ مەسلىھەت كۆرسەتتى. مىرزا مۇھەممەت

يۈسۈپنى سولاقتىن خالاس قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئالدىغا
چاقىرتتۇرۇپ ئۆزرىخاھلىق ئېيتتى. خان بېرىپ
بەگنىڭ يېقىنىدا ئولتۇرۇپ يېقىندارچىلىق بىلدۈر-
دى. مىرزا قۇربانبەگ ئارقىسىدىن مىرزا ئابدۇراخ-
مان دوغلات ۋە مىرزا خۇدايارلارنى ئەۋەتىپ
جوراسىنىڭ باشلىقلىرىنى قايتۇرۇپ كەلدى. بەگ
تەرەپتىن گۇناھنى مىرزا خىسرو بەگكە قويۇپ ئۇنى
بەلىخ تەرەپكە پالاپ چىقاردى. مىرزا خىسرو مىرزا
مۇھەممەت يۈسۈپنىڭ تاغىسى ئىدى. تاھىر مىرئاخۇر
بۇ پىتنىنى توسقان ئىدى، ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى.
ئەمىر خىسرو بايرىن ھەج قىلىش نىيىتى بىلەن
بېرىپ باغداتتا ۋاپات بولدى. ھاجى ئەلى ئۇنىڭ
جەسىتىنى كۆرۈستانى بەقىغا ئاپىرىپ دەپنە
قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇرېھىم خاننىڭ بەزى ئەھۋالى، كۇچار، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتقىنى، ھەقسىتىگە يېتەل-مەي قايتىپ كەلگىنى ۋە مىرزا ئەبۇل-ھادى مىكرىتىنىڭ ئابدۇللا خاننى تۇتۇۋالغىنى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ مەلۇم قىلىشىچە، ھەزرىتى
ئابدۇرېھىم خان مۇھەممەت خاننىڭ زامانىسىدا قارا شەھ-
ەر، تۇرپانلارنىڭ ھوقۇقدارلىقىغا مەنسۇر خاننىڭ

تۈزۈمى بويىچە ئورۇنلاشقان ئىدى. داڭلىق باتۇرلار ئالىي مەرتىۋىلىك چەكچىلەر خانىنىڭ خىزمىتىدە ئىنتايىن كۆپ ئىدى. مەسىلەن، كاتتىباشلاردىن مىرزا مۇھەممەت ۋەلى جوراس، مىرزا يۇنۇس جوراس، شەھىيار بەگ، ئەرەب بەگ، مىرزا فىروز دوغلات، مىرزا تولكى دوغلات، شاھ تاھىر، مىرزا نەسىر جوراس، مىرزا مۇھەممەت شاھ مىرزا، خوجا سىپچى پالۋان، مىرزا ۋەلى بەگ، ئابدۇقاھار بەگ ۋە باشقىلارغا ئوخشاش. خانىنىڭ لەشكەرلىرى ئۇ چاغدا 4000 گە يېتەتتى. خان لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ كۇچار، ئاقسۇ تەرەپكە راۋان بولدى. مىرزا ئەبۇلھادى مىكرىت كۇچار ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان كۇچارنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. مىرزا ئەبۇلھادى قورشاۋ ئىچىدە تۇرۇپ خانغا: «بىز بولساق خانىنىڭ كونا قۇللىرى بولۇرمىز، خاندىن قورقۇپ كۆرۈنۈشكە چىقالمايۋاتىمىز، ئابدۇللاخاننى سېپىلغا ئەۋەتسۇنلار، مەن كەمىنە خىزمەتكار خانزادىنى گەردىنىمگە ئولتۇرغۇزۇپ خانغا كۆرۈنۈشكە ئالدىرايمەن» دەپ ئادەم چىقاردى. ئابدۇرېھىمخان دۆلەتنىڭ كاتتىباشلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى، بەزىلەر: «ئابدۇللاخاننى مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتىش ئەقىلگە مۇۋاپىق ئەمەس» دېسە، يەنە بەزىلەر: «ئەۋەتكىنىمىز ياخشى» دېدى. ئاخىرى ئابدۇللاخاننى مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. ئۇ خۇدادىن تىلىگەن مەقسىتىگە يەتتى. ئابدۇللاخاننى تۇتۇۋېلىپ خانىنىڭ كۆرۈنۈشىگە

كەلمىدى.

خان كۈچار ناھىيىسىدىن ئۆتۈپ دۆلەتنىڭ بارلىق كاتتىباشلىرى بىلەن ئاقسۇ تەرەپكە كەلدى. ئاقسۇلۇقلار قورغانلىرىغا كىرىۋېلىپ مۇكۇۋېلىشتى، خان ئاقسۇنىڭ سېپىلىنى قورشىدى. ئەرەب بەگ دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى. ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرى ئەرەب بەگنى تۇتۇۋالدى. بەگنىڭ ھەمراھلىرى جانلىرىنى ئاران قۇتۇلدۇرۇپ قالدى. خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ھاكىمىيتىنى قولغا كەلتۈرەلمەي ئۆز ئورنىغا قايتتى.

شۇجائۇددىن ئەھمەت خان بۇ دۇنيادىن ۋىدالاشقاندا ئابدۇرېھىم خان يەنە ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. بۇ قېتىممۇ يەنە مەقسىتىگە يېتەلمەي قايتتى.

شىغايىخان دېگەننىڭ ئوغلى ئەيسىمخان تاشكەنتتىن ئابدۇرېھىم خاننىڭ ئالدىغا كېلىپ سۆھبەتتە بولدى. خان ئۇنىڭ لايىقىدا ھۆرمىتىنى قىلىپ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتتى. مىرزا ئەبولھادى خاننىڭ لايىقىدا پىشكەشلەر (تەييارلىق) قىلىپ، خانغا ئەۋەتىپ ئۆزى ئوردىنىڭ تېشىغا چىقمىدى، ئابدۇللاخاننى سېپىلنىڭ كىرۋىكىدىن خانغا كۆرسىتىپ قويدى. خان چارىسىز، كۈچاردىن ئۆتۈپ، باي ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدى. باينىڭ ھاكىمى سۇبھان قۇلى بەگ ئىدى. ئۇ، تازا تەگلىك بولغاندا، باينىڭ ئادەملىرىنى تۇتۇپ خاننىڭ كۆرۈنۈشىگە كەلدى. خان پادىشاھانە ئىززەت - ئىكرام قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خان ۋە ئەيسىمخان ئاقسۇ

تەرەپكە كەلدى. مەلىكەتنىڭ كاتتىباشلىرىدىن :
مىرزا مەلىك قاسىم بەگ، مىرزا ئەلى
مەردىن بەگ، مىرزا مەنسۇر ۋە ئۇنىڭ
ئوغۇللىرى مىرزا قۇربان بەگ، مىرزا قارا باھادۇر،
مىرزا لېتىپلەر يەكەندىن ئاقسۇغا كەلگەن ئىدى.
ئۇلار جەڭنىڭ پۈتۈن قورال ـ ياراقلىرىنى راۋۇرۇس
تەييارلاپ، ئاقسۇنىڭ قورغانلىرىنى قورشاپ ئۇرۇش
باشلىدى. ئابدۇرېھىمخان يار باشىغا چۈشتى. ئېيشىخان
ساۋۇق بۇلاققا چۈشتى. قورشاۋ ئۇزاق داۋام قىلدى.
قومباشى، ئارال، ئاقيارنىڭ ئادەملىرى ئابدۇرېھىمخانغا
بولۇشتى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. مىرزا تۆمۈر جوراس ۋە
ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى مىرزا مۇھەممەت ئىمىنبەگ
جوراس، مىرزا تۆلكە جوراس، مىرزا تالىپ جوراس،
خوجا مۇھەممەت باقى تومەن، غازى باھادۇر بايرىن
ۋە باشقا بىرقانچەيلەن ئاقسۇنىڭ سېپىلىدىن تاشقىرى
چىقىپ دۈشمەنگە يۈزلەندى. ئابدۇرېھىمخان تەرىپى-
دىن مىرزا ھاشىم، مىرزا شەمسى، مىرزا ئابدۇراخمان
ئوردا بېگى، خوجا سىپى باھادۇر ۋە باشقا بىر
قانچەيلەن دەلمۇ دەل تۇرۇپ ئۇرۇشقا چۈشتى. مىرزا
تۆمۈرنى مىرزا ئابدۇراخمان بەگ ئۆلتۈردى. مىرزا
تالىپنىڭ قولى باغلاندى، ئابدۇلېتىپخان تەرەپ مەغ-
لۇپ بولدى. مىرزا تالىپنى ئابدۇرېھىمخان ئاقسۇغا
ياندۇرۇپ كەلدى، مۇھاسىرە ئۈچ ئاي داۋام قىلدى.
ئابدۇلېتىپخاننىڭ قوغدىغۇچىلىرى مەسىلەن، مىرزا
ئەلى مەردان ئوردا بېگى، مىرزا مەلىك قاسىم باي-

رىن ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا بەگ قاسىم، مىرزا مەسئۇد، مىرزا قۇربان جوراس ۋە مىرزا لېتىپ جو- راسلار بىرلىككە كېلىپ، ئابدۇلېتىپخانغا ئادەم ئەۋە- تىپ، كىشلەرنىڭ ئەھۋالىنى خانغا مەلۇم قىلدى. كاتتىباشلاردىن بىر كىشى دەربار دېگەن يەرگە كېلىپ، ئابدۇلېتىپخانغا ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. ئابدۇلېتىپخان قول ئاستىدىكى ئاتارمەن- چاپارمەنلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شۇنداق قارارغا كەلدىكى: «خان ۋە ھەزرىتى ئەزىزلەر ئاقسۇ تەرەپكە قوزغىلاڭ كۆتۈرسۇن» شۇنىڭ بىلەن خان لۇرغۇن لەشكەر توپلاپ، ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىپ، مەن- زىلمۇ مەنزىل مېڭىپ كېلىپ «يېڭى ئېرىق»قا چۈشتى. ئابدۇرېھىمخان ئابدۇلېتىپخاننىڭ ئەھۋالىدىن ۋاقىپ بولۇپ قايتىش داغدۇغىسىنى قىلدى.

ئېيشىمخان خانغا: «لەشكەر بىلەن سەردار جە- ھەتتىكى ئاجىزلىقىمىزنى ئويلىمايلى، لەشكەرلىرىمىز ئىچىدە نام قازانغان باتۇرلار خېلى بار. قانداقلا بول- سۇن بۇ قېتىم ئابدۇلېتىپخان بىلەن بىر ئېلىشىپ باقمىسىمىز ياخشى» دېدى. ئابدۇرېھىمخان: «ئابدۇلېتىپ خاننى كۆرۈنۈشى چىرايلىق، پەرى سۈرەتلىك دېيىش- شىدىكەن، شۇڭا كىشىلەر شېرىن جانلىرىنى ئۇنىڭ يولىدا پىدا قىلىدىكەن، يەنە بىرسى، يەكەن، قەش- قەرنىڭ لەشكەرلىرى ھەددىدىن زىيادە كۆپ، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش ئەقىل- پاراسەتتىن يىراق ئىش بولۇپ قالۇرمىكىن» دېدى. ئېيشىمخان تەسلىم

بولۇپ قايتتى، باي ناھىيىسىنىڭ چېگرىسىغا كېلىپ چۈشتى.

سۇبھان قۇلى بەگ ئابدۇرېھىم خاندىن قېچىپ بىر سېپىل ئىچىدە يالغۇز قالدى، ئابدۇرېھىم خان ئايدىن ئۆتۈپ كۇچار نىڭ سېپىلىغا يېتىپ كەلدى. مىرزا ئەبولھادىمۇ دەرۋازىنى ئېچىپ ئولتۇردى. ئابدۇرېھىم خان بىلەن ئەيسىمخانلار كۇچار چېگرىسىدىن ئۆتۈپ، چالىش، تۇرپان نىڭ پايتەختىگە قايتتى. ئابدۇلېتىپ خان باي ناھىيىسىگە يەتكەندە خەلققە مايىل بولۇپ، مىرزا ئەلى مەردان بەگنى ئاقسۇنىڭ ھاكىمى قىلىپ، پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

ئالla ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى ئەزىزان قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ كەتكىنى ۋە شۇ چاغلاردا يۈز بەرگەن ۋەقە

ھەزرىتى ئەزىزان قۇددىسە سىررۇھۇ سەمەرقەنتكە بارماقچى بولۇپ ئابدۇلېتىپ خاندىن رۇخسەت سورىدى. خان ھەرقانچە توسۇپ باقسىمۇ يەنە بولمىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئاتىلىرى مىرزا پىسۇر ئەنۋارنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن سەمەرقەنت تەرەپكە قوزغالدى. ئەنجاندىن ئۆتۈپ، سەمەرقەنتكە يېتىپ كېلىپ، ئۇلۇغ ئاتىسى مىرزا پورفوتوھنىڭ مازىرىنى زىيارەت قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. ئاندىن كېيىن

شۇ تۆر خەلىپە، مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەر ھەر تە-
رەپتىن شىكايەت قىلىشقا باشلىدى. ھەزرىتى ئەزىزان
خۇلەفالارنى مازارنىڭ سىرتىدا قويۇپ، ئىسمائىل
سوپىنىڭ ھەمراھلىقىدا مازارنى تاۋاپ قىلىشقا كىردى.
قەبرىلەردىن بىشارەت بولدى. ھەزرىتى ئەزىزان
بىلەن ئىسمائىل سوپىلار بىشارەتتىن ۋاقىپ بولغاندىن
كېيىن مازاردىن قايتىپ چىقتى. خولافالار ئىچىدە
قەشقەرلىك ھاپىز نەسىر خەلىپەمۇ بار ئىدى. ھەزرىتى
ئەزىزانغا كەشىپ بىلەن مەلۇم بولغان ئىش، نەسىر
خەلىپەگىمۇ ئوخشاش مەلۇم بولاتتى. نەسىر خەلىپە
خولافالارغا: «ھەزرىتى ئەزىزان شۇ تۆر خەلىپە
بىلەن مىرزا مۇھەممەت يۈسۈپلەرنى ئۆردى» دەپ
ئوچۇق ئېيتتى، لېكىن ئۇنىڭغا زىيان يەتمىدى.
بىراق ئىسمائىل سوپى كىشىلەرگە ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ
سىرىنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۇ
دۇنياغا سەپەر قىلدى.

ھەزرىتى ئەزىزان قەشقەر تەرەپكە قايتىپ، شارت
داۋانىدىن ئۆتكەندە، شۇ تۆر خەلىپە بىلەن مىرزا
مۇھەممەت يۈسۈپلەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلدى.
ھەزرىتى ئەزىزان ئۇرۇق سالارغا يېتىپ كەلگەندە، قەش-
قەرنىڭ ئادەملىرى قارشى ئېلىشقا ئالدىغا كەلدى. ھەز-
رىتى ئەزىزان قەشقەرگە چۈشۈپ ئۈچ كۈن شۇ يەردە
تۇردى، ئاندىن يەكەنگە ئۆتۈپ كەتتى. ئابدۇلېتىپخان
دۆلەتنىڭ ئاتارمەن، چاپارمەنلىرى بىلەن قارشى ئېلىپ
ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ ئالدىغا چىقتى ۋە مېھمانلارنى

شەھەرگە باشلاپ كىردى. خان قۇرۇلتاي ئېچىپ، يە-
كەننىڭ پادىشاھلىقىنى مىرزا غازى بارلاسقا، قەشقەر-
نىڭ ھاكىملىقىنى مىرزا قۇربان جوراسقا تاپشۇردى.
ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

مىرزا ئەلى شىرنىڭ قىرغىزلار قولىدا شېھىت بولغىنى

قىرغىزلار «شەھناز يېزىسىغا ھۇجۇم قىلغاندا، ئاب-
ھۇلپەتىپخان غازى بەگ، مىرزا ئەلى شىر، ئۇرۇس خوجا،
مىرزا ئابدۇراخمان ئوردا بېگى، لۇتپۇئىلى بەخشى،
مىرزا مۇھەممەت خوجا، ھۇسەيىن شاھ ئوغلى نۇرى
مۇھەممەت خوجا قاتارلىقلارنى ئىلغارلار قاتارىدا بې-
كار تەلەپ قىرغىزلار تەرەپكە راۋان قىلدى. مەزكۇر
كاتتىباشلار قىرغىزلار ئارقىسىدىن يېتىشتى. قىرغىز
جەڭچىلىرى مۇكۈپ تۇرغان ئىكەن. مىرزا ئەلى شىر
قىزگىنىنى تارتىپ ئولتۇرغان ئىدى. لوتپۇ ئىلى
بەخشىنىڭ يېقىنلىرىدىن بولغاچقا مىرزا ئەلى شىرغا
ئاچچىق - چۈچۈك گەپلەرنى قىلىپ دۈشمەن تەرەپكە
يۈزلەندى. مىرزا ئەلى شىرمۇ راۋان بولدى، ئۇ چاغدا
غازى بەگ تېخى يېتىپ كەلمىگەن ئىدى. باشقىلار
ئوتتۇرىسىدا چىقىشالماسلىق پەيدا بولدى. ھېلىقى
مۇكۈنۈۋالغان قىرغىزلار لەشكەرگە ئۆزىنى ئۇرۇشى
مىرزا ئەلى شىر بىر جايغا چۈشۈۋالدى. لۇتپۇئىلى بەخشى
ئادەملەرنى باشلاپ قىرغىزلاردىن قېچىپ بەدەر كەتتى.

مىرزا ئەلى شىر مەغلۇپ بولۇپ 70 دەك ئادىمى بىلەن ئۆلتۈرۈلدى، بەزىلىرى يالىڭاچلاپ قويۇلدى. غازى بەگ بىر جايغا مۆكۈۋېلىپ ئامان قالدى. لەشكەرلەرنىڭ بەزىسى غازى بەگكە قوشۇلدى. غازى بەگ لۇتپۇ ئىلىنىڭ نامەرتلىكىدىن ئۇرۇلۇپ سوقۇلۇپ خانغا يېتىپ كەلدى.

زىياۋۇددىن ئەھمەت خان ئوغلى سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋالى، ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئاقىۋىتى، پادىشاھلىق مۇددىتى ۋە كۆرگەن ئۆمرى

ئىشەنچلىك بەزى كىشىلەرنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىچە تاشكەنتتىن تۇرسۇن خان ئوغلى كەلدى. ئۇ، خانىم (خاننىڭ ئانىسى)نىڭ بىر تۇغقىنىنىڭ بالىسى ئىدى. مىرزا قۇرباندىن قەشقەرنىڭ ھوقۇقىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى سۇلتاننى قوغلاپ چىقاردى. ئابدۇلېتىپ خان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى تۆمۈر سۇلتاننىڭ بالىسى سۇلتان مەھمۇت خاننى قەشقەرنىڭ پادىشاھلىقىغا ئەۋەتتى. ئۇ ناھىيىنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا قۇربان جوراسقا تاپشۇردى. ئابدۇلېتىپ خان كۇچار ناھىيىسىدىن باشلاپ بەدەخشان چېگرىسىغىچىلىك 12 يىل مۇستەقىل پادىشاھلىق قىلدى. 26 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئۇ مەزگىلدىكى ئۇلۇغ، كاتتا مەرتىۋىلىك كىشىلەر:

ئاخۇن موللا مۇرات، ئاخۇن خوجا، قازى نەجمۇددىن ۋە دائىمىولمەروزلار ئىدى. ئادەملەر ئابدۇلېتىپخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىدىن بەكمۇ بىئارام بولۇشۇپ ئەپسۇسلاندى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

ئابدۇلېتىپخان پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايىغا كۆچكەندىن كېيىن ئۇلۇغ كاتتىباشلار مەسىلەن، مىرزا غازى بارلاس، خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان جوراس، مىرزا قارا باھادور جوراس، مىرزا مەلىك قاسىم بايرىن، مىرزا مەسئۇدى بايرىن، مىرزا شاھ مەنسۇر ئوردا بېگى، مىرزا ئابدۇساتتار ئوردا بېگى، مىرزا لېتىپ جوراس، مىرزا ھەبىب جوراس قاتارلىقلار دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، سۇلتان ئەھمەت خاننى ئىزدەپ ئېلىپ كېلىشكە مەسئۇد بەگنى ئاقسۇغا راۋان قىلدى. مەسئۇد بەگ بېرىپ سۇلتاننى تەكلىپ قىلدى. سۇلتان بىلەن مىرزا ئەلى مەردان بەگلەر ئىككىلەنمەستىن يەكەن تەرەپكە راۋان بولۇشتى. مىرزا مەسئۇدنى ئاقسۇنىڭ ھاكىملىقىغا قويۇپ كەتتى.

ئەلقىسسە، ئۇلار يەكەنگە يېتىپ كەلدى، كاتتىباشلار ئالدىغا چىقىپ، قارشى ئېلىپ شەھەرگە باش-

لاپ كىردى ۋە خانلىققا ئىلان قىلدى. خۇتبە، تامغىلارنىڭ ھەممىسى خاننىڭ نامى بىلەن بېزەلدى. ئەلى مەردان بەگ خاننىڭ ھەمراھلىقىدا كەلگەن ئىدى. مىرزا ئابدۇساتتار ئىشىك ئاغا، شاھ مەنسۇر بەگ قارا قاشنىڭ ھاكىمى بولدى. ئىشلار ئوردا بېگى كاتتىباشلارنىڭ قولىغا ئۆتتى. كاتتىباشلار ئوتتۇرىسىدا چوڭ قارىمۇ قارشىلىق يۈز بەردى. ئاخىرىدا، ئەلى مەردان بەگنى تۇتۇپ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئاقسۇغا ئەۋەتتى. مىرزا ئابدۇساتتار بەگنى بالتى تەرەپكە سۈرگۈن قىلدى. مىرزا ئابدۇسەمەت ئوردا بېگى قەشقەردىن كېلىپ يولدىن ئابدۇساتتار بەگنى قەشقەرگە ئېلىپ باردى. شاھ مەنسۇر بەگ قارقاش ناھىيىسىدىن قېچىپ كۇچاغا كەلدى. بىر ۋاقىتتىن كېيىن ئۇ يەنە سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ خىزمىتىگە ئالدىردى. يەكەننىڭ ھاكىملىقىنى (مىرزا غازى بارلاسنى ئېلىپ تاشلاپ) مىرزا قۇربان جوراسقا بەردى. بۇمۇ سۇلتان ئەھمەت خانغا نىسبەتەن بىر خىل چېكىنىش بولدى.

نەزم

ھەزەر قىلىش كېرەككى، دىلىمدىن ئاھۇ پىغان قوپتى،
كۆڭۈل ئارامىدا تۇرۇش رەسمىيىتى جاھاندىن كەتتى.
جەسەت ئاقىۋەت تۇپراققا ئولتۇرىدۇ،
پىتنە خاتىرجەملىك كۆرپەسىدىن قوپتى.

سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ئۆز بۇرادىرى سۇلتان ئەھمەتخان بىلەن پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى

سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ئەمەلدارلىرى ئۆز ئارا قارىمۇ قارشى بولۇپ دۈشمەنلەشكەندە، سۇلتان مەھمۇتخان يەكەنگە بارماقچى بولدى. يەكەنگە كېلىپ خوجا لېتىپنىڭ قىزىغا خېرىدار بولدى. لېكىن نىكاھ قىلىش ۋاقتى كەلگەندە قىزنى سۇلتان ئەھمەتخان ئېلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇتخان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى سۇلتان ئەھمەتخاندىن رەنجىپ ھاشىم خوجانىڭ قىزىنى ئېلىپ قايتتى ۋە يەكەنگە لەشكەر تارتىپ كەلدى. ئاقسۇنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن قىرغىزلارمۇ (60 ئادەم) ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشكە كەلدى. سۇلتان مەھمۇتخان لەشكەرلىرىنى رەتلەپ يەكەنگە كېلىپ كۆك قۇمغا چۈشتى. 20 كۈندەك مۇھاسىرە قىلىپ ئاخىر قايتتى. بىر يىلدىن كېيىن يەنە ھەرىكەت قىلدى، مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلات، مىرزا كامال بارلاس، شەھيار بەگ قالۇچى، خوجا پادىشاھ قۇلى بۇغرىچى، قازى كېپەك، مىر ئەزەم شاھ، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس، شاھ مەنسۇر بەگ، مىرزا ئابدۇساتتار قاتارلىق كاتتا ئەمەل-

دارلار خاننى توسۇپ ياندۇرالمىدى. ئاخىرى ئۆز بىر تۇغقىنى ئۇستىگە لەشكەر تارتىپ كەلدى.

سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ئەمەلدارلىرى كېڭەشكە مەشغۇل بولدى. مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا مەلىك قاسىملار: «ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ تاقابىل تۇرۇشقا ئالدىرايلى» دەپ مەسلىھەت بېرىشتى. خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان باھادۇر بەگلەر بولسا: «شەھەرنى قورشاپ تۇرۇپ ئۇرۇشايلۇق» دېيىشتى. كۆپىنچە باشلىقلار مىرزا قارا باھادۇر، مىرزا مەلىك قاسىملار تەرەپدار بولۇشتى. يەنە ئالدىغا چىقىپ ئۇرۇشماقچى بولۇشتى. سۇلتان ئەھمەتخان، ئوڭ تەرەپ لەشكەرلىرىنى مىرزا قارا باھادۇر بىلەن مىرزا مەلىك قاسىملارغا، چەپ تەرەپ لەشكەرلىرىنى مىرزا غازى بەگ بىلەن مىرزا ئابدۇراخمان دوغلاتلارغا ئورۇنلاشتۇردى. ئوتتۇرا قىسىم ھەربىيلەرنى باشقۇرۇشنى مىرزا قۇربان بەگكە تاپشۇردى. لەشكەرلەردىن رەتلەپ شەھەردىن دۆڭ باغقا كېلىپ ئۇرۇش سەپلىرىنى رەتلەپ تەييارلاندى. سۇلتان مەھمۇتخان مەلىكەتىنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىلەن بىر تۇغقىنىغا قارشى ئۇرۇش سېپىنى تەشكىللىدى. جەڭچىلەر ئۇرۇشقا ئالدىراشتى. مىرزا قارا باھادۇر ئوڭ تەرەپ قىسىمدىن سەپنى بۇزۇپ قاچقىلى يۈزلەندى. مىرزا ئابدۇراخمانمۇ چەپ قىسىمدىن لەشكەرلەرگە يامان تەسىر بېرىپ، بەدەر قاچتى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەھمەتخان مەغلۇپ بولۇپ ئاقسۇغا يۈزلەندى.

مىرزا قۇربان جوراس يېقىنلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغـقانلىرى بىلەن سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ يولىنى توسۇپ ئۇرۇش قىلدى. سۇلتان ئەھمەت خان پېشىن ۋاقتىدا ئاقسۇ تەرەپكە يۈزلەندى. مىرزا قۇربان ناماز شام ۋاقتىغىچە ئۇرۇشتى، خوجا لېتىپ قالوچى قۇربان بەگ تەرەپدارى ئىدى. ئۇنى چاقىرتتۇرۇپ ئېلىپ كەلدى. خوجا لېتىپ قۇربان بەگنى سۇلتان مەھمۇت خاننىڭ ھۇزۇرىغا ئەپكەلدى.

شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇت خان مەنسۇر بىلەن فىرۇز پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. مىرزا مۇھەممەت دوست ئەرلاتنى يەكەننىڭ ھاكىملىقىغا بېكىتتى. مىرزا ئەزەم شاھنى تامغا ئىگىسى ۋە ۋەزىر قىلدى. ۋىلايەتلەر ئەمەلدارلارغا بۆلۈپ بېرىلدى. سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئەمەلدارلىرىدىن خوجا لېتىپ، مىرزا قۇربان جوراس، مىرزا قارا باھادور جوراس، مىرزا لېتىپ جوراس ۋە مىرزا رىزا ھەلالىلارنى بەلىخ تەرەپكە سۈرگۈن قىلدى. غازى بەگنى كىچىبېناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا ئەۋەتتى، مەملىكەت مۇقىملاشتى.

ئابدۇرېھىم خاننىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئۇنىڭ ياخشى ئەخلاقلىق ئوغۇللىرى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، ئابدۇرېھىم خان مۇھەممەت خاننىڭ زامانىسىدا قارا شەھەر ۋە تۇرپاننىڭ باشـ

ىلىقلىقىغا بەلگىلەندى. ئۇ يەردە 40 يىل مۇستەقىل
پادىشاھلىق قىلدى. مۇبارەك ياشلىرى 70 تىن ئۆتـ
كەندە دۇنيادىن ئۆتتى. ئۇنىڭدىن توققۇز ئوغۇل قالـ
دى. 1. ئابدۇللاخان 2. ئەبۇلمۇھەممەتخان 3. ئىبـ
راھىم سۇلتان 4. ھەزرىتى ئىسمايىلخان
5. باباخان، 6. ئاپاق سۇلتان 7. شاھ سۇلتان 8. مەنـ
سۇر سۇلتان 9. بىيچىن (؟) سۇلتان.

ئابدۇللاخان يەتتە يېشىدا مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، شۇنىڭ قولىدا ئۆسۈپ يېتىلدى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەڭ چوڭى بولغان مىرزا يۇنۇس بەگ قۇمۇل ناھىيىسىدە ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مىرزا ئابدۇللا، مىرزا مۇئەسسىلار خانغا قارشىلىق كۆرسەتتى. خان ئەبۇل مۇھەممەت خاننى ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇشقا ئەۋەتتى. ئەبۇلمۇھەممەتخان تۇرپانغا يېتىپ كەلگىنىدە خان ئالەمدىن ئۆتتى. ئەبۇلمۇھەممەتخان شۇ يەردە توختاپ قالدى. مىرزا ئەبۇلھادى ئابدۇللاخاننى ئېلىپ قاراشەھەرگە كەلدى. ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئەمەلدارلىرىدىن بىرقانچىنى ئۆلتۈردى، بىرقانچىنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. ئەبۇلمۇھەممەتخاننى تۇتۇشقا ئىلغارنى ئەۋەتتى. ئۇنىڭ مەقسىتى: ئابدۇرېھىمخاننىڭ ئۇرۇق ئەۋلادلىرىنى يوقىتىۋېتىشتىن ئىبارەت ئىدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ قىزىدىن ئابدۇللاخاننىڭ ۋۇجۇدىدىن ئىككى ئوغۇل ۋۇجۇدقا كەلگەن ئىدى. يولۋاسخان، ئارسلانخان ناملىق بۇ ئىككىيلەننى خانلىققا تىكلىدى. مىرزا ئەبۇلھادىنىڭ ئىشەنچـ

لىك كىشىلىرىدىن بىرسى بۇ ھادىسىنى ئابدۇللاخانغا يەتكۈزدى. ئابدۇللاخان باشقىلارغا مەسلىھەت سالدى. نەتىجىدە، مىرزا ئەبۇلھادىسىنى ئۆلتۈردى. دۆلەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىنى ئېلىپ كۇچار تەرەپكە يۈز-لەندى، ئابدۇللاخان قايتىپ كېلىشتىن بۇرۇن سۇلتان ئەھمەتخان ئاقسۇدىن كېلىپ كۇچارغا ھۇجۇم قىلىپ قايتتى. سۇبھان قۇلى بەگ ئابدۇللاخاننىڭ ئەمەلدار-لىرىنىڭ چوڭ باشلىقى ئىدى. خانىنى لەشكەر تار تىشقا تەرغىپ قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئاقسۇ مەملىكىتىگە خان بولغىنى، سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ۋاپات بولغىنى ھەمدە سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ ئاقىۋىتى

سۇلتان ئەھمەتخان كۇچاردىن ئاقسۇغا قايتتى. ئابدۇللاخان سۇلتان ئەھمەتخانغا قارشى لەشكەر تارتتى. سۇلتان ئەھمەتخان باي ناھىيىسىگە كەلگەندە ئۇمۇ يېتىپ كېلىپ شۇ يەرگە چۈشتى. بۇ چاغدا سۇلتان ئەھمەتخان ئەرباتتا ئىدى. ئۇ ئەرباتتىن ئۆتۈپ جام كەنتىگە چۈشتى. ئابدۇللاخان بولسا باي-دىن ئۆتۈپ ئەرباتقا كەلدى ۋە سۇبھان قولى بەگ، قازى شاھلارغا كىشى ئەۋەتىپ ئۇلار بىلەن بىر-لەشتى. قازى شاھ، خوجا مۇھەممەت نەسىر بايرىن،

قورۇز دىۋان، سۇلتان يار تۇغ بېگلەر سۇلتان ئەھمەتخاندىن يۈز ئۆرۈپ، ئابدۇللاخانغا قوشۇلدى. سۇلتان ئەھمەتخان ئاقسۇدىن قېچىپ يەكەنگە كەلدى.

سۇلتان مەھمۇتخان ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى سۇلتان ئەھمەتخاننى سۈرگۈن قىلىشقا بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئەزىز ۋە خانىم پادىشاھلار: «ئابدۇللاخاندىن قېچىپ سىلەرنى پاناھ قىلىپ كەپتۇ، ئۇنى سۈرگۈن قىلىش ئۆتۈپ كەتكەن ۋاپاسىزلىق بولىدۇ» دەپ ئەھمەت خاننى تىلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان مەھمۇتخان سۈرگۈن قىلىشتىن توختاپ، قايتىپ بېرىپ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىغا ئىززەت ـ ئىكراملار بىلەن شامالباغنى بەردى، ئۈچ ئايدىن كېيىن ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر ماڭغۇزدى، لېكىن ئابدۇللاخاننىڭ لەشكىرى غالىپ كەلدى.

ئەلقىسسە، ئابدۇللاخان ئاقسۇنىڭ پايتەختىگە ئورۇنلاشتى. سۇلتان مەھمۇتخان قايتىدىن لەشكەر تەييارلاشقا كىرىشىپ كەتتى. لېكىن ئۇنىڭ قىلغان تەدبىرى خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن مۇۋاپىق كەلمىدى. ئالدامچى زامانىنىڭ ئۇنىڭ ياشلىقىغا ئىچى ئاغرىمىدى. بىر كېچىسى ئۇ شارابنى كۆپ ئىچىۋەتكەنلىكتىن خۇدانىڭ بۇيرۇقى بىلەن قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ بۇ قورقۇنچلۇق ۋەقەسى يەكەننىڭ دارىلسەلتەنەتىدە، 1045 - يىلى يۈز بەرگەن ئىدى. شۇنداق قىلىپ سۇلتان مەھمۇتخان 22 يىل ئۆمۈر كۆردى. تەخمىنەن ئۈچ يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

سۇلتان مەھمۇتخان بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشقان چاغدا، دۆلەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى بىرلىككە كېلىپ، كونا رەسمىيەت بويىچە سۇلتان ئەھمەتخاننى خانلىققا تەيىنلىدى. سۇلتان مەھمۇتخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنى ئىلگىرىكى تۈزۈم بويىچە بېكىتتى.

سۇلتان ئەھمەتخان ئىرادىسى تۇراقسىز كىشى ئىدى. لەشكەر بىلەن پۇقرا ئۇنىڭدىن نەپرەتلەندى.

ئەلقىسسە، ئەمدى ئابدۇللاخان قەشقەرگە يۈرۈش قىلدى. سۇلتان ئەھمەتخانمۇ ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە راۋان بولدى. ئۇلار تورغاي دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ تۇتۇشتى. بۇ سوقۇشتا سۇلتان ئەھمەتخان غەلىبە قىلدى.

ھەزرىتى ئەزىز ئابدۇللاخان تەرەپكە مايىل بولدى. ھەزرىتى ئەزىزنىڭ مەدەت بېرىشى بىلەن ئابدۇللاخان ساق - سالامەت ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى. خوتەندىن مىرزا شاھ مەنسۇر بەگ بىلەن مىرزا ئابدۇ ساتتار بەگلەر سۇلتان ئەھمەتخاندىن يۈز ئۆرىدى. ئۇلار مىرزا ئابدۇراخمان بەگنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. قەشقەر، يەكەندىكىمۇ داڭدار پالۋانلار قېچىپ ئابدۇللاخانغا قوشۇلدى. ئابدۇللاخان ھەر جەھەتتىن كۈچەيدى. ئۇ يەنە قەشقەر تەرەپكە ھەيۋە قىلىپ، دۆلەتنىڭ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى. ئابدۇللاخاننىڭ خىزمىتىدە سۇبھان قۇلى بەگ، ئەرەب بەگ، شاھ بەگ، مۇھەممەت مەنسۇر بەگ، ئابدۇقاھار بەگ، مىرزا قۇلى

بەگ، مىرزا كوچىك جوراس بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقانـ
لىرىدىن مىرزا شەھباز بەگ، مىرزا دۆلەت شاھىت
جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل، مىرزا
مۇھەممەت ئەمىن جوراس ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى تولكى
بەگ، مىرزا ئىسمايىل، مىرزا شاھ قاسىم ئوردا بېگى،
مىرزا زاھىت بەگ قاتارلىق ئەمەلدارلار، ئۇلۇغلاردىن:
پادىشاھ خوجا، قازى شاھ، تاتلىق خوجا، مىر ئابدۇللا
خوجا، خوجا مۇھەممەت زاكىر ۋە باشقا بىر قانچەيـ
لەن بار ئىدى. ئۇلار خانغا: «ئەبۇلمۇھەممەت خاننى
تۇرپاندىن چاقىرتتۇرۇپ ئەپكىلەيلى، ئاندىن كېيىن
ئاتا مىراس مۇلكىمىزنى تەلەپ قىلايلى» دەپ مەسـ
لىھەت بېرىشتى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى خانغا توغرا
كېلىپ ئەبۇلمۇھەممەت خانغا پادىشاھ خوجا، مىر
ئابدۇللاخوجا، مىرزا مۇھەممەت ئەمىن بەگلەرنى ئەۋەتـ
تى. ئۇلار تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ تاپشۇرۇقنى ئورۇنـ
لىدى. ئەبۇلمۇھەممەتخان ئاقسۇغا قاراپ يۈرۈش
قىلدى، مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ ئاقسۇغا يېتىپ
كېلىپ، ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنى ئابدۇللاخاننىڭ بوسۇ-
غىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى. مىرزا تولـ
كى بەگ دوغلات ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ پادىشاھلىق
تۇۋرۇكى ئىدى. ئۇمۇ خاننىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا
كەلدى.

ئەلقىسسە، ئابدۇللاخان بىلەن ئەبۇلمۇھەممەتخانـ
لار قەشقەر تەرەپكە لەشكەر تارتتى، ئۇ چاغدا قەشقەر
ھۆكۈمىتى مىر ئەزەم شاھقا قاراشلىق ئىدى. خانـ

لار كېلىپ قەشقەرنىڭ سېپىلىنى مۇھاسىرە قىلىشقا باشلىدى. جەڭچىلەر دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلدى. شەھەرنىڭ سىرتىنى ئېلىپ پادىشاھلىق ئورنىغا قايىتتى. سۇلتان ئەھمەتخان ئەمەلدارلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ ئابدۇللاخان تەرەپدارى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، قولىنى مەملىكەتتىن يۇيۇپ، بەلىخ تەرەپكە راۋان بولدى. بەدەخشاندىن ئۆتۈپ ماۋرا ئۇننەھرى مەملىكىتىگە كىردى. ئىمام قۇلى خان ئۇنىڭ كەلگىنىنى ئۇلۇغ بىلىپ، نەزەر بېرۇتىنى 70 مىڭدەك ئادەم بىلەن سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە ئەۋەتتى. سۇلتان ئەھمەتخان ئۆزبېك لەشكەرلىرى بىلەن بىللە ئەنجانغا يېتىپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئەنجاننىڭ ئادەملىرى ئىمامى قۇلىخانغا قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى. سۇلتان ئەھمەتخان ئەنجاننى قولغا چۈشۈرۈش مەقسىتىدە ئۇرۇشقا كىرىشىپ كەتتى. ئۇ قازا ۋەقەدەرگە ئاساسەن، ئەنجاندا ئۆلتۈرۈلدى. ئۆزبېك لەشكەرلىرى قايتىپ كەتتى.

سۇلتان ئەھمەتخان 26 يىل ئۆمۈر كۆردى، ئەخمىنەن بەش يىل پادىشاھلىق قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللا خاننىڭ تەختكە ئولتۇرغىنى

سۇلتان ئەھمەتخان يەكەندىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن يەكەن، قەشقەر ئەمەلدارلىرى ئابدۇللا-

خانغا بويسۇندى. ئابدۇللاخان يەكەنگە لەشكەر تار-
تىش ئارزۇسىدا يولغا چىقىپ يېڭى ئېرىقتا كېلىپ
چۈشتى. ئەمەلدارلار خاننىڭ خىزمىتىگە مۇشەررەپ بول-
دى. خان خۇشال بولۇپ، خوتەن تەرەپكە مۇھەممەت
مۆمىن سۇلتان، مۇھەممەت مەنسۇر بەگ، مىرزا ھاجى
بەگ ئوردا بېگى، مىرزا زاكىر يارقىلارغا: «سى-
لەر دەرھال بېرىپ، شاھ مەنسۇر بەگ، ئابدۇساتتار
بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا خوتەنگە قاراپ ئاتلىنىڭ-
لار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئەمەلدارلار بۇيرۇققا
بىنائەن خوتەنگە يېتىپ كەلدى. مىرزا شاھ مەنسۇر
بەگ، مىرزا ئابدۇساتتار، مىرزا ئابدۇسەمەت جوراس،
مىرزا ئارىپ بىكچىك مەزكۇر ئەمەلدارلارغا يېتىشتى،
بىرقانچە ۋاقىت توختاپ تۇرۇپ ئاندىن يەكەنگە
راۋان بولدى. خان بېگى ئېرىقتىن مۇۋەپپەقىيەت
بىلەن جەننەتكە ئوخشاش يەكەنگە يېتىپ كەلدى.
ھەزرىتى ئەزىز، ئاخۇن خوجا نەسىر، ئاخۇن موللا
سالىھ ۋە باشقا دۆلەتنىڭ چاپارمەنلىرى خاننى
قارشى ئېلىشقا كېلىشتى. ئۇلار قايىماقچىدا ئۇچ-
راشتى. خاننى كونا تۈزۈم بويىچە خانلىققا
ئېلان قىلدى. شاھ مەنسۇر بەگنى ئۆزىنىڭ ۋەزىرى
قىلدى. قەشقەر ھۆكۈمىتىنى سۇبھان قۇلى بەگكە بې-
كىتتى. مىرزا شاھىت جوراسنى يېڭىسارنىڭ ھاكىملى-
قىغا ئەۋەتتى. ئاقسۇنىڭ ھوقۇقىنى مىرزا ئابدۇسات-
تار بەگكە تاپشۇردى. ئۈچتۇرپاننىڭ ھوقۇقىنى مىرزا
كىچىك جوراسقا بەردى. شاھ بەگنى ۋەزىر قىلدى.

باباق بەگنى مىراب قىلدى. جۇڭغارىيە ئويمانلىقىنى
مىرزا ئىسمايىل ئوردا بېگىگە، بورانغار بىلەن سې-
رىق قولنى مىرزا شەۋاز جوراسقا تاپشۇردى. ھەز-
رىتى ئىبراھىم سۇلتاننى خوتەن مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈمە-
رانلىقىغا ئىبلان قىلدى. مۇھەممەت مەنسۇر بەگنى
ئۇنىڭ ۋەزىرى قىلدى. ئەرەب بەگنى قارىقاش نا-
ھىيىسىگە ئەۋەتتى. ئەبۇلمۇھەممەت خاننى كونا تۇزۇم
بويىچە قاراشەھەر بىلەن تۇرپاننىڭ ۋالىيسى قىلىپ
بەلگىلىدى. پايجان پۇلى تاپشۇرۇپ ئېلىندى، پاي-
جان پۇلى باي ناھىيىسى بىلەن ئاقسۇ ئوتتۇرى-
دىكى بىر جاي ئىدى. خان تەختىگە ئولتۇردى.
مىرزا مۇھەممەت دوست ئۇرلات، مىر ئەزەم شاھ،
مىرزا تولىك ئەرلات، مىرزا ئاللا دوست ئەرلات، مىر-
زا شاھىد ئەسكى تاقى، مىرزا كېپەك جوراس، جالما
خوجا، مىرئابدۇراخمان شاھ ۋە مىرزا يادىگار ئوش-
لارنى سۈرگۈن قىلدى. ئۇلار ھىندى تەرەپكە راۋان
بولۇشتى.
سۇلتان ئەھمەت خان سەمەرقەنتتىن ئەنجانغا كەل-
دى. سۇلتان ئەھمەت خاننىڭ خەۋىرى ئابدۇللاخاننىڭ
قۇلىقىغا ئاڭلاندى. خان دۆلەتنىڭ ئاتارمەن- چاپار-
مەنلىرىدىن گۇمانلىنىپ قەشقەردە خوجامىر، خوجا مىر-
ھەممەت رەئۇف، مىرزاكامال بارلاس، مىرزا ئابدۇسە-
مەت جوراس، مىرزا ئارىپ بىكچىك قاتارلىق 200
دەك داڭلىق ئادەملەرنى ئۆلتۈردى. يەكەندىمۇ ئاخۇن
خوجا نەسىر ئەلەيھىر رەھمە، مىرزا رىزاھىلالى،

مىرزا شاھ مۇھەممەت ئەسكى تاقى، تاھىرخوجا بايىردىن قاتارلىق 100 دەك ئادەم بار ئىدى. ئۇلارنىمۇ ئۆلتۈرۈشكە جۈرئەت قىلدى. شۇ ئارىدا سۇلتان ئەھمەتخاننىڭ ئۆلگەن خەۋىرى تارقالدى. پىتنە تۈگەشتى. تارىخنىڭ 1048 دە يەكەن بىلەن قەشقەردە بۇ ۋەقە يۈز بەردى.

خان ئوۋ ئوۋلاش مەقسىتىدە يېڭىسار تەرەپكە راۋان بولدى. قونچىن، سىررەڭ، شەمەرلەر قالماقتىن كېلىپ خوتەن مەملىكىتىگە ھۇجۇم قىلدى. مۇھەممەت مەنسۇر بەگ لەشكەرلەرگە باشلىق بولۇپ سىپىلدىن تاشقىرى چىقتى. ئىككى تەرەپ قاتتىق ئېلىشتى. ئۇرۇشتا مۇھەممەت مەنسۇر بەگ بىلەن مىرزا شەھباس جوراسلار ئۆلتۈرۈلدى، ئىبراھىم سۇلتاننىڭ يۈرەكلىك قارشى تۇرۇشى نەتىجىسىدە خوتەن مەملىكىتى ئامان قالدى. خان شاھ مەنسۇر بەگ بىلەن سۇبھان قۇلى بەگلەرنى باشلامچى قىلىپ قالماق ئارقىسىدىن لەشكەر ئەۋەتتى. ئەمەلدارلار قالماقلار بارجايغا يەتمەي تۇرۇپ باقى دولڭ دېگەن جايدىن قايتتى.

ئەلقىسسە، شەمەر، سەرەڭلەر ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلدى. ئەسىر، ئولجىلارنى ئېلىپ قايتتى. مىرزا شاھ قاسىم ئوردا بېگى كۇچارنىڭ ھاكىمى ئىدى. خان قۇلى بەگ باي ناھىيىسىدە ئىدى. شەمەر، سەرەڭلەر بايغا يېتىپ كەلدى. شاھ قاسىم بەگ كۇچاردىن باي ناھىيىسىگە كېلىپ خان قۇلى بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا

سەزەڭ، شەمەرلەرنى ھىيلە بىلەن تۇتۇپ، ئۇلارنىڭ
ئادەملىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ ئۆلتۈرمەكچى بولـ
دى. شەمەرنى خان قولى بەگكە تاپشۇرۇپ، سەرەڭنى
ئېلىپ كۇچارغا قايتتى. مىرزا شىرمۇھەممەت كۇچاردا
قالغان ئىدى. ئۇ قارىمۇ قارشىلىق دۇمبىقىنى ئاشكارا
چالدى. مىرزا شاھ قاسىم بۇ ۋەقەنى خانغا يەتكۈزۈش
ئۈچۈن ئاقسۇغا راۋان بولدى. مىرزا شىرمۇھەممەتـ
نىڭ قارشىلىقى مۇبارەك خاننىڭ قۇلىقىغا يېتىپ
كەلدى. خان لەشكەر توپلاشقا كىرىشىپ كۇچارنى قولـ
غا كەلتۈرۈشكە راۋان بولدى. خان سالامەت كېلىپ
سېيرامغا ئورۇنلىشىۋالدى. خان بىلەن ئاتاقلىق ئەـ
مەلدارلار، جەڭچىلەر قەلئەنى قورشاشقا باشلىدى.
مىرزا شاھ قاسىم كۇچار قەلئەسىنىڭ دەرۋازىسىغا
ھۇجۇم قىلغان ئىدى، ئوق تېگىپ ئالەمدىن ئۆتتى.
خان ئاچچىقلىنىپ قەلئەنى پەتھى قىلىشقا تىرىشچانـ
لىق كۆرسەتتى. ئەمەلدار، لەشكەرلەر قەلئەگە كۆـ
چەپ ھۇجۇم قىلىشتى، ئاخىرىدا كۇچار قەلئەسىنى
پەتھى قىلدى، قارشى كۈچلەرنى يالىڭاچلاپ تاشلىـ
دى. مىرزا ئابدۇساتتار بەگنى كۇچار ھۆكۈمىتىگە بېـ
كىتىپ، غەلىبە نۇسرەت بىلەن پادىشاھلىققا قايتىپ
كەلدى. خان بىللەۋور بىلەن بەدەخشاننى قولغا كەلـ
تۈرگۈسى كېلىپ، دۆلەتنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىـ
رى بىلەن بىللە بىللەۋور تەرەپكە ئاتلاندى. سېرىق
قولغا كەلگەندە نەچچە مىڭ ئەمەلدارلار خاننىڭ بوـ
سۇغىسىنى تاۋاپ قىلىشقا مۇشەررەپ بولدى، خان:

«بەدەخشاننىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى ئاۋۋال باشلىق-
لار بىلەن سۆھبەتلىشىپ بولۇپ ئاندىن كۆرۈنۈش
قىلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى. مىرزا شاھ مەنسۇر
بەگ، شاھ بەگ، مىرزا شەھباز چوراس، مىرزا فازىل
چوراس، مىرزا ھىدبەگ يارقى، مىرزا ئىسمايىل ئور-
دا بېگى، مىرزا قۇلى بەگ، ئابدۇقاھار بەگكە ئوخ-
شاش چوڭ ئەمەلدارلارغا ئۇلپەت بولۇشتى. نەچچە
مىڭ ئەمەلدارلار يول باشلىشىپ، مەنزىلمۇ مەنزىل
مېڭىپ بىللەۋور ناھىيىسىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ چاغدا
بىللەۋورنىڭ ۋالىيسى شاھى بابۇر ئىدى. ئۇ ئۆزى-
نىڭ كېلىپ چىقىشىنى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىنگە ئۇ-
لاشتۇراتتى. شاھ بابۇر لەشكەرنىڭ داغدۇغىسىنى قى-
لىپ، ئۆزىنىڭ ۋەزىرلىكىگە بەگ ئەلىينى ئالدىن
ئەۋەتىپ، ئۆزى ئارقىدا قالغان ئىدى، خاننىڭ غەلى-
بە سۈرەتلىك لەشكىرى يېتىپ كەلدى، شاھ بابۇر
كەينىدە قېلىپ سېپىل قوينىغا يوشۇرۇنۇۋالدى. بەگ
ئەلى ئۆلۈمگە بۇيرۇلدى. شاھ بابۇر مۇھاسىرە قى-
لىندى. شاھ بابۇر قاتتىق بىچارىلىقتىن ئۆزىنىڭ
شاھ رەئىس ئوغلىنى قورقۇپ تىترىگەن ھالدا، نۇر-
غۇن ھەدىيەلەر بىلەن خاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. شاھ
رەئىس بېرىپ ئۆزرە ئېيتىپ كۆڭۈل قويدى. خان
ئۇنىڭ گۇناھلىرىدىن ئۆتۈپ ياندۇردى. ئۇ سەپەردە
خان ئۈچ ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە بەدەخشاننى
قول ئاستىغا كىرگۈزۈپ، ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا
قايتتى.

ئابدۇللا خاننىڭ ئوش ناھىيىسىگە لەشكەر تارتىپ ئوشنى ئالغىنى ۋە باشقا يول بىلەن قايتىپ كەلگىنى، ئەمەلدارلارنىڭ خاننىڭ ئارقىسىدىن كەلگىنى ۋە ئۇلارنىڭ قىرغىزلاردىن يېڭىلگىنى

بۇ گەپنىڭ قىسقىسى شۇكى، سۇبھان قۇلى بەگ قەشقەرنىڭ ھۆكۈمىتىگە بېكىتىلگەن ئىدى. خان باباق بەگنى «يوللارنى چىڭ تۇسۇڭلار! لەشكەرلەرنى ئوش تەرەپكە ئېلىپ بارماقچى بولۇۋاتىمىز» دەپ ئەۋەتتى. باباق بەگ بىر كۈندە قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ سۇبھانقۇلى بەگ بىلەن ئۇچراشتى. سۇبھانقۇلى بەگ سورىدى: «يەكەندىن قاچان كەلگەن ئىدىلە؟» باباق بەگ: «ۋاقىتسىز كەلگەن ئىدىم» دېدى. سۇبھان قۇلى بەگ باباق بەگدىن قاتتىق بىئاراملىق بىلەن بىر نەرسە سورىدى، باباق بەگ بەگنىڭ غەرىزىنى چۈشىنىپ قېلىپ: «يولنى توسۇپ تۇرۇشتىن باشقا ھېچ نەرسىنى ئۇقمايمەن» دېدى. سۇبھانقۇلى بەگ بۇ مۇھىم ئىشقا ئىنتايىن تېزلىكتە تۇتۇش قىلدى.

ئەلقىسسە، خان كۆپ لەشكەر بىلەن قەشقەر مەملىكىتىگە يېتىپ كەلدى. يولۋاس خان، سۇبھانقۇلى بەگلەر خاننىڭ ئالدىغا چىقتى، خان قازى شاھ يۈسۈپنى لەشكەر جۇغلاش ئۈچۈن ئاقسۇ، ئۈچتۇرپان، كۇچار، بايلارغا ئەۋەتتى. خان ئەنجان تەرەپكە را-

ۋان بولدى. شارت داۋاندىن ئۆتۈپ ئوش داۋانىغا
يېتىپ كەلدى. ئوشنىڭ ئادەملىرى خاننى قارشى
ئېلىشقا كېلىشتى. خان ئوشقا كېلىپ بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىپ كەتمەن تۇپا تۇسماسىغا يانىدى. قازى شاھ
يۈسۈپ خوجا ئەمەلدارلارغا خاننىڭ بۇيرۇقىنى يەت-
كۈزدى. قازى شاھ بەگ، مىرزا كىچىك بەگ، مىرزا
ھاجى بەگ، ئابدۇقاھھار بەگ، خانقۇلى بەگ، قازى
مۇھەممەت زاكىر، شاكىر بەگ قاتارلىق كاتتا باشلىقلار
ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچار، بايلارنىڭ ئادەملىرىنى
ئېلىپ خاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولدى. قىرغىزلار
خاننىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ يېتەلمەي قېلىپ قالدى.
جاڭگىتان قوشچى قاپلان كۆلكىلىدا خاننىڭ ئارقىسىدىن
يېتىپ كېلىپ ئۇرۇش باشلىدى. بورانىغارنىڭ موغ-
غۇللىرىدىن تەركىب تاپقان ئوڭ تەرەپ ئەسكەرلىرى
جاڭگانىڭ ئەدىبىنى بېرىشكە ئالدىرىدى. شاھ بەگ،
پولات بەگ قاتارلىق كاتتا ئەمەلدارلار (پولات بەگ —
مەۋلانا ئەرشىدىن قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ ئۇرۇق
ئەۋلادى ئىدى. موغۇللارنىڭ ئىمانى شۇ كىشىنىڭ قو-
لىدا تاماملانغان ئىدى) شاھباز بەگ، مىرزا شاھ
مۇھەممەت بەگ ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل،
مىرزا مۇھەممەت ئەمىن بەگ، مىرزا تولكى بەگ قاتار-
لىقلار، ئۆلۈغلاردىن: مىر ئابدۇللا خوجا، قازى بەدى-
ئۇز زامان خوجا، سىيىت خوجا، مىرزا شاھ مۇھەممەت
بەگ قاتارلىقلار مەجرۇھ بولۇپ جاڭگان قايتىپ كەت-
تى، قىرغىزنىڭ ئەمەلدارلىرى يىغىلىشقان ئىدى. جاڭ-

قان قايتىپ كېلىپ قوشۇلۇپ تۇرغان ئىدى. باشقىلار ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان ۋە باينىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ يېتىپ كەلدى، بۇلار 2000 گە يېقىن ئادەم ئىدى، قازى شاھ خوجا ئاقسۇنىڭ ھاكىمى، ئابدۇقاھھار بەگ كۇچارنىڭ ھاكىمى، مىرزا كىچىك بەگ ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى، مىرزا ھاجى بەگكىمۇ مەنسەپ بەرگەن يەنى كەلپىن، يېڭى سېرىق تۇغلارنىڭ ھوقۇقىنى ھولاپ بەرگەن ئىدى. خانقۇلى بەگ باينىڭ ھاكىمى ئىدى، خوجا مۇھەممەت زاكىر ئۇچتۇرپان، ئاقسۇنىڭ قازىسى ئىدى. ئۇلار لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ تۇرۇشتى. لېكىن خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن ئەمەلدارلار ئوتتۇرسىغا ساداقەتسىزلىك پەيدا بولدى. قىرغىزلار ئەمەلدارلارغا يۈزمۇ يۈز ھۇجۇم قىلدى. بەش كېچە-كۈندۈز ئۇرۇش بولدى. ئاخىرى خاننىڭ لەشكىرى مەغلۇپ بولۇپ قىرغىزلار غەلىبە قىلدى. قازى شاھ خوجا، خانقۇلى بەگلەرنىڭ قولى باغلاندى. مىرزا كىچىك بەگ، ئابدۇقاھھار بەگلەر ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندى. مىرزا ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا، مىرزا شاكىر بەگ، خوجا مۇناق ساغرىچى قاتارلىق 150 كە يېقىن ئادەم بۇ خەتەردىن ئۆزىنى ئاسراپ قالدى، قالغانلارنى قىرغىزلار يوقىتىۋەتتى.

قىرغىزنىڭ ئەمەلدارلىرى خانقۇلى بەگنى ئازاد قىلىۋەتتى، خانقۇلى بەگ كېلىپ لەشكەرنىڭ مەغلۇبىيىتىنى خانغا مەلۇم قىلدى. قازى شاھ خوجامۇ ئەسىر بولدى. يەنە بىرنەچچە ئادەملەرمۇ ئۆلۈمگە

مەھكۇم بولدى.
مىرزا ھاجى بەگ، مىرزا شاكىر بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا ۋە خوجا مۇناقلار قىرغىزدىن قېچىپ ئاغقا كەلدى. قىرغىزنىڭ باتۇرلىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يېتىپ كەلدى. ئۇلار قىرغىزلار بىلەن ئۇرۇشۇپ خالاس تاپتى ۋە سىرىق يازىغا چۈشۈپ، قەشقەرگە كەلدى. خان ئاقسۇنىڭ ھۆكۈمىتىنى شاھ بەگكە تۇتۇپ بەردى. كۇچارنىڭ ھوقۇقىنى ئەرەب بەگكە ئىلان قىلدى. ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىملىقىغا باباق بەگنى تەيىنلىدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قازىلىقىنى قازى بەدىئۇززامان خوجا ۋە قازى شاھ يۈسۈپلەرگە تاپشۇردى. مىرزا مۇرات جوراس ۋە باشقا بىرقانچە يىلەننى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن ھاجى بەگ، قازى مۇھەممەت زاكىرخوجا، شاكىر بەگ، خوجا مۇناق ۋە مىرزا مۇرات قارغالار يەكەنگە كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى، خانمۇ خۇشاللىق بىلەن ھۆرۈپ ئۇلارنى ئاقسۇغا ئەۋەتتى. كونا تۈزۈم بويىچە ھاجى بەگ، شاكىربەگ ۋە باشقا بىرقانچە يىلەن جاقىرا، ناغى يوللىرى بىلەن ماڭدى. قازى مۇھەممەت زاكىر كىركاكلىق يولىغا راۋان بولدى. چىلان سۇيىنىڭ لېۋىدە قىرغىزلار مۇكۈنۈۋالغان ئىدى، قازى مۇھەممەت زاكىر سۇنىڭ لېۋىگە چۈشكەن ئىدى. قىرغىزلار ئۇلارغا ئوت ئېچىپ غەلىبە قىلدى، شۇنىڭ بىلەن قازى مۇھەممەت زاكىر خوجا تەۋەلىكىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۆلتۈرۈلدى. ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ قا-

زىلىقى قازى بەدىئۇززامان خوجا ۋە خوجاشاھ يۈسۈپ خوجىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. قىرغىزلار ئاقسۇ، ئۈچتۇرپانغا ھۇجۇم قىلدى. شاھ بەگ دەپ ئاتالغان شاھ ئادىل بەگ، باباق بەگ، ھاجى بەگ، شاكىر بەگ ۋە باشقا بىر بۆلۈك ئەمەلدارلار بىرلىكتە تەدبىر قوللىنىپ مەملىكەتنى ئەسلى ھالىتىگە كەلتۈردى، بىر يىلدىن كېيىن خان قىرغىز تەرەپكە لەشكەر تارتتى، قويسارى ئىبىن تىلەكابى، يول بولدىلار ئاقساي دېگەن يەرگە كەلگەندە جەڭ قىلىشتى. بۇ جەڭگە قاتناشقانلارنى ئاقساي چېرىكى دەيدۇ.

ئابدۇللاخاننىڭ بىر تۇغقىنى ئىبراھىم سۇلتان بىلەن ھەزرىتى ئىسمايىل خاننى سۈرگۈن قىلغىنى

خان بوغاچ داۋىنىدىن ئۆتۈپ ئاقسايغا چۈشتى. ئۇ ئەتىگىنى ئاتقا مىندى. ئەمەلدارلارنى كەدەركودا تاشلاپ قويۇپ راۋان بولدى. ئەمەلدارلار ۋە كاتىپباشلار كەدەركودا قالغان ئىدى. مەسىلەن، شاھ مەنسۇر بەگ، شاھ بەگ، پولات بەگ، مىرزا شاھىت بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا فازىل بەگ، مىرزا مۇھەممەت ئىمىن بەگ، ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى تولكە بەگ، مىرزا ئىسمايىل بەگ، مىرزا ھاجى بەگ، باباق بەگ، مىرزا ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا قەلى بەگ، خانقۇلى بەگ، مۇھەممەت ئابدۇللا مىراب، ھەسەن خوجا قاتارلىقلار قىرغىزلارنىڭ كېلىۋاتقانلىق

خەۋىرىنى ئاڭلىدى. ئەمەلدارلار بىرلىكتە قىرغىزلار-نىڭ يولىنى توستى. قاتتىق سوقۇش يۈز بېرىپ، قىر-غىزلار غەلىبە قىلدى. ئەمەلدارلار قېچىپ خان تە-رەپكە راۋان بولدى.

مۇھەممەت ئابدۇللا مىراب، مىرزا مۇھەممەت ئىمىن ئوردا بېگى ۋە ھەسەن خوجىلار قىرغىزلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. باشقا ئەمەلدارلار خانغا قوشۇلۇۋالدى. يولۋاس خان قەشقەرنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەنگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ قولىدىن ئىش كەل-مىدى. مىرزا شەھباز بەگ ئۇنىڭ ئاتالىقى ئىدى. ئۇ ئوڭ تەرەپتىن لەشكەر تەييارلاپ جەڭگە ئاتلاندى. ئىبراھىم سۇلتان چەپ تەرەپتىن (خوتەن مەملىكىتى-نىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭغا تۇتقۇزۇلغان) لەشكەر تەييارلاپ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، نەتىجىدە قىرغىزلارنى مەغلۇپ قىل-دى. ئىبراھىم سۇلتان — يۈرەكلىك، باتۇر، چىرايلىق پادىشاھزادە ئىدى. بۇ مەزگىلدە قىرغىزلار خاننى قورقىتىپ قىستاۋاتاتتى. ئىبراھىم سۇلتان خاننى قىر-غىزلارنىڭ قولىدىن قۇتقۇلدۇرۇپ قويدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئەلەيھىر رەھمە ۋەررىزۋان شۇ لەشكەرلەرنىڭ ئىچىدە خانغا ھەمراھ ئىدى. يۇقىرى تۆۋەن، چوڭ - كىچىك ھەممىسى ھەزرىتى ئەزىزاندىن نۇرغۇن كارا-مەتلەرنى كۆردى. بىرسى شۇكى: ھەزرىتى ئەزىزان قىرغىزلار غەلىبە قىلغان چاغدا ئاتتىن چۈشۈپ خا-تىرجەم تۇردى، ئاندىن كېيىن داڭدار پالۋانلار قىر-غىزلار ئۈستىدىن غەلىبە قىلدى.

ئەلقىسسە، ئىبراھىمخاننىڭ باتۇرلۇقى ئابدۇللاخانغا
مەلۇم بولدى. ئابدۇللاخاننىڭ ئىچىگە ۋەھىمە كىرى-
ۋېلىپ لەشكەرىدىن ئايرىلىپ كېلىپ ئۆزىنىڭ بىر
تۇغقىنىغا ياخشىلىقلارنى قىلدى. خوتەنىنىڭ ئادەم-
لىرىنى چاتما قىلىپ، بىر تۇغقانلىرىغا بېرىپ، خوتەن-
گە ئەۋەتتى. ھەسەن بەگ سۇلتاننىڭ ئاتالىقى ئىدى.
ئىسمايىل بەگ قارا قاشنىڭ ھاكىمى، مىرزا تولكى
بەگ يۇرۇڭقاشنىڭ ھاكىمى، كەتتان بەگ ئىشىك
ئاغا ئىدى. خان يەكەندىن ئەيىۋپ بەگ، تولكى بەگ،
سېرىق بەگلەرنى خوتەنگە «ئىبراھىمخان، ئىسمايىل
خانلارنى تۇتۇپ سۈرگۈن قىلىنسۇن!» دېگەن يارلىغ
بىلەن ئەۋەتتى. ئۇ چاغدا ھەسەن بەگ يەكەنگە كەل-
گەن ئىدى. شۇنى باھانە قىلىپ ئەمىل ئىچىگە ئې-
لىپ كەلدى. مىرزا تولكى جوراس يۇرۇڭقاشتىن يە-
نە قوشۇلۇپ خاننىڭ يارلىقىنى يەتكۈزدى. سۇل-
تانلارمۇ چوڭ ئاكىسىنىڭ يارلىقىنى جان دىلى بى-
لەن قوبۇل قىلىپ جالىش تەرەپكە راۋان بولۇشتى.
مەزكۇر ئەمەلدارلار خەزىنە، ماللارنى بۇلاڭ - تالاڭ
قىلىپ يەكەنگە قايتتى. ھەسەن بەگ، كەتتان بەگ،
مىرزا مۇھەممەت زىرىپ، مىرزا نورۇز، دۆلەت مۇھەم-
مەت توغبېگى، مىرزا باباق جوراس ۋە باشقا ئەمەل-
دارلار سۇلتانلارنىڭ يېقىنلىرىدىن خىزمەتتە بولۇشتى.
مىرزا باباقنى ئاقسۇغا ئېلىپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئاق-
سۇنىڭ ھاكىمى مىرزا شاھىد جوراس ئىدى. ئابدۇل-
لاخاننىڭ قورقۇنچىسىدىن مىرزانى سۈرگۈن قىل-

خان ئىدى. مىرزا مۇسا پىرچىلىقتا ۋاپات تاپتى.
ئىبراھىمخان بىلەن ئىسمايىل خاننىڭ ۋەقەلىرى خۇ-
دا بۇيرۇسا تۆۋەندە بايان قىلىنىدۇ.

ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەت يەھيا قەد- دەسەللاھۇ روھەھۇنىڭ ۋاپاتى

ئىشەنچلىك كىشىلەرنىڭ ئېيتىشلىرىغا قارىغاندا، ھەزرىتى ئەزىز خوجا مۇھەممەت ئىسھاق (ئاللائۇنىڭ روھىنى پاك قىلسۇن) ھەزرەتلىرىنىڭ ئۈچىنچى ئوغ- لى ئىدى، ئىككىنچى ئوغلىنىڭ ئېتى خوجا شەھباز ئىدى. يەنە بىرسى ئانا بىر تۇغقان ئىدى. يەتتە يې- شىدا ئاقسۇ شەھىرىدە پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك باغ- چىغا كۆچتى. مەختۇم زادەنىڭ ۋاپاتىدا ئاجىز بىچا- رىلەر يىغا زارى قىلىشتى. ھەزرىتى ئەزىز: «يىغلى- ماڭلار! ئەگەر شەھباز كەتسە، شادى كېلۇر» دېدى. ئۇزاق ئۆتمەي يەنە بىر بالا تۇغۇلۇپ ئۇنىڭ ئې- تىنى خوجا شادى دەپ قويدى. ئۇلارنىڭ ئەھۋالىرىنىڭ بىر قىسمى ئالدىن ئۆتۈپ كەتتى. نەقىل كەلتۈرۈ- لۈشىچە: ئۇ كىشى شۇنچىۋالا ئۇلۇغ مەرتىۋە ئىگىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق شۇنداق كىچىك پېئىل، تۇپراق سۈ- پەت ئىدىكى، كىم كەلسە ئورنىدىن قوپۇپ قارشى ئې- لىپ دىلدارلىق قىلاتتى. دۇنيا ئۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە خەسچىلىكمۇ ئەتىۋارغا ئىگە ئەمەس ئىدى. سىرتقى تەر- يىپلىنىشى ھەزرىتى مۇھەممەتخان (ئۇ كىشىگە رەھ-

مەت ۋە مەغپىرەت بولسۇن) نىڭ قولىدا بولغان ئىدى.
ئۇلارنىڭ ئورۇنباسارى جانابى خوجا سەيىد مۇھەم-
مەت خەلىپە (شۇتۇر خەلىپەنىڭ ئوغلى) ئىدى. ھەز-
رىتى ئەزىز قۇددىسە سىررۇھودىن ئىككى ئوغۇل ۋۇ-
جۇدقا كەلگەن بولۇپ، چوڭىنىڭ ئىسمى خوجا مۇ-
ھەممەت ئابدۇللا، كىچىكىنىڭ ئىسمى خوجاجان
ئىكەن. بۇ مەخدۇمزادەلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ خۇدا بۇي-
رۇسا سۆزلىنىدۇ. ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ئۆمرى بەزى-
لەرنىڭ ئېيتىشىچە 63 ياش بولۇپ 1055- يىلىدا
ھەقتائالانىڭ رەھمىتىگە ئېرىشكەن.

ئاللاھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

دادامىدىن نەقىل كەلتۈرىمەنكى، دادام ماڭا
مۇنداق دېگەن ئىدى: «مەن بورانغارنىڭ قوشبېگى
ۋە ئۈچ بېگى ئىدىم، ھەزرىتى ئەزىزان بىر ئىش بىلەن
ئاردىدىكى پۇقرالاردىن بىرسىنى ئەۋەتىپتۇ. مەن جا-
ھىللىقىم غالىپ كېلىپ قوبۇل قىلماپتىمەن. قىلغىنىم
شۇبولدى، پەلىمۇ پەللە تەرەققىي قىلىۋاتقان ھالى-
تىمدىن تەدرىجىي تۆۋەن چۈشۈشكە باشلىدىم».

ئۇ يەنە مۇنداق دېگەن: «بىر كۈنى شىكارغا
بېرىۋېدىم، يانار ۋاقتىمدا خوجا سەيىد مۇھەممەت
خەلىپەنىڭ خانىقاسىدىن يىغا - زارىنىڭ ئاۋا-
زىنى ئاڭلاپ قالدىم. سوپىلارنىڭ ئىچىدە دوغور سوپى
دېگەن بىر سوپى بار ئىدى، ھەزرىتى ئىشان شۇ ئوخ-
شايدۇ دەپتىمەن، بىزنىڭ سۆھبىتىمىزدە بولۇۋاتقان
مىر سەيىد خوتەنى دېبۇ ئوغرىلار ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن

ھەمراھلىرىغا ئۇقتۇرۇۋاتىدۇ» دېدى. مەنمۇ سۈكۈت قىـ
لىپ تۇرۇپ بۇگەپتىن توسىما پىتمەيمەن، شۇ كېچىسى
بىر چۈش كۆردۈم، دوغور سوپى تەرەپتىن كاتتا بىر
ئوت پەيدا بولۇپ بىزنىڭ ئۆيگە يېقىن كەلدى، مەن
ئوتتىن قورقۇپ خوجا سەيىد مۇھەممەتنىڭ ئۆيىدىن
ئامانلىق ئىزدىدىم. خەلىپەنىڭ تېمى يېرىلىپ قولـ
رىدا چوڭ پىچاقلارنى تۇتقان 12 قارا غولام بىز تەـ
رەپكە راۋان بولۇشتى. مەن ئۇلاردىن يەنە قورقۇپ
شۇتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەنىڭ قەبرىسىگە ئىلـ
تىجا قىلدىم. خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپە قۇدـ
دىسە سىررەھۇ مېنى غولاملارنىڭ ۋەھىمىسىدىن قۇـ
تۇلدۇرۇپ قويدى . ئويغانسام سەھەر ۋاقتى بوپتۇ.
دەرھال تەرەت ئېلىپ ئەزىزانىنىڭ خانىقارىغا تەھەجـ
جۇت نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن باردىم. تەھەججۇت ناـ
مىزى ئوقۇپ بولۇپ ھەزرىتى ئەزىزانغا مۇلاقات بولـ
دۇم، ئەزىزان ماڭا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، خەلىپەگە قاراپ:
«مىرزا فازىل بەگنى قىستاپ قويمايلى! ئۇ خانىقاغا
كەلمەيدۇ، خانىقاغا ئېتىقاد قىلمايدۇ» دېدى. خەلىپە
جاۋاب بېرىپ: «بەللى شۇنداق» دېدى. شۇنىڭ بىلەن
ئاتامغا جەزبە يېتىپ بىخوت بولۇپتۇ. ھەزرىتى
ئەزىزان دادامغا مېھرىبانلىق بىلەن ياخشى
دۇئا قىلىپتۇ.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەنجانغا لەشكەر تارتقىنى ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرگىنى

ئابدۇللاخاننىڭ دۆلەت يۈلتۈزى ئېگىز كۆتۈرۈلدى. ئۇ ئەنجانغا لەشكەر تارتتى. چوڭ جەمئىيەت قۇرۇپ يەكەندىن قەشقەرگە راۋان بولدى. كاتتىلار، ئالىملار، ماشايىخلار، خوجالار ھەممىسى، مىرزاشاھ مەنسۇر بەگ ئوردا بېگى، پولات بەگ- مىرئابدۇللا بەگ، باباق بەگ، سىبرىق بەگ، مىرزادوست مۇھەممەت بەگ، مىرزا ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا تولىكى بەگلەر؛ خوتەننىڭ كاتتىباشلىرىدىن ئۇرىدىن سۇلتان شاھ ئادىل بەگ، بوغوچى بەگ، مىرزاھىد بەگ، ئەييۇب بەگ، يۇنۇس مىرزا جوراس بەگلەر خوتەن لەشكىرىگە قوشۇلدى. يولۋاس خان قەشقەرنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرى بىلەن قارشى ئېلىشقا كەلدى. مىرزا شاھىد بەگ جوراس ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى. مىرزا مۇھەممەت ئىمىن جوراس ئۇچتۇرپاننىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇلار ئۇچتۇرپان، ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ راۋان بولدى. مىرزا فازىل جوراس بارچۇقنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇ كېلىپ ئۆزىنىڭ بىر تۇغقىنىغا قوشۇلدى. مەزكۇر ئەمەلدارلار قەشقەردە خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. شەھباز بەگ جوراس قەشقەرنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇلار خان، سۇلتانلارغا ۋە لەشكەرلەرگە چوڭ زىيابەت بەردى. ئۇلار مېھماندارچىلىقتىن يېنىپ ئەنجان تەرەپكە راۋان

بولدى. ئۇۋاقىتتىدا خانىنىڭ لەشكىرى 40،000 غا يەتمە
كەن ئىدى.

ئەلقىسسە، ئۇلار ئوش ۋىلايىتىدىن ئۆتۈپ شەھەرنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ چۈشتى، مەسىلەن، دە خاقان دەرۋازىسىغا چۈشتى. يولۋاسخان بىلەن شەھباز بەگلەر مىرزا دەرۋازىسىغا چۈشتى، شەۋكەت خانىنى كۆرگەن ئەنجانلىقلار ھەيران قېلىشتى، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا بىر ئېگىزلىك بولۇپ ئۇنى «كولى تەۋبە» دەپ ئاتىشاتتى. مىرزا شاھىد، مىرزا فازىل جوراسىنىڭ مىرزالىرىگە قارشى پۈتۈن كۈچ- غەيرىتى بىلەن ئېلىشىپ «كولى تەۋبە» نى ئالدى. «كولى تەۋبە» دە تۇرىدىغان لەشكەرلەر يەكەنىنىڭ لەشكەرلىرى ئىكەنلىكى مەلۇم بولغاندىن كېيىن خۇشال بولۇپ، مۇبارەك دۆلىتىگە كېلىپ ئۆزى شۇيەرگە چۈشتى. مىرزا يۇنۇس جوراسقا ئوق تېگىپ ۋاپات بولدى ۋە شۇيەرگە دەپنە قىلىندى. مىرزا يۇنۇس سىپىلنىڭ مۇھاسىرىسىنى پۈتۈن تىرىشچانلىقى بىلەن قىلغاندا مىرزا شەھباز بەگ كۈچ چىقىرىپ مىرزا دەرۋازىسىنى ئالدى. لەشكەرلەر بىراقلا مىرزا دەرۋازىسىدىن، خاقان دەرۋازىسىدىن شەھەر ئىچىگە كىرىپ مۇسۇلمانلارنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقا باشلىدى، ئۈچ كۈن شۇجايىدا بولۇپ ئاندىن ئوشقا كەلدى، قەشقەرگە يېتىپ كەلگەندە يولۋاسخان، شەھباز بەگ زىياپەت بېرىپ مېھمان قىلدى، قەشقەردىن پادىشاھلىق ئورنىغا كەلدى.

ئابدۇللاخان ئوغلى نۇرىدىن سۇلتاننىڭ دەسلەپكى ئىشلىرى ۋە ئۇنىڭ ئاقسۇ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگىنى

مىرزا شاھىد بەگ ئاقسۇنىڭ ھاكىمى ئىدى. ئۇنى كىرىيىسىگە ئەۋەتتى، نۇرىدىن سۇلتاننى شاھ بەگنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا رۇخسەت قىلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، بايلارنىڭ ئەمىرلىك ھوقۇقى نۇرىدىن سۇلتانغا بېكىتىلدى. شاھ ئادىل بەگنى ئاتالىق (مەسلىھەتچىلىك) كە، شاھ باقى بەگنى باي ۋىلايىتىنىڭ ياردەمچىلىكىگە تەيىنلىدى. مىرزا مۇھەممەت بەگنى ئۇچتۇرپانغا ھاكىم قىلدى، نۇرىدىن سۇلتان ئاقسۇغا ئورۇنلاشقاندا قوچقار بەگنى ئەۋەتىپ ئادەملەرنى قورشاپ ئۈچ شەھەرنىڭ يادا چارۋىلىرىنى ئېلىۋالغان ئىدى. ئۇنى سۇلتانغا بەخشى قىلدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەنجان تەرەپكە ئىككىنچى قېتىم لەشكەر تارتقىنى، مەقسەتكە يېتەلمەي قايتىپ كەلگىنى

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، خان ئەنجاندىن قايتىپ

كەلگەندىن كېيىن ئەنجانلىقلار ئۆز ئالدىغا باشقا
بولۇۋېلىشتى. ئابدۇللاخان ئىككىنچى قېتىم لەشكەر
توپلاپ، قىرغىز، موغۇللارنى ئېلىپ راۋان بولدى.
يولۋاسخان قەشقەر لەشكىرى بىلەن، يېڭىسارنىڭ ھا-
كىمى ساتىم بەگ ئۆز ئادەملىرى بىلەن خانغا قو-
شۇلدى، ئۇلار شارت داۋىنىدىن ئۆتۈپ نالىق دېگەن
جايغا چۈشۈپ لايىقىدا ئالدىن ئادەم ئەۋەتتى. بوتە-
قارا شۇيەردە ئىدى، جان باغىش ئوغۇللىرى بىلەن
قىپچاق ئوغۇللىرى ئۇنى ئۆلتۈردى ۋە بوتەقارانىڭ
جەمئىيىتىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلدى. ئۇلارنىڭ بەزىسى
قېچىپ قۇتۇلدى. ئەنجانلىقلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ
پۇختا تەييارلىق قىلىشتى. خان خاقان دەرۋازىسىغا
كېلىپ «كولى تەۋبە»گە چۈشتى، ئەنجانلىقلار مەسلى-
ھەتلىشىپ بوتەقارا ئاتالىق، موراد دىۋانبېگى، قارا
سۇيۇنجى ئاتالىق، جىمتەك ئالدىغا چىقىشقا ئېلىپ
كەلدى. خان ئۇلارغا مېھرىبانلىق قىلدى. لەشكەرلەر
ئادەملەر پۈتۈن كۈچىنى قەلئەگە چىقىرىدىغانلىقىنى
چۈشىنىپ قەلئەنى تاپشۇرۇشنى ياقتۇرمىدى. خان
مەزكۇر ئۆزبېكلەرنى ئېلىپ قەلئەگە ھۇجۇم قىلدى.
ئەنجاننىڭ ئۆزبېك، تاجىكلىرى بىرلىشىپ مۇستەھكەم
كۈچ بولدى. خان نائىلاج مەنزىلمۇ مەنزىل كۆ-
چۈپ پادىشاھلىق سارايغا قايتىپ كەلدى.

شۇ قىشتا ئىشىم خاننىڭ پادىشاھنىڭ خانىمى-
دىن تۇغۇلغان ئاي خانىم دېگەن قىزى ۋاپات بولۇپ
كەتتى. خانىمنىڭ جەسىتىنى شەھبازبەگ جوراس

يەكەنگە ئېلىپ كەلدى. خوجا سەيىد مۇھەممەت خە-
لىپە، ئاخۇن موللاخەلىل، ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئە-
مىن زېھنى، ئاخۇن ياسى، مىر مەئرۇپ خوجا، مۇھەممەت
سىددىق خوجا، سوپى خوجا، قازى بەدىئۇززامان، قازى
سېرىق خوجا، شاھ ھاشىم، شاھ يۈسۈپ خوجا، خوجا
سالىھ مۇھتەسىپ، مىر ئەفىزدىيە شاھ قاتارلىق ئۇلۇغلار،
شا مەنسۇر بەگ، پولات بەگ، مىر ئابدۇللابەگ، مىرزا
ئابدۇراخمان بەگ، مىرزا تولكى بەگ، سېرىق بەگ قاتار-
لىق ئەمەلدارلار جەمئىيەت قۇرۇپ خانىمىنىڭ جەسى-
تىنى ئالتۇندا، ئۆتمۈشتىكى پادىشاھ، سۇلتان، غازى-
لارنىڭ ئايىغىدا دەپنە قىلىشتى. دەپنە قىلىپ بول-
غاندىن كېيىن ئۇلۇغلار خانىم پادىشاھقا تەزىيە بىل-
دۈرۈش ئۈچۈن بېرىشتى. خان ئۆزىنىڭ قىز بىر
تۇغقىنىنىڭ قېشىدا ئىدى. كاتتا مۇسىبەت بولدى.
بىرقانچە كۈندىن كېيىن خان خۇشلۇق ۋە شوخلۇققا
مەشغۇل بولدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ئابدۇللاخاننىڭ ئەمەلدارلارنى ھىندىستانغا سۈرگۈن قىلغىنى

بەزىدە خاننىڭ كۆڭلىگە «ئىلگىرىكى پادىشاھ-
لاردىن قالغان ئەمەلدارلارنى ئالماشتۇرۇپ،
ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئۆزۈم بەزى ئەمەل-
دارلارنى تەربىيىلىسەم ...» دېگەندەك خىياللار

كېلەتتى. خاننىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ شەھباز بەگ، مىرئابدۇللابەگ، شەھيار بەگلەر خاننى بەيتۇللانى تاۋاپ قىلىشقا قىزىقتۇرۇشتى. خان ھاراقنىڭ مەستلىكىدە ئاتقا مىندى. ئۇزەڭگۈ باسىدىغان ھەمراھلىققا ئۆزى تەربىيىلىمەكچى بولغان ئەمەلدارلارنى ھەمراھ قىلدى. باشقىلار ھەمراھ بولماقچى بولىشىدا رۇخسەت قىلىپ، ئۇلارنى قايتۇرۇۋەتتى. شاھ بەگ، بوغۇچى بەگلەر خوتەندىن كېلىپ خانغا قوشۇلدى. يولۋاس خان بىلەن قەشقەر ئەمەلدارلىرى يەكەنگە يۈرۈش قىلدى. يەكەندە قالغان ئەمەلدارلار يولۋاس خاننىڭ ئالدىغا قارشى ئېلىشقا قارا ھوجاج يېزىسىغا بېرىشتى. خان بۇغراقەۋم يولىدىن كېلىپ مىرزا يەئقۇپ جوراسىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. يەكەن ئەمەلدارلىرى مىرزا يەئقۇپ بەگنىڭ ئۆيىدە كۆرۈنۈش قىلدى. ئاندىن كېيىن خاننى ئاتقا مىندۈرۈپ سۇلتان سەئىدخاندىن قالغان كونا ئوردىغا چۈشۈرۈپ خان كۆتۈرۈشتى. ئادەملەر ئۆز ئۆيىگە يېنىپ كېتىشتى. خۇدابەردى كېرەك ياراغ «ماناكا چوڭ خان دۆلەتكە يەتتى» دەپ خەۋەر قىلدى.

يولۋاس خان بىلەن باشقا ئەمەلدارلار ھەيران بولۇشۇپ قىزىل دېگەن يەرگىچە ئالدىغا بېرىشتى. ئىككى تەرەپ ئۇچراشقىلى تۇرغاندا يولۋاس خان قورققىنىدىن ئەمەلدارلارغا مالامەت قىلىشقا باشلىدى. مەقسەت خاننىڭ قەستىدە ئىدى. خان مىرزاشاھ مەنسۇربەگ، مىرزاشاھمەدبەگ، سىرىقبەگ،

مىرزا دوست مۇھەممەت بەگ، ئەنۋەر بەگ، مىر ئەفزىيە
(؟) شاھ ۋە خوجا سەلىم مۇھتەسىپلارنى گۇناھكار
قىلىپ ئۇلارنىڭ ئىشىكلىرىنى پېچەتلىدى. بىرقانچە
كۈندىن كېيىن ئۇردىن سۇلتان بىلەن باباق بەگلەر
قاسۇدىن كۆرۈنۈشكە كەلدى. ئاخىرى ئەمەلدارلارنى
ھىندىستانغا گاۋخانەنىڭ ھەمراھلىقىدا قوغلاپ چىقار-
دى. ئۇلار ھىندىستانغا يېتىپ باردى. ھىندىستاننىڭ
ئادىل دەريادىل پادىشاھى شاھى جاھان مەرھۇمنىڭ
ئەمەلدارلىرىغا غەمخورلۇقلار قىلىپ، مىرزا شاھ مەن-
سۇر بەگنى يېنىغا چاقىرىپ ئولتۇرغۇزۇپ سانجى تار-
ىخىنى سورىدى. بەگ لايىقىدا جاۋاب بەردى، خان
يەنە باشقا مۇناسىۋەتلىك ھېكايىلارنىمۇ سورىدى.
شۇ چاغدا بەگ كېسەل بولۇپ قالدى، بەگنى داۋا-
لاشقا تېۋىپ تەيىنلەندى، لېكىن داۋالاش ئۈنۈم
بەرمەي بەگ بىرقانچە كۈندىن كېيىن قازا قىلدى.
شۇ چاغدا ئۇ 95 ياشقا كىرگەن ئىكەن. باشقىلارمۇ
بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلىشتى. مىر ئەقزىيە
(؟) شاھ يەكەنگە كېلىپ ئۆلدى. ئەنۋەر بەگ ھەج
قىلىپ كېلىپ يەكەندە كۆز يۇمدى. ھەممىنىڭ ئاخىرى-
سىدا دوست مۇھەممەت بەگ قالدى.

ئەلقىسسە، شەھباز بەگ جوراسنى يەكەننىڭ ھا-
كىمى ۋە ئۆزىنىڭ ئاتالىقى قىلىپ، پولات بەگنى قەش-
قەرنىڭ ھاكىمى قىلدى، مىر ئابدۇللا بەگنى تامغا ئى-
گىسى ھەم ۋەزىر، ئەييۇپ بەگنى ئىشىك ئاغا، مىرزا
ئابدۇراخمان بەگنى مىراب، تولكى بەگنى مۆتىۋەللى،

شەھياربەگنى ئۈچ يېگى، مىرزا تىينىبەگنى يۇرۇڭقاشـ
نىڭ ھاكىمى، مىرزا مۇھەممەتلېتىپنى كىرىيەنىڭ
ھاكىمى قىلىپ ھەر بىرىگە ئۆزىگە لايىق مەنسەپ
بېرىلدى. نۇرىددىن سۇلتان بىلەن باباق بەگلەر ئاقـ
سۇغا قايتتى. شاھبەگ بىلەن خوتەننىڭ ئەمەلدارلىـ
رى خوتەنگە قايتتى. يەكەندە خان بىر قانچە يىلەننى
ئەمەلدار قىلدى ۋە يەنە باشقا بىر قانچە يىلەننى يېـ
نىدا خىزمەتكە تەيىنلىدى. مەسىلەن، قوچقار بەگ،
نىقى بەگ، خانقۇلى بەگ، مەمەتقاسىم بەگ، ساتقىن بەگـ
لەرني ئەمەلدار قىلدى. كېپەك مىرزانى ئۈچتۇرپانـ
نىڭ، خوشاي مىرزانى غۇلنىڭ، مىرزاھىدنى ئۈچ
بورانغارنىڭ ياساۋۇلى قىلدى، سۇلتان نەزەر پالۋانـ
نى، كېرەك ياراغ ۋە شىغايىلارنى تۇغبېگى، مىرزاـ
ھاكىمنى ياتىش بېگى، ئىدرىس بەگنى بىكاۋۇل،
تەڭرى قۇلنى مىرئاخور قىلىپ، ھەر قايسىلىرى مەمـ
لىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا بېكىتىلدى.

ئابدۇللا خاننىڭ قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇغانلىقى

مەملىكەت ئىچى تىنچلاندى. لېكىن قىرغىز
ئەمەلدارلىرى تىنچلانمىدى، مىرزابەگ ئەلچىگى خانـ
نىڭ خىزمىتىدىن قاچتى. ساتىمبى يېڭىسارنىڭ ھاكىـ
مى ئىدى. خان ئۇنىڭدىن ئىككىلىنىپ ئۇنى يەكەنگە
ئەپكەلدى. يېڭىسار ھۆكۈمىتى قارا كىچىككە تاپشۇـ

رۇلغان ئىدى. ئۇمۇ قېچىپ ئەنجان تەرەپكە كەتتى-
خان ئەمەلدارلارنى چاقىرتىپ كېڭەش يىغىنى ئاچتى-
ھەممە يەلەننىڭ پىكىرى قىرغىزلارنى ئۆلتۈرۈشكە مەر-
كەزلەشتى. بولغاچىنىڭ ئادەملىرىنى بىر - بىردىن
ئايرىپ ھەر بىرى لەشكەرلەرگە تاپشۇرۇلدى. بىر قان-
چە ۋاقىتتىن كېيىن ھەممە يەلەنگە قىرغىزلارنى ئۆلتۈ-
رۈشكە يارلىق قىلىندى. بىر ۋاقىتتىلا ئومۇمىي دائىر-
لىك ھەرىكەت بولدى. ساتىم ئويىتىمىش بەگكە تاپ-
شۇرۇلغان ئىدى. ئۇمۇ ئۆلتۈرۈلدى. قاراقچى ئەي-
يۇپ بەگكە تاپشۇرۇلغان ئىدى. ئۇ ئۇھۋالنى سېزىپ
قېلىپ بەگنىڭ ئېتىغا مىنىپ قېچىپ كەتتى. ئەييۇپ
بەگكە ياردەملىشىشكە ئادەم تەيىنلەندى ۋە ئۇلارغا
ئارقا - ئارقىدىن كەلگەن تاتار ۋە بايرىننىڭ ئادەم-
لىرىنى ھەمراھ قىلدى. قاراقچى يېنىپ جەڭ قىلىپ
ئەييۇپ بەگنىڭ ئوغلى مەتلەپ خوجا، شاھ مەھمۇت
شاھ، خوجا ھەبىب، مۇھەممەت بەردى بايىردىن، پا-
يەندە قازى قاتارلىق بىر قانچە يەلەننى ئۆلتۈرۈپ ئۆزى
قۇتۇلدى. ئەييۇپ بەگنىمۇ ئۆلتۈردى. قالغان لەش-
كەرلەر ئۈمىدسىزلىنىپ ياندى. ساتىم ئوغلى ئاللايارمۇ
قاچتى. شەھبازبەگ بىر قانچە يەلەن بىلەن ئارقىسىدىن
قوغلاپ يېتىشتى، قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئەمەلدارلار-
نىڭ ئاتلىرى تىللالاردىن كۆز قويۇلۇپ بېزەلگەن
ئىگەرلىرى بىلەن قىرغىزلارغا چۈشتى. شاھبازبەگ
مەردلىك قىلدى، پىيادە بولۇپ جەڭ قىلىپ لەشكەر-
لەرنى سالامەت خانغا يەتكۈزدى. جان باغىش، قىپ-
چاق توكىلى، باي نىر تايلاقلار بىلەن مۆكۈنۈپ
تۇرغان ئىدى. شەھەرنىڭ ئادەملىرى كېلىپ ئەتراپ-

نى قورشاپ جەڭ قىلدى. ئەقىنە خەزىنىچى ئۆلتۈرۈلدى. ئاخىرىدا تەۋەككۈل باي، ئىرتايلاق ۋە ئورۇقلارنى تۇتۇۋالدى.

ئەلقىسسە، 10·000 دەك ئادەم ئۆلتۈرۈلدى. قىرغىزلارنى موغۇلىستان جاڭگىللىرىنىڭ شىرلىرى دەيتتى، لېكىن ئۇلار نورمالسىز، گېپى سەت، ۋاپاسىز ئىدى. ئىككى يىلدىن كېيىن ئويتىمىش بەگ قىرغىزلارغا يالغان گەپ چاپلىغاچقا، كېپەك بەگ، ئىدرىس بەگ، خۇشاي مىرزا، چالما بەگ ۋە باشقا بىرقانچە يىلەن بەدەر كەتتى. بىرقانچە كۈندىن كېيىن چالما بەگنى خانىنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. چالما بەگ كېلىپ گۇناھىنى ئويتىمىش بەگكە ئارتىپ ئۆلتۈردى ۋە كېپەك بەگ، ئىدرىس بەگلەر بىلەن ئۇلارنىڭ ھەمراھلىرىنى چاقىرتتۇرۇپ غەمخورلۇقلارنى قىلدى. ئويتىمىش بىلەن نەئاشلارنى خىجىل قىلىۋەتتى. مىرئابدۇللا بەگنى كۇچار ھۆكۈمىتىگە ئەۋەتتى. ئۇ بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن ئاقسۇنىڭ ھاكىمى بولۇپ، ئاقسۇدا ۋاپات بولدى.

ئابدۇرېھىم خان ئوغلى ئەبۇلمۇھەممەت خاننىڭ ئاقىۋىتى، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتاننىڭ تۇرپاندىن ئەبۇلمۇھەممەت خاننىڭ بالىلىرى بىلەن كېلىشى

ئەبۇلمۇھەممەت خان ئابدۇرېھىم خاننىڭ ئىككىنچى

ئوغلى بولۇپ سىبخىي، يوقسۇل پادىشاھ ئىدى، لېكىن كۆڭۈل ئېچىشقا ئامراق تۇراقسىز پادىشاھ ئىدى. ئاپاق سۇلتان چالىسىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئېلىۋالدى. ۋە مىرزا تولكى بەگ دوغلاتنى، ئۇنىڭ ئوغلى مىرزا كېپەك بەگلەرنى ئۆلتۈردى. ئاپاق سۇلتانىنىڭ ئانىسىنى ئەبۇلمۇھەممەتخان ئۆلتۈرگەن ئىدى.

باباخان بىلەن ئاپاق سۇلتانلار بىر ئانىدىن ئىدى. باباخان قۇمۇلدا ئىدى. ئۇ دائىم خىتاي تەرەپكە يۈرۈش قىلىشقا ئۇرۇناتتى. قاچانلا خاتا يولغا ماڭماقچى بولسا ئەبۇلمۇھەممەتخان ئۇنى توساتتى. ئۇنىڭ توسۇشى شۇ بولىدىكى، باباخان سەپەرگە چىقماقچى بولدى. بۇ تەرەپتىن قۇمۇلنى پىلان قىلدى. بىراق ئۇنداق ماڭالمىدى. ئەبۇلمۇھەم-مەتخاننىڭ ئۈچ ئوغۇل، تۆت قىزى بار ئىدى. بىر ئوغلى كىچىككىدە ئۆلۈپ قالغان. مەھدى سۇلتاننى ئابدۇللاخان مەنسۇرخاننىڭ ھەمراھلىقىدا ھىندىستانغا سۈرگۈن قىلدى.

بىر ئوغلى قارا كۆڭۈل سۇلتان بولۇپ ئۇنىڭ ۋەقەلىرى ئۆز جايىدا بايان قىلىنغۇسى.

ئەبۇلمۇھەممەتخان 15 يىل پادىشاھلىق قىلىپ، 1066 - يىلى ئالەمدىن ئۆتتى. باباخان قۇمۇلدىن كېلىپ تۇرپاننى باشقۇردى. مەھەممەت مۆمىن سۇلتاننى گۇناھكار قىلىپ، ئېلىپ كەلدى. خاننىڭ ئۇستىخىنىنى باھانە قىلىپ، سۇلتاننى يەكەنگە سۈرگۈن قىلدى. سۇلتان ئائىلە تاۋابىئات بىلەن ئەبۇلمۇھەممەتخاننىڭ ئۇستىخىنىنى ئېلىپ نائىلاج يولغا چىقتى. ئۇ چاغ-لاردا يول بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. ئۇلار خۇدانىڭ

كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن كۇچارغا ساق - سالامەت كىرىدۇ بىلىشتى.

مىر ئابدۇللا بەگ ئابدۇللاخانغا كىشى ئەۋەتتى. خان: «سۇلتاننىڭ سىڭلىسى يەنى ئەبۇلمۇھەممەت خاننىڭ ئايالى ئوغۇللىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا تۇرپانغا قايتتى» دەپ يارلىق قىلدى. سۇلتان قىزلار بىلەن ئۇستىخاننى ئېلىپ كېلىدۇ. خاننىڭ ئۇستىخانلىرى بىلەن قىزلىرىنى سۇلتان، مۇھەممەت ئەيىۇپ بەگ ئىششىك ئاغىلار ئالتۇنغا دەپنە قىلدى. خان مۇھەممەت مۆمىن سۇلتاننىڭ بېشىنى سىيلاپ، ئۇنىڭغا كۆپ ئىنئام ئېھسانلارنى قىلدى ۋە مۆتىۋەللىلىك مەنسىپىنى تاپشۇردى، ئۇنىڭ ئىناۋىتىنى ئون ھەسسە ئاشۇردى. سۇلتان غازى قەتغاننىڭ نەۋرىسى — مۇھەممەت ئەمىن سۇلتاننىڭ پەرزەنتى ئىدى. ئۇ كىشى ئۇلۇغ، قابىل كىشى ئىدى. شاھنامىنىڭ كۆپ قىسمىنى يادا بىلەتتى. كىتابنى ياخشى ئوقۇيتتى. ئۇنىڭ ئوغلى سەنجىر سۇلتان چىرايلىق يىگىت ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋەقەلىرىمۇ، خۇدا بۇيرۇسا بۇندىن كېيىن سۆزلىنىدۇ.

ئابدۇللاخاننىڭ شەھناز تاغلىرىغا بارغىنى، يولۋاس خاننىڭ ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا يانغىنى ھەمدە شۇ ۋاقىتلاردا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

خان تام قارا تەرەپكە سەيلە - تاماشا قىلىش

ئۆچۈن راۋان بولىدى. بورانغارنىڭ ئەمەلدارلىرى چامەلۇن دېگەن يەرگە چۈشتى. خان قىزىلدا ئىدى. مەنزىلمۇ مەنزىل مېڭىپ تامقاراغا يېتىپ كەلدى.

خان شەھباز بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشكەن ئىدى. بەگ داغدۇغىلىق ھالدا يىغىن ئاچتى. يولۋاسخان كېلىپ كۆرۈنۈش قىلدى.

خان كېتىشتىن ئىلگىرى يولۋاسخان مەجلىسىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىۋالغاچ بارغان ئىدى. ئۇ خاننى كىرگۈزدى. مەجلىس تەنتەنىلىك بولدى، كاتتىلار بىلەن ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى تازىم قىلدى. خان ئۆزىنىڭ ئوغلىغا گەپسىز ياخشىلىقلارنى قىلىپ قايتىشقا رۇخسەت بەردى. ئۆزى يەكەنگە كەلدى. شەھباز بەگ مۇشۇ يىلدا جىگەر كېسەللىكىگە مۇپتىلا بولۇپ، 51 يېشىدا كۆز يۇمدى. ئالتە يىل يەكەننى سوردى. خان بەگنىڭ ئۇستىخانلىرىنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانغا يەكەننىڭ ھوقۇقىنى بەردى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتاننىڭ بوۋىسى سۇلتان غازى ئابدۇكېرىمخاننىڭ زامانىسىدا قەدىغىن ①دىن ئايرىلىپ، تۆت ئوغلىنىڭ ھەمراھلىقىدا كەلگەن ئىدى. ئۆمەر سۇلتان، ئىسكەندەر سۇلتان، مۇھەممەت ئىمىن سۇلتان، بورات سۇلتان ۋە ئابدۇكېرىمخانلارغا قاغىلىقنىڭ ھوقۇقىنى مولاپ بەردى.

ئەلقىسسە، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان ئابدۇللاخان

① قەدىغىن — خوراساندىكى بىر شەھەرنىڭ ئىسمى بولۇشى مۇمكىن(ت)

دۆلىتىنىڭ تۈۋرۈكى ئىدى، ئۇ چاغدا مۇھەممەت لىپتىپ بەگ كىرىيەدىن: «قالماقلار كىرىيەگە ھۇجۇم قىلىپ كەلدى» دەپ خەۋەر ئەۋەتتى. خان ھاراقنىڭ مەستلىكىدە ئاتلاندى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان خاننى بىر ئىشتىن توسۇپ، ئۆزى لەشكەرلەرنى باشلاپ راۋان بولدى. شاھ بەگ خوتەندىن قوشۇلۇپ، خوتەننىڭ ئەمەلدار، لەشكەرلىرى بىلەن ماڭدى. مۇھەممەت لىپتىپ بەگ يولباشلامچى بولۇپ چەرچەن دېگەن يەرگىچىلىك قوغلاپ ئەگىشىپ، قالماقلارنى تاپالماي يېنىپ كەتتى. خان لەشكەرلەرگە كۆپ ئىنئاملارنى قىلدى. شۇ چاغدا جاھانگىرخاندىن ئەلچى كەلدى، ئۇ ئەلچى شەيخ خاۋەندى تۆمۈرنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ ئىبتى يۇنۇس خوجا ئىدى. بۇ تەرەپتىن خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپ ئوغلى سوپى خوجا ئەلەيھىر رەھمەنى ئەۋەتتى. جاھانگىر خان سوپى خوجىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئۆزىنىڭ ئوغلى تۆگە سۇلتاننى ئەۋەتتى. خان خىسرولارچە كۆڭۈل بۆلۈپ، پادىشاھانە غەم-خورلۇقلارنى قىلىپ، قوچقار بەگنى ئۇنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئەۋەتتى. جاھانگىرخان ئۇ چاغدا ئاخۇن موللا يەئقۇپ، خوجاجان خوجا ئوغلى ۋاپا خوجىلارنى شېھىت قىلدى. (ئۇ ئىككى كىشىگە ئاللانىڭ رەھمىتى ھەم رازىلىقى بولغاي) قوچقار بەگكىمۇ ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلى ئاپاق سۇلتاننى ئەۋەتتى ۋە يولۋاسخاننىڭ قىزىنى ئەۋەتتى. ئاپاق سۇلتانغا تۈرلۈك ئىنئام-ياخشىلىقلارنى قىلىپ رۇخسەت بەردى. يۇنۇس خوجا

ھۇشۇ نەۋەلەكتە تۇرۇشنى ئىختىيار قىلغاچقا خوتەننىڭ قارىلىقىسى ئۇ كىشىگە تاپشۇرغان ئىدى. ئۇ شۇ يەردە ئۆلۈپ كەتتى. خان مۇھەممەت مۆمىن سۇلتاننىڭ زامانىسىدا ھاراق ئىچىشنى تاشلىدى. باشقىلارنىڭمۇ ھاراق ئىچىشىنى چەكلەشكە بۇيرۇق چۈشۈردى.

خاننىڭ ئات بېشى، ئاقساي تەرەپلەرگە لەشكەر تارتقىنى ۋە ھەسەن بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنى

ئات بېشىدا بىرقانچە ئۆيلۈك قالماق تۇراقلىق بولۇپتۇ، دېگەن خەۋەر بولدى. خاننىڭ ئۇلار تەرەپكە بارغۇسى كەلدى. بۇ توغرىدا دۆلەتنىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشتى ۋە لەشكەر توپلاپ يولغا راۋان بولدى. يولۋاس خان مۇقەددىمەسمان تېنى بەگبەكچىك ئۈچ بورانغار بىلەن جۇڭغارنىڭ ھاكىمى ئىدى. مەشۇرەت بويىچە لەنگەرگە يېتىپ كەلدى. بۇ لەنگەرنى مىرزا ئۇلۇغ بەگ رەسەتخانا ياسىغاندا، خىزىر خوجاخان ئوغلى مۇھەممەت خان سالغان ئىدى. ئۇ تامامەن تاشتىن ياسالغان.

ئەلقىسسە، ئۇلار ئات بېشىغا يېتىپ كەلدى. بوغۇچى بەگ بولسا يولدىن ئېزىقىپ قالماقلارغا يولۇقۇپ قالدى. قالماقلار خەۋەردار بولۇپ نارىن تەرەپكە قېچىشتى، ئەمدى ئۇلار مەسلىھەت قىلىشىپ

«بوغاچ داۋىنىدىن ئۆتۈپ ئاقسايغا بارايلى، ئەگەر يىلىدىڭ تەيجى ئۇچرىسا تېخى ياخشى، ئۇچرىماي قالسا يېتىپ كېلۇرمىز» دېيىشتى. ئۇلار بوغاچتىن ئۆتۈپ ئاقسايغا يېتىپ كەلدى. ئىبراھىمخان، ھەسەن بەگ، تەيجىنىڭ ئوغلى چۆچكىنىلەر لەشكەر ئارقىسىدىن ئاشكارا بولدى. خان كېچىنى قاتتىق بىئاراملىق بىلەن شۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ بامداددىن كېيىن كۆچۈپ كەتتى، يەنە ئىبراھىم سۇلتان تەۋەلىكى ۋە ھەشەمەتخورلىرى بىلەن ئاشكارا بولدى. خان بىرجايغا چۈشۈپ ئۇيەر-دە شاھ بەگ ۋە تولكى بەگلەرنى قويۇپ ئۆزى ئىبرا-ھىمخاننىڭ ئارقىسىدىن راۋان بولدى. ئىبراھىمخان ناھايىتى ئالدىراپ بېرىپ تاغ ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالدى. ھەسەن بەگ ئىتى ھۆرۈنلۈق قىلىپ لەشكەرلەر قولىغا چۈشۈپ ئۆلتۈرۈلدى. خان يەكەنگە كېلىپ ئادەملەر-نىڭ پۇل - مېلىنىڭ پېرىمىنى بۆلۈۋالدى ۋە ئۇ يەر-گە سېرىق ياتوق ئات قويدى.

ئابدۇللاخاننىڭ يۇلتۇز، قاراشەھەر تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىپ، مەغلۇپ بولغىنى

ئىبراھىمخان قاراشەھەردە ئىدى. خان بىر يۇتۇم سۇنىمۇ خاتىرجەم ئىچەلمىدى. يەكەندە مۇھەممەت سىدىق خەلىپە سېرىق قازى، كېپەك بەگلەرنى قويۇپ ئۆزى راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزانىنى ئاتلىق ھەمراھ قىلدى،

نۇرىددىن خان ئاقسۇ، ئۇچتۇرپاننىڭ بارلىق ئەمەلدارلىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى. ئاقسۇدىن ئاقسۇنىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ، شەھەردە مۇھەممەت ئىمىن بەگنى قويۇپ ئۇيەردىن ئۆتۈپ كەتتى. كۇچارغا پولات بەگ ھاكىم ئىدى، ئۇ يەردە ئىككى كۈن تۇرۇپ يەنە يولغا راۋان بولدى، خوتەننىڭ ئەمەلدارلىرى شىراتلادا قوشۇلدى: خان ئۇ يەردە قارا يانچۇقنى بىر - بىرىگە ئەھدى پەيمان قىلدۇرۇپ: «ئەگەر سىلەرنىڭ ئاراڭلاردىن بىرسى دۈشمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا قالسا باشقىلار ئۇنىڭ ئۈستىگە كەلسۇن!» دېدى. ھەممەيلەن شۇ قارارغا كېلىپ قاتتىق قەسەم ئىچىشتى. ئادەملەرنىڭ كۆپىنچىسى كويكاناڭ داۋانىدىن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كېچە ئايلىنىپ يۈرۈپ ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشتى. خان بۇ ئىشقا كىشىلەرنى تەشكىللەپ ئەۋەتىشنى ئويلىغان ئىدى، لېكىن نۇرىددىن خان دادىسىغا دېمەيلا بىرىنچى قېتىم بۇلاڭ - تالاڭغا ئادەم ماڭدۇردى. نۇرىددىن خاننىڭ ئادەملىرىگە ئولجا، ئەسىرلەر كۆپ چۈشتى. خان نۇرىددىن خانغا غەزەپلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بولدى. جالىش تەرەپكە يۈرگەندە لەشكەرلەر بەكمۇ كۆپ ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغان ئىدى. ئۇ يەردە خان لەشكەرلەرنى سۈرۈشتۈرۈپ، ھېسابلاپ كۆردى. بۇ ئارقىلىق ئۇ ئىككىنچى قېتىم لەشكەرلەرنىڭ ماللىرىنى ئېلىۋالماقچى، ھەتتا بەزىلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولدى. ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ

مۇخلىسلىرىدىن بىركىشى خەت يازدى. چۈنكى شۇ ۋاقتىدا بۇ شەخسنىڭ چۈشىگە «خان مۇشۇ ئىشنىڭ شۇملۇقىدىن چوڭ بىر بالاغا گىرىپتار بولغاي» دەپ كىرگەن ئىدى. ئىبراھىمخان، ئىسمايىل خان، يىلداڭ تەيجى جالىشنى تاشلاپ بىر چەتكە چىقىۋالدى. خان ئۆز مەيلىچە سەيلە - تاماشا قىلدى. شاھ باقى بەگ «بىر نەچچە لاما جالىشنىڭ ئاستىدىن ئۆستى ئەرەپكە كېلىۋاتىمىش» دېگەن خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى. خان شاھ باقى بەگنىڭ ھەمراھلىقىغا كىشى ئەۋەتتى، ئۇلارنىڭ ماللىرى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا چۈشتى. خاننىڭ دۇنياغا بولغان مەشغۇللۇقى شۇنداق غالىپ بولدىكى، كىشىلەر لامالارنىڭ ماللىرىنى ئېلىپ يوشۇرۇپ قويغان ئىدى، خان لەشكەرلەرنىڭ ياتىقىنى ئاختۇرۇپ، يوشۇرۇپ قويغان ماللىرىنى تېپىۋالىمىز، دەپ بامداتتىن ئىلگىرى قونالغۇغا كېلىشتى. ئۇ كۈنلەردە لەشكەرلەر ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز ۋەيرانچىلىقتا ئۇچرىدى.

نۇرىددىن خان شورشوق دېگەن يەرگە چۈشكەن ئىدى. بورانغارنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن باباق بەگ، شاھ بەگ، تولكى بەگ، مىرزا تىنى بەگ، شاھ باقى بەگ ۋە مۇھەممەت قاسىم بەگلەر نۇرىددىنخاننىڭ ئالدىدا چۈشكەن ئىدى. جۇڭغارىينىڭ ئەمەلدارلىرىدىن مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان، ئەبۇلخەيرى سۇلتان، سەنجىر سۇلتان، ئابدۇراخمان بەگ، ئەرەب بەگ، ساتقىن بەگ، تاشلان بەگ ۋە پولات بەگلەر ئۆزىنىڭ لەشكەرلىرىدىن كېيىنرەك كەلدى. سەرەڭ ۋە تەيجى، ئىبراھىمخان،

ئىسمايىل خان ۋە باشقا بىر بۆلۈك تۆرىلەر ئارقىدىن يېتىشتى. كەيدەركونىڭ ئادەملىرى يىلداڭ تەيجىنى كۆرۈپ قاچتى. بەزىلەر نۇرىدىن خانغا قوشۇلدى. باشقىلار يولدىن ئېزىقىپ مۇھەممەت مۆمىن سۇلتانغا يېتىشۋالدى. پولات بەگ بىلەن بەزىلەر: «خانغا قوشۇلىمىز» دېيىشتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان: «خاننىڭ ئوغلى قالماقنىڭ ئارىسىدا قالدى، خانغا قانداق جاۋاب بېرىمىز؟» دەپ قوبۇل قىلمىدى. شۇ يەردە توختىدى.

ئەلقىسسە، سەرەڭ، يىلداڭلار كەيدەكونىڭ ئارقىسىدىن ھۇجۇم قىلىپ نۇرىدىن خاننى قورشاپ تۇتۇۋالدى.

خان قابىل خەلىپىگە: «كاناي تارتىڭلار» دەپ بۇيرۇق قىلدى. كانايىنىڭ ئاۋازى بىلەن ھەممىيلەن بىر يەرگە جۇغلىشىپ شورشوق سېپىلىگە ئورۇنلىشىۋالدى. سەرەڭ نۇرىدىن خاننى قورشىۋالدى. باشقىلار خان بىلەن لەشكەر ئارقىسىدىن راۋان بولدى. ئارقىدىن يېتىشكەندىن كېيىن سۇلتانلار، پولات بەگ، تاشلان بەگ، ئەھدى پەيمان قىلىشقان يەنە بىرقانچەيلەن بىر يەرگە چۈشۈشتى. قالماقنىڭ لەشكەرلىرى يېتىپ كەلدى. تاشلان بەگ، ئاق بوراق بەگ ئۇرۇش سېپىنى بۇزۇپ قېچىشقا يۈز تۇتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەممىيلەن قېچىشقا باشلىدى. لەشكەرلەر ھەيران بولۇشۇپ بىراقلام تارقاپ كېتىشتى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان بىلەن پولات بەگلەر توسۇپ ھېچنېمە قىلالمىدى. ئاخىر ئۇلارمۇ مەيداندىن قاچتى. پولات بەگ، ئەرەب بەگ

قاتارلىق بىرقانچەيلەن قونالغۇ دەرياسىغا غەرق بو-
لۇپ كەتتى، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان بىلەن ئابدۇ-
راخمان بەگلەر خانغا قوشۇلدى. خان يۈزىنى قالماق
تەرەپكە ئۆرىدى. ئادەملەرنىڭ ئېتى شۇنداق ئورۇق،
ئاۋارە بولۇپ كەتتىكى، لەشكەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى
كالىغا مىنىشتى. شۇ سەۋەبلىك ئادەملەرنىڭ كۆپ قىسمى
خانغا ھەمراھ بولالمىدى. خان ئازغىنە ئادەملەر بىلەن
دۈشمەن تەرەپكە يۈزلەندى. خاننىڭ يېنىدا ئۇ چاغدا
سان جەھەتتە ئاز لېكىن ئاتاقلىق باتۇر جەڭچىلەر بار
ئىدى. مەسىلەن، مىرزاھەيدەر بەگ دوغلات، قاسىم
بەگ، ئىدرىس بەگلەر بار ئىدى. خان ئۇ چاغدا ئېسىل
ياراملىق ئادەملەرنى خار قىلىپ، پەس، يارامسىز،
ناچار ئادەملەرنى كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئىدى. ئۇلۇغ
ئەمىرزادىلەر بىلەن داڭدار باتۇرلارنىڭ كۆپ
قىسمى خار، ئىناۋەتسىز بولغاچقا خاندىن قورقۇپ
تۇراتتى.

قوشاق

غۇلغۇلا ئاۋازىدا،
ئىنئام كۆرمىگەن لەشكەر،
چېتىلمىغان دەپتەردەك،
شامال قولىدا ئەسىر.

پادىشاھنىڭ ياخشىلىق ۋە ئىنئامىنى كۆرگەنلەر-

ىنىڭ كۆپ قىسمى قېچىشقا يۈز تۇتتى. ئىدىرىس بەگ
بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن: «ئىش قولدىن
كەتتى، بۇ قېتىم بارمايمىز، ئىش باشقىچە بولۇپ قا-
لىدىغاندەك تۇرىدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى. خان
ئىشنىڭ زادى شۇنداقلىقىنى بىلىپ، ئىدىرىس بەگ-
نىڭ سۆزىگە كىرىپ قاچماقچى بولدى. دۈشمەن ھۇجۇم
قىلدى. خان مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، ئىدىرىس
بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ياندى. قالماقلار كەينىگە
قارتتى. خان ئەمەلدارلارنىڭ ھەمراھلىقىدا قۇنالغۇ
داۋانىدىن بۈگۈر ناھىيىسىگە يېتىپ كىردى. لەشكەر-
لەر ھەرقايسى يوللارغا تاراپ كۇچاردا خانغا يېتىشتى.
نەفى بەگ، مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، تەڭرى
بەردى بەگ، خۇدابەردى بەگ ۋە باشقا بىرقانچىلەن
خاننىڭ خىزمىتىدە ئىدى. مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان
ئوغلى ئەبولخەيرى سۇلتان بىلەن بىللە، ئەرەب بەگ،
ئابدۇراخمان بەگ، ساتقىن بەگ، شاھ مۇھەممەت، نىياز
خوجا، ئىبراھىم خوجا ۋە باشقا بىرقانچىلەن شەھەت-
لىق شەربىتىنى ئىچتى. خان بۈگۈرنىڭ ئادەملىرىنى
كۇچار تەرەپكە ئەپكىلىپ، كۇچارنىڭ ھوقۇقىنى مەنسۇر
سۇلتانغا بەردى. خۇدا بەردى بەگنى ئۇنىڭ مەسلى-
ھەتچىسى قىلىپ ئاقسۇ تەرەپكە قايتتى.

ئەلقىسسە، سەرەڭ، يەلداڭلار نۇرىدىن خان
بىلەن كېلىشىم تۈزۈپ يول بەردى. نۇرىدىن خان
مىرزا تىنى بەگ بىكچىكنى، مىرزا مۇھەممەت لېتىپ
بەگنى ۋە ئولجاتاي بەگلەرنى گۆرە قويۇپ ئاقسۇغا

كەلدى. خان كېلىپلا گۈزەل خانىمنى قېشىغا كىرگەن ئىدى. خانىم نۇرىدىنخان ۋە باشقا ئەمەلدارلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىپ خانغا كۆرۈنۈش قىلدى. يۇلتۇز دېگەن يەردە قالماقلارغا ھۇجۇم قىلغانىدا ئازراق كېلىشەلمەسلىك تۈپەيلىدىن خان بىلەن ئوغلى ئوت-تۇرىسىدا ئاغرىنىش پەيدا بولۇپ قالغان ئىدى. خان دەرھال مېھرىبانلىق قىلىپ كۈچار مەملىكىتىنى ئوغلىغا ۋەسىيەت قىلىپ شۇ يەرگە بېرىشقا رۇخسەت قىلدى. ئۆزى يەكەن تەرىپىگە راۋان بولدى. نۇرىدىن خان شۇرشۇقتا قالغان چاغدا خان قەشقەرگە «قوچقار بەگ 200 جەڭچىنىڭ ھەمراھلىقىدا خانىمنىڭ ئالدىغا كەل-سۇن!» دەپ ئادەم ئەۋەتتى.

قوچقار بەگمۇ شۇ ئورۇندا كۆرۈنۈش قىلدى، يەكەننىڭ پادىشاھلىق سارىيىغا كىرگەندە باباق بەگنى ھاكىم، شاھ بەگنى شەھەر ئىگىسى، قوچقار بەگنى ئىشىك ئاغا، ئىدرىس بەگنى قاغىلىقنىڭ ھاكىمى، تەڭ-رى قۇلى بەگنى مۇتەۋەللى قىلىپ ھەر قايسىسىنى ئۆزىگە لايىق مەنسەپكە ئورۇنلاشتۇردى. خان بىر قانچە كۈن-دىن كېيىن گۆرە قالدۇرۇپ قويغان باشلىقلارنى ساق سالامەت ئۆزىنىڭ سۆھبىتىگە ئەپكەلدى. مىرزا تىنى بەگكە ئەسكى ئۆستەڭنىڭ مىرابلىقىنى تاپشۇرۇپ، بايراق، كاناي قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىنئام قىلدى.

يولۋاس خان ئوغلى ئۇبەيدۇللا سۇلتاننىڭ دەسلەپكى ئەھۋاللىرى

خان يۇلدۇزنىڭ لەشكەرلىرىدىن قايتتى، يولۋاس

خان ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ئاتىسىغا كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن، يەكەنگە كېلىپ ئۇرىدىن خانىنىڭ ئوردىسىغا چۈشتى. خان ئۆزىنىڭ ئوغلىغا شۇنداق رىئايە خاتىرىلەر ئىتىلدىكى، ئادەملەر ھەيران قېلىشتى. مەملىكەتنى، بارلىق ئەمەلدارلارنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. ئۇبەيدۇللا سۇلتاننى خوتەننىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى. تەقى بەگنى ئۇنىڭ مەسلىھەتچىسى قىلىپ ئەۋەتتى، يولۋاس خانغا قەشقەرگە يېنىشقا رۇخسەت بەردى. بىرقانچە ۋاقىتتىن كېيىن تەقى بەگ يەكەنگە كەلدى. ئۇنىڭ ئورنىغا شاھ باقى بەگنى ئەۋەتتى، ئۇمۇ تۇرالماي قايتىپ كېلىپ مەتقاسىم بەگنى ئەۋەتتى.

خاننىڭ مىرزاتىنى بېكچەكنى ئابدۇلئېزىز خاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتكىنى

ئۇ كۈنلەردە بۇخارادىن شەيخىم قۇلى ئاتلىق بىر باشلىق ئابدۇلئېزىزخان تەرىپىدىن تۇرغۇن سوۋغا ۋە تۆھپىلەر بىلەن ئەلچىلىككە كەلدى. بۇنىڭدىن خۇشال بولغان خان بۇ تەرەپتىن ئۇ تەرەپكە مىرزا تىنى بەگ بېكچەكنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى. بەگ ھېچ زاماندا كۆرۈلۈپ باقمىغان ھەشەمەت، شانۇ شەۋكەتلەر بىلەن، ئۆز ئەھۋالىغا لايىق بەلكى ئۇنىڭدىن 10 ھەسسە ئارتۇق تەييارلىق قىلىپ راۋان بولدى. ئۇ بىر تۇغقىنى ئەلى شاھ بەگنى خىزمىتىگە ھەمراھ بولۇشقا، سودىگەرلەر پادىشاھىسى خان ھاجى پولاتنى لاۋازىمەتچىلىككە، 10 كىشىنى ياساۋۇللۇققا، بېگى، خانىملاردىن 10 كىشىنى

دۇئاگۇيلۇققا، ئالىملاردىن 10 كىشىنى ۋە ھەرقايسى گۇ-رۇھلاردىن 10دىن كىشىنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلغان ئىدى.

ئەلقىسسە، شۇنداق شانۇ شەۋكەت، ياسىنىشلار بىلەن راۋان بولۇپ ئەنجان يولى بىلەن بۇخاراغا يېتىپ كەلدى.

يولۋاسخانمۇ ئۆزى تەرەپتىن ئىشەنچلىك بىر كىشىنى ئەۋەتتى. قارا تېكىن يولى ئارقىلىق بۇخارادىن قايتىپ كەلدى. مورات بەگ، قاتغىن بەگلەر ھاسار ۋىلايىتىدە باشلىق ئىدى. ئۇ قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئال-دىغا چىقىپ ئىنتىھاسىز خىزمەتلەرنى ئورۇنلاپ بىر تۇغقانلىق ۋە بۇرادەرلىك ۋەدىلىرىنى قىلىشتى. بىر-بىرىنى خۇشال قىلىشىپ ھاساردىن ئەگەشتى. ھەر مەن-زىل، دەڭ، ناھىيە، شەھەرلەرگە بارغاندا شۇ يەرنىڭ ئادەملىرى بۇ ئارتۇقچىلىقلارنى مەنبەئى بىلەن باتۇر-لۇق مەنبەسى بولغان باشلىقنىڭ ئىشلىرىغا تەھسىن ئاپىرىن قىلىشتى.

ئەلقىسسە، ئەلچىلىك ھەققىنى ئۆز ساھەسىدە ھېچكىم مۇنداق ئادا قىلالمىغان ئىدى، ئۇ ئابدۇلئېزىز-خان بىلەن شۇنداق مولاقات بولۇشتىكى، ماۋرا ئۇن-نەھرى تەۋەلىكىدىكى ئادەملەر — تۈركلەر، تاجىكلارنىڭ ھەممىسى تەسلىم بولۇشتى. خانغىمۇ ئەلچىنىڭ گەپ-سۆز، ھەرىكەتلىرى ناھايىتى يېقىپ كەتتى، شۇڭا خان ئەلچىلەرگە پادىشاھانە كۆڭۈل بۆلۈپ ئىنئام ياخشىلىقلار بىلەن قايتىشقا رۇخسەت قىلدى. شاھ بەگ ئات-

لىق بىر باشلىقنى ھەمراھ قىلىپ تولۇپ تاشقان ئابروي بىلەن يەكەنگە كەلدى.

گەپنىڭ خۇلاسىسى: مىرزا ئىننى بەگ مۇشۇ مەملىكەتنىڭ نامى ۋە داڭقى چىقىشقا سەۋەبچى بولدى. بۇ يەردىن يەنە شاھبەگنىڭ ھەمراھلىقىغا قوچقار بەگنى بۇيرۇدى، ئۇ كىشىمۇ باردى، يانار چېغىدا خاتىرجەم ئەنجانغا ھۇجۇم قىلىپ ئۆزى جەرىدە بولۇپ چېنىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ كەلدى.

سىڭگەنىڭ كىرىيە ناھىيىسىنى قورشىغىنى، خان بىلەن يولۋاس خاننىڭ كىرىيەنى قوغداش ئۈچۈن لەشكەر تارتىقىنى

غالدامە ئاقسۇغا كەلدى، ھۇجۇم قىلىپ ئۇرىدىن خان بىلەن سۇلھى قىلىپ ئەل بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئاندىن كېيىن قەشقەرغە كېلىپ، ھۇجۇم قىلىپ قارا دۆڭ قورغانىنى ئالدى، ئەبۇلاينىڭ ئوغلى شۇ قورغاندا ئۆلتۈرۈلدى.

يولۋاس خان خاندىن ياردەم سورىدى. خان باباقنى لەشكەر باشلىقى قىلىپ يولۋاسخانغا ياردەملىشىشكە ئەۋەتتى. ئەمەلدارلار قەشقەرغە كەلدى. خانغا كۆرۈنۈش قىلىپ قەشقەر يەكەننىڭ بارلىق لەشكەرلىرى سوغۇندىن ئۆتۈپ ئىلدىران مەيدانىدا غالدامە بىلەن سۇلھى قىلىشتى. غالدامە قەشقەر ئۆلكىسىدىن ئۆز ۋەتىنىگە قايتتى. يولۋاسخان سوغۇندا ئەمەلدارلارغا ۋەدە ئەھ-

دىنامىلار بېرىپ قايتىشقا رۇخسەت قىلدى. ئەمەلدارلار خاننىڭ خىزمىتىگە كېلىپ خاندىن ياخشى ئىنئاملارنى كۆردى. سىڭگە غالدامغا چىدىماسلىق قىلىپ 5000 دەك تاللانغان باتۇرلار بىلەن كىرىيىگە ھۇجۇم قىلىش داغدۇغىسىنى قىلدى. خۇدا بەندى بەگ كىرىيىنىڭ ھاكىمى ئىدى، ئۇ خانغا ئادەم ئەۋەتتى. لېكىن تېخى قوزغىلاڭ كۆتۈرگۈچى سىڭگىمۇ ياكى باشقا بىرسىمۇ؟ بىلمىدى.

خان يەكەننىڭ بارلىق ئەمەلدار، لەشكەرلىرىنى ياردەمگە ئەۋەتتى.

ئۇبەيدۇللا سۇلتان خوتەننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن خوتەندىن ئاتلاندى.

ئەلقىسسە، لايسۇدىن ئەسكەر تەشكىللەندى. سۇلتان ۋە باباق بەگ، شاھ باقى بەگ، شاھ بەگ، مىرزا تىنى بەگ بېكچەك، قاسىم بەگ ۋە بورانغاردىكى باشقا يولداشلار؛ قوچقار بەگ، نېقى بەگ، مىرزا ھەيدەر بەگ، ئىندىرىس بەگ ۋە جۇڭغاردىكى باشقا يولداشلارنى ئايرىپ سەپلەرنى راسلاپ راۋان بولۇشتى. لەشكەرلەر ئۇمۇمەن تەخمىنەن 1000 دەك كىشى ئىدى... قىرغاز يېزىسىغا يەتكەندە لەشكەرلەرنى تېخىمۇ رەتلىك تۇرغۇزۇپ سۆرەپ ماڭىدىغان باتۇرلار، تىغ تارتىدىغان ئەمەلداربالىلىرىمىسقالپاق قاتارلىق ئۇرۇش كىيىملىرىنى كىيىپ قارا سۇغا يېتىپ كېلىشتى. بەزىلەر: «مۇنۇ ئويماتقا چۈشۈپ دۈشمەن قېشىغا ئەتە بارايلۇق» دېدى.

باباق بەگ بىلەن شاھ باقى بەگلەر قوبۇل قىل-

ماستىن بەكمۇ تېزلىكتە مېڭىشتى. ئالدىدا كەتكەن باتۇرلار ئادەم تۇتۇپ ئەپكەلدى. لايسۇدا ھەقىقىي خەۋەرنى ئېنىقلاپ جەڭنىڭ پۈتۈن تەييارلىقلىرىنى راسلىشىپ، خۇدادىن ياردەم سوراپ دۈشمەن تەرەپكە راۋان بولدى. سىڭگە تۇيۇپ قىلىپ كىرىدىيىنى قويۇپ ئەجيان تەرىپىگە كەتتى. سۇلتان بىلەن ئەمەلدارلار كىرىدىيىنىڭ قورغانىغا كەلدى. خانغا ئادەم ئەۋەتتى. خان خەۋەر يېتىپ كېلىش بىلەنلا قەشقەرگە ئادەم ئەۋەتىپ، ئۆزى كىرىدىيە تەرەپكە راۋان بولدى. يولۋاسخانمۇ پۈتۈن تېزلىك بىلەن ئاتىسىنىڭ ئارقىسىدىن يەتتى. سۇلتان بىلەن ئەمەلدارلار قارشى ئېلىشقا چىقىپ كۆرۈنۈشكە كېلىشتى. خان ئەمەلدارلارغا تاپا-مالامەت قىلىپ گۇناھىنى خۇدا بەردى بەگكە قويۇپ ئۆتۈپ ياغ بۇلاققا چۈشتى، ئۇ يەردىن ئەتىسى ئۇي توغراققا باردى. خان «نىيەدىن ئۆتۈپ سىڭگەنىڭ يولى توسۇلسۇن» دەپ لەشكەرلەرگە بۇيرۇق قىلدى. لەشكەر كېچىسى يولغا چىقىپ ئىككى كۈندە نىيىگە يېتىپ كەلدى. بىر كۈنى ئۇ يەردە يولۋاسخان بىلەن بىرلىكتە يالغۇز ياغاچ دېگەن يەرگە چۈشۈپ تۇردى. كۆزەتكۈچى ئادەملەر «سىڭگە تېخى ئۆتمەپدۇر» دەپ خەۋەر ئېلىپ كەلدى. خانلار خۇشال بولۇشۇپ سىڭگەنىڭ يولىغا راۋان بولۇشتى.

ئەلقىسسە، سىڭگە بىلەن ئۇچرىشىپ قاتتىق ئۇرۇش بولدى. يولۋاسخان خاندىن بىر قىسىم ئادەملەرنى ئېلىپ ئۆز قوشۇنىغا قوشۇشنى تەلەپ قىلغان

ئىدى. سىڭگە ئۇرۇش سىپىتى رەتلەپ مەيدانغا چىقتى.
مىرزا تىمنى بەگ يىقىنلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن سوپى خوجا، موللا يۇنۇس خوجا ۋە ئۇلارنىڭ تەۋەلىكىدىكىلەر قاسىم بەگ مىر يۇسۇپ خوجا قاتارلىقلار بىر توپ بولۇپ ئىقى بەگ، ھەيدەر بەگ، ئىدىرىس بەگ ۋە بوراقاي بەگلەر ئۆز جامائىتى بىلەن بىر توپ بولۇشتى. يولۋاسخاننىڭ ئەمەلدارلىرى بىر گۇرۇھ بولدى. خانلار ئارقىدىن تېزلىكتە ماڭدى.
سىڭگە ئاغمۇ ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە ئۈچ قېتىم ناھايىتى قاتتىق ھۇجۇم قىلدى. لېكىن مىرزاتىمنى بەگ ئۆزىنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن قوشۇنىنىڭ ئالدىدا پىيادە يۈردى، سىڭگەنىڭ ھۇجۇملىرىغا بەرداشلىق بېرىپ تەۋرىمىدى، بىر چاغدا سىڭگە قايتىپ سولىنى تەلەپ قىلدى، خانمۇ بۇنىڭغا قوشۇلدى. پولات بەگ، قوچقار بەگلەر ياردار بولۇپ ئۆلدى.
لەشكەر ئىچىدە خان بىلەن ئۇنىڭ ئوغلى ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ پەيدا بولدى.
ئۇنىڭ سەۋەبى شۇ بولدىكى: يولۋاسخان مىرزاتىمنى بەگكە يەكەننىڭ ھاكىملىقى، نەپى بەگكە ئىشىك ئاغالىقى بېرىلسە، دەپ ئىلتىماس قىلغان ئىدى. خان بۇ گەپتىن ئاچچىقلىنىپ قالدى. خان بىر يولغا ماڭدى. يولۋاسخان يەنە بىر يولغا ماڭدى. شۇنداق قىلىپ خان يەكەنگە چۈشتى. يولۋاسخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئۆز پادىشاھلىق ئورنىغا ئورۇنلاشتى.
مىرزا تىمنى بەگ بىلەن نىقى بەگلەر لەشكەر

ئۇچىدە يولۋاسخاننىڭ قوللىغۇچىلىرى دەپ تونۇلدى، نۇرىدىن خان مىر ئامان كىرەك ياراغىنى ئەۋەتىپ ھەزرىتى ئەزىزانىنى يەكەندىن ئاقسۇغا ئەپكەلدى. يولۋاسخان ھەزرىتى ئەزىزان ھەققىدە ئەدەبسىزلىك قىلغان يەنى پەيزاۋاتتا ئۆزىنىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ ئەزىزانىنى رەنجىتكەن...

نۇرىدىن خان ۋاقىتنى غەنىمەت بىلىپ، ئۇ ئىگىز ئۇچىدىغان قارچۇغا — ھەزرىتى ئەزىزانىنى قولغا كەلتۈرۈۋالدى. يولۋاسخاننىڭ مەغلۇپ بولۇش سەۋەبى شۇ بولدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

يولۋاسخان ئەھۋالىنىڭ بىر قىسمى ۋە ئۇنىڭ ئۇلۇغ ئاتىسىغا ئاسىي بولغىنى؛ ئۇبەيدۇللا سۇلتانىنىڭ ئاقىۋىتى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

يولۋاسخان مىرزا ئوبۇلھادى مىكرىتىنىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان ئىدى. سەككىز يېشىدا قەشقەرنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. 30 يىل قەشقەردە بولدى.

ئۇنىڭ تەبىئىتى زۇلۇم ۋە پىتنە - پاسات بىلەن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن ئىدى. قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭ زۇلمىدىن بەكمۇ ۋەيران ھەم پەرىشان بولۇشتى. لەشكەرلەرنى ياخشى تەربىيىلەيتتى. يەنە ئازغىنە بەتگۇمانلىق بىلەن رەنجىتىپمۇ قوياتتى. قىسقىسى

ئۇنىڭ ئەھۋالى بىر خىل تۇرمايتتى.

ئۇ، رەفىئى بەگ، مىرزا يەئقۇپ جوراس، مىرزا سۇلتان يار بارلاس، مىرزا شەھباز ئوردا بېگى، مىرزا شاھبەگ قاتارلىقلاردەك ئېسىل ئادەملەرنى تەربىيىلىگەن ئىدى. قارا يانچۇق دېگەن قىرغىز بىلەن قالماق ئادەملىرىدىنمۇ نۇرغۇن كىشىلەرنى تەربىيىلىگەن ئىدى، مەسىلەن، دۆلە بەگ، تويجى بەگ، تورۇمتاي بەگ، كېسەك بەگ، سۇلتان قۇلى بەگ، قارمىشاق بەگ ۋە باشقىلار. ياقۇپ بەگ، رەفىئى بەگلەر ئۆلۈپ كەتتى.

شەھباز بەگ ناسور ياردىسى (ئاقما كېسەل) بىلەن ئۆلۈپ كەتتى، دۆلە بەگنى قەشقەرنىڭ ئاتالىقى ۋە ھاكىمى قىلدى. قارا يانچۇق بەگمۇ جانلىنىپ قالدى. ئادەملەر ئۇنىڭدىن رەنجىشىپ قالدى. دىۋە، چارپايلار ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئورۇن ئالدى. مۇشۇ ئەھۋالدا ئابدۇللاخان بىلەن نۇرىدىن خانلار يىلىدائى تەيجىدىن مەغلۇپ بولدى. دۆلە، تورۇمتاي، تاشلان، كېسەك، سۇلتان قۇلى قاتارلىقلار يولۋاسخانغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە ئەھدە بېرىشتى. ئۇلار مۇندىن كېيىن قالماقلار كېلىپ بۇ مەملىكەتنى بېسىۋالىدۇ، دەپ تۇمەننىڭ لېۋىدىكى مىغار دېگەن جايغا ھازىر بولۇشتى، ئۇلارنىڭ بەزىسى كەلمىدى. بولۇپمۇ شۇ مىللەتنىڭ ئەڭ خۇلاسىسى بولغان دۆلە بەگ كەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن ھەممىسى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتىشتى.

تورۇمتاي بەگ ياسانچۇق، زەردار ئادەم ئىدى.

ئۇ باشقىلار قەبرىستانلىقىنى ياساتتۇردى. ئالتۇن-كۈمۈش، رەخت-پەخ، ئۈنچە-مارجان قاتارلىق مال دۇنيالىرىنى ئىككى قەبرە ئىچىگە يوشۇرۇپ قويدى. چۈنكى ئۇ: «بۇ نەرسىلەرنى ئۆزىمىز قالماقلار تەرەپكە ئېلىپ بارالمايمىز، يېنىپ كېلىپ مەدەتكارلىق قىلارمىز.» دەپ ئويلىغان ئىدى.

ئەلقىسسە، قارا يانچۇقنىڭ گەپ-سۆز، ھەرىكەتلىرىنى سېلىم توغى شاھ بەگ بىركىچىككە يەتكۈزدى. ئۇ بەگ خانغا ئىپادىسىنى بىلدۈردى. خان ئاچچىقلىنىپ ئابدۇللا خانغا كىشى ئەۋەتتى. خان بۇ مۇھىم ئىشنىڭ چارىسىنى ئۆزىنىڭ ئوغلىغا تاپشۇردى. يولۋاسخان تۇرۇمتاي، دۆلەلەرنى گۇناھكار ھېسابلاپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى ۋە ئۇلارنى مىرزا سۇلتان يار، مىر خېلىل شاھلارغا تاپشۇردى. مال-دۇنيانى سۈرۈشتۈرۈش ۋە تۇرۇمتاي پىتنىسىنى سۈرۈشتۈرۈش ئۈچۈن قەبرىلەرنى ئاچتى. خان ئاچچىقلىنىپ ھەر ئىككىلىسىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدى. ئاندىن كېيىن مىرزا سۇلتان يارنى ھاكىم قىلدى. ئابدۇللا خانغا بايراق بىلەن كانايىنى تاپشۇردى. يولۋاسخان مۇندىن كېيىن ئۆزى ئۈچۈن ئۆز ئىشىغا باش قاتۇرىدۇ. ئۇ چاغدا خوتەن مەملىكىتى كىرىدىگەچىلىك يولۋاسخانغا تاپشۇرۇلغان ئىدى. بارچۇق، سېرىق قوللار بارلىق تەۋەلىكىدىكى كىشىلەر بىلەن ئۆزىگە بۆلۈپ قالدى. يەكەن ئەمەلدارلىرى بۇ ئىشلاردىن بەكمۇ ئەنسىرەيتتى، بېرىپ-بېرىپ يولۋاسخاننىڭ شۇم نەپسى ھەلتۇن شەي-

تان ۋەسۋەسسى بىلەن «خان مەملىكەتنى بوشىتىپ چىقىپ كەتسە پادىشاھلىق ماڭا قالسا» دەپ يەكەن ئەمەلدارلىرىغا خەت ئەۋەتىشكە باشلىدى. يەكەن ئەمەلدارلىرى خانغا ئوغلىنىڭ ئەھۋالى بىزدىن ياخشىراق مەلۇم، يولۋاسخاننىڭ كېيىنكە قارىمايلى! خانغىمۇ مەلۇم قىلمايلى، ئەگەر خانغا مەلۇم قىلساق چوڭ چاتاق چىقىدۇ. ھەر قاچان ئادەم كەلسە ياخشى مۇئامىلە قىلىپ ياندۇرايلى! ئۆزىمىزنىڭ ئىشىغا مەشغۇل بولايلى! خۇدادىن كەلگىنىچە بىر ئىش بولار!» دەپ مەسلىھەت قىلىشتى، مەسلىھەت شۇنىڭغا مەركەزلىشىپ تارقاپ كېتىشتى. بۇ مەزگىلدە ئىبەرتىلگەن نامەلەر ئارقا-ئارقىدىن يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. ئەمەلدارلارغا ئايرىم-ئايرىم نامەلەر كېلىۋەرگەندىن كېيىن ئۇلارمۇ تەشۋىشكە قالدى. مىرزا تىنىي بەگ، مىريۈسۈپ خوجا، نەقى بەگلەر دەسلەپكى مەسلىھەتكە ئەمەل قىلىپ سىرنى مەخپىي تۇتتى. لېكىن باباق بەگ، تەگرى قۇلى بەگ، ئىدرىس بەگ ۋە باشقا بىر قانچىلەن بىرلىككە كېلىپ خانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ «ھەر كۈنلۈكى يولۋاسخاننىڭ ئادەملىرى كېلىدۇ لېكىن نەدە بولىدىغانلىقىنى ئۇقمايمىز» دېدى.

تىنىي بەگ، بېكچەك، نىقى بەگلەر يولۋاسخان تەرەپتىكى كىشىلەر دەپ تونۇلاتتى. ئەمەلدارلار يەنە «بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى شۇ ئىككىيلەن بىلىدۇ» دېيىشتى. خان گۇمانخور، كىشىگە ئىشەنمەيدىغان بىر ئادەم ئى-

دى. ھەممىلەندىن گۈمانلىنىپ ئادەملەرنى يىغدى. مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى يۇقىرىقى يول بىلەن يۈسۈپ خوجا ۋە بوراقاي بەگلەرنى ئاستىنقى يول بىلەن ئەۋەتتى.

شەنبە كۈنى 1076 - يىللىق شەۋۋال ئېيىنىڭ 7 - كۈنى بولدى. يەكشەنبە كۈنى ئۆزى بارلىق ئەمەلدارلار بىلەن بىرلىكتە يەكەن شەھىرى ئىچىگە كىردى. مىرزا تىمىنى بەگ، نەقى بەگلەرنى چاسودا ئۆتكۈر تىغ بىلەن ئۇ دۇنياغا ئەۋەتتى. مىرزاتىمىنى بەگ 40 ياشتا بولۇپ موگغۇل مىرزىلىرىنىڭ زىبۇزىننىتى ۋە شۇ مىللەتنىڭ تاللانغان كىشىسى بولۇپ سەۋرچان، ئېغىر بېسىق، جاسارەتلىك بىر ئادەم ئىدى. ئۇ بىر قانچە خىل نۇسخىدا خەت يازالايدىغان خەتتات، ئۇلۇغ كىشى ئىدى.

ئەلقىسسە، بېكچەك مىللىتىنىڭ خۇلاسىسى بولغان ئەمىر ئەييۇپ ۋە سۇلتان ئەلى مىرزالار سۇلتان سەئىدخاننىڭ كاتتا ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ ئەخلاقلىق ئەمەلدارلاردىن ئىدى. بۇ ياخشى ئەخلاقلىق ئەمەلدارلارنىڭ سۈپەتلىرى تارىخلارغىمۇ يېزىلغان. شۇلارمۇ بۇ مىرزاتىمنى بەگدەك ئەمەس ئىدى.

نەقى بەگ قارا يانچۇقلارنىڭ چىراغى ۋە تاجىسى ئىدى. بۇ كىشىمۇ تېخى 40 ياش ئىدى.

دۈشەنبە كۈنى يولۋاسخاننىڭ خانزادە خانىم ئاتلىق قىزى باي قىلپاق دېگەن يەردە ئۆلتۈرۈلدى. ئاندىن كېيىن خوتەنگە «مۇھەممەت قاسىم بەگ قاتار-

لىق مۇشۇ تەرەپتە تۇرىدىغان ئەمەلدارلار سۇلتاننى ئۆلتۈرۈپ لەشكەر تەييارلاپ يەكەنگە كەلسۇن!» دەپ ئۇقتۇرۇش يازدى.

خوتەندىكى ئەمەلدارلار بۇيرۇققا بىنائەن سۇلتاننىڭ يېقىنلىرىنى زىندانغا سېلىپ سۇلتانغا خوجا ئابدۇراخمان سودىگەرنىڭ ئۆيىدە شېھىتلىق شەربىتىنى ئىچۈردى (ئۆلتۈردى).

ئوبەيدۇللا سۇلتاننىڭ پادىشاھلىق مۇددىتى تۆت يىل ئۈچ ئاي، ياشىغان ئۆمرى 18 يىل بولدى. ئەمەلدارلار خوتەننىڭ لەشكەرلىرىنى ئېلىپ خاننىڭ كۆرۈنۈشىگە مۇشەررەپ بولدى. سۇلتاننىڭ بايرىقى مۇھەممەت قاسىم بەگكە ئىنئام قىلىندى. يۇرۇڭقاش قارىشاق بەگكە تاپشۇرۇلدى.

ئاندىن كېيىن ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ شىمەك مىرزا كېسەك بىلەن موللا ھىندى ياساۋۇللارنى نۇرىدىن خاننى ئىزدەشكە ۋە ئاقسۇ لەشكەرلىرىگە ئەۋەتتى.

نۇرىدىن خاننىڭ ئاقسۇدىن كەلگىنى، خاننىڭ قالماقلار تەرەپكە قاچقىنى

شىمەك موللا ھىندى ياساۋۇل خاننىڭ يارلىقىنى ئېلىپ كەلگىنىدە نۇرىدىن خان جان - تېنى بىلەن قوبۇل قىلدى ۋە يەكەن تەرەپكە ئاتلىنىپ ئاتىسىنىڭ بوسۇغىسىنى بوسە قىلىشقا مۇيەسسەر بولدى.

ئۇ ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈشكە شۇنداق قۇدرەت تاپ-
تىدىكى: كىمدىن ئازغىنە خاتالىق ئۆتسە ياكى گۇمانسى
قاراش بولسا ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇۋەردى.

ئەلقىسسە، نۇرىددىن خان بىلەن ئابدۇللا خاننىڭ
بىر بۆلۈك ئەمەلدارلىرى لەشكەرلىرىنى باشلاپ،
قىزىلنىڭ يولىغا راۋان بولدى. خان ۋە ھەزرىتى
ئەزىزان ئاستىنقى يول بىلەن ئاتلاندى. سىيەك كەن-
تىگە يەتكەندە دورۋىش مۇھەممەت ياساۋۇلنى بىر
قانچە كىشىلەر بىلەن بىرلىكتە ئۆلتۈردى. قەشقەر-
دىن نۇرىددىن خانغا: «مىرزا ئەلى شاھ بېكچىك، مىر-
زا سەييۇللا جوراس، يامغۇرچى بەگ ناغرىچىلار بىر
بۆلۈك كىشىلەر بىلەن توپلىشىپ نۇرىددىن خاننىڭ
يولىنى توستى» دېگەن خەۋەر كەلدى. خان ئۆز لەش-
كىرىدىن چوماق بەگ قىرغىزنى، يەكەننىڭ لەشكىرى-
دىن موللا مونىس خوجىنى مىرزا غازى جوراس، مىر-
زا ئابدۇللا (ھادى بەگنىڭ بىر ئوغلىنى) قاتارلىق-
لارنى ئەۋەتتى. مىرزا غازى، مىرزا ئابدۇللا فىروزلار
بىر يەرگە جەم بولۇشتى. (؟) ئابدۇللاخان ئۇلارغا
تۈرلۈك غەمخورلۇقلارنى قىلدى.

ئەلقىسسە، خان ۋە نۇرىددىن خانلار ئويغۇت دې-
گەن يەردە ئۈچرىشىپ ھەممىسىنى قاراۋۇللۇقتا ئە-
ۋەتتى. بىر كېچە ئۆتكەندىن كېيىن يولۋاس خان قې-
چىشنىڭ قەستىنى قىلىپ، ئەمەلدارلىرىنى ئاتىسىنىڭ
قېشىغا ئەۋەتتى. ئۆزى بولسا يېرىم كېچىدە سېپىلنىڭ
تېمىنى تېشىپ بەدەر قاچتى. ئەمەلدارلارنىڭ بەزىسىنى

كىشى ئەۋەتىپ چاقىرتىپ ئۆزىگە ھەمراھ قىلدى.
خېلىل شاھ يامغۇرچى، شاھ بەگ قالۇچى قاتارلىق
يۇرتتا تەربىيىلەنگەن بىر قانچە يىلەننى دۈشمەنىنىڭ قو-
لىغا قويۇپ راۋان بولدى. ئادەملەر ھەيران بولۇپ
خاننىڭ كۆرۈنۈشىگە كېلىشتى.

خان، ھەزرىتى ئەزىزان ۋە تۆرىدىن خانلار قەش-
قەرغە كەلدى. شاھ باقى بەگ، ھەيدەر بەگ، مۇھەم-
مەت لېتىپ بەگ ۋە قەشقەرنىڭ ئەمەلدارلىرىنى يول-
ۋاس خاننىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا بۇيرۇغان ئىدى. ئۇ-
لار قوغلاپ، يېتەلمەي قايتىپ كەلدى. خان قەشقەر
مەملىكىتىنى تۆرىدىن خانغا تاپشۇرۇپ ئۆزى يەكەن-
گە قايتتى.

ئۇنىڭ ئاتىسىدىن رەنجىگەن لەشكەرلەر يەكەن-
گە كەلدى. خان ئۆزى ئەمەلدارلىرىغا كۆپ غەمخور-
لۇقلارنى قىلدى. قەشقەر ئەمەلدارلىرى ۋە ئۆز ئە-
مەلدارلىرىدىن باقى بەگنى (ئوغۇللىرى بىلەن بىللە)
مىرزا شىرداق شاغاۋۇل ۋە باشقا بىر قانچە يىلەننى
زىندانغا تاشلىدى. بىر قانچە كۈندىن كېيىن زىندان-
دىن چىقاردى، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى خوجا ئەۋلادى
ئىدى. مەسىلەن، مىر خەلىل شاھ ئوغۇللىرى بىلەن،
شاھ باقى شاھ ئوغۇللىرى بىلەن بۇ مەرھۇم ئەمەل-
دارلارنى قالماقلارغا بېرىۋېتىپ باي تو ە ئالدىدا
ھالماقلار قولىدا شېھىتلىك شەربىتىنى ئىچتىدى.

نۇردىن خاننىڭ پادىشاھلىق مۇددىتى، كۆرگەن ئۆمرى ۋە ۋاپاتى.

ئابدۇللاخان قەشقەر مەملىكىتىنىمۇ نۇردىن خانغا بېردۇەتتى. خان كۇچاردا تۇرۇپ قالدى. ئۇ كېچە-كۈندۈزلەپ هاراق ئىچىشكە مەشغۇل بولدى. جانابى موللا مۇهەممەت لېتىپ بۇخارانىڭ پوستىنى سويدى. قەشقەر ئەمەلدارلىرىدىن: مۇهەممەت يارە ئالتۇن تاشى. بايرىن ئۆز مىللىتىنىڭ سەردارى بولغان خۇدا يارلارنى يېقىنلىرى بىلەن قوشۇپ ئۆلتۈردى. ئۇ كۈنلەردە ئابدۇغاپپار دېگەن بىر ئادەم بار ئىدى، ئۇ يولۋاس خاننىڭ يېقىنلىرىدىن بولۇپ قېچىپ قېلىپ قالغان ئىدى. بىر كۈنى ئۇ سۇلتاننىڭ سۆھبىتىگە كەلدى. سۇلتان ئۇنىڭدىن بەزى ئىچكى ئەهۋالىنى سورىدى. ئۇ خۇدادىن قورقمايدىغان بەدبەخ، ئاسى: «يەكەن ئەمەلدارلىرىدىن شاھ باقى بەگ بىلەن باشقا بىر قانچىيلەن خەت ئەۋەتتى» دەپ بىر بۆلۈك ئىشلارنى يەتكۈزدى. سۇلتان ئاڭلىغانلىرىنى ئاساس قىلىپ مىرزا ئەلى ياردوغلاتتىن سورىدى. ئۇ: «ئابدۇغاپپار يالغان ئېيتىپتۇ» دېدى. شۇ زامان مىرزا ئەلى يارنىمۇ مىرزا مۇهەممەت لېتىپ بىلەن كېپەك بەگلەرنىمۇ ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ ئاتالىقى ۋە هاكىمى بولغان مىرزا تۈلكى جوراسنى ئاقسۇغا ئەۋەتىپ ئولجاچى تۇغ بېگى قاتارلىق بىر قانچىيلەننىمۇ ئۆلتۈردى.

شۇنىڭدىن كېيىن قالغان قىرغىزلار قەشقەر، ئاقسۇدا كىمىكى بىر پارچە نان ياكى باشقا بىر نەرسىنى تاپالماي قالسا خانغا: «پالانى كىشى ئۆلتۈرۈشكە تىپكىشلىك» دەپ يەتكۈزەتتى. خان: «ئۆلتۈرگىن، ئۇنىڭ مال مۈلكىنى ساڭا بېرىۋەتتىم» دەيتتى. شۇنداق قىلىپ مەملىكەت ئىچىدە خۇشال ئادەم ئاز قالدى. كۆپ قىسمى ئۆلتۈرۈلدى.

ئەلقىسسە، زۇلۇم، قان تۆكۈش قاتارلىق بولمىغۇر ئىشلار كىشىلەرنى شۇنداق تەڭلىكتە قويدىكى، شەرھىلەپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن خان ئاقسۇدا تۇرغان چېغىدا، دائىم ئالىملار بىلەن سۆھبەت قىلىپ، پۇقرالارنى ياخشى ئاسراپ، قالماقلارغا قارشى هۇجۇم قىلىپ غازات قىلاتتى، ئولجىلار ئالاتتى، ئاخىرقى ئۆمرىدە بولسا ئەنە شۇنداق تۇرمۇش ئۆتكۈزدى. 2000 دەك قولىدىن ئىش كېلىدىغان يۇرت (؟) ئادەملىرىنى ئۆلتۈردى. يەكەنگە كېلىپ ئۆز ئاتىسىغا ئۆزىنى تاشلاپ مېهماندارچىلىق قىلدى. ئۇ يىغىندا ئۆز ئاتىسىنى ئەنجان تەرەپكە لەشكەر تارتىشقا قىزىقتۇردى. خانمۇ قوبۇل قىلىپ لەشكەر تەييارلەشكە مەشغۇل بولدى. ئۇلار لەشكەرلىرىنى تەييارلاپ ئەنجان تەرەپكە راۋان بولدى. سارىخ يازىغا يەتكەندە سۇلتان تۇرىدىن خان ئاغرىپ قېلىپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇ 31 يىل ئۆمۈر كۆردى. 18 يىل پادىشاھلىق قىلدى. ئابدۇللاخان ئۇ يەردىن پادىشاھلىق ئورنىغا يېنىپ لەشكەرلەرگە رۇخسەت قىلدى.

ئابدۇللاخاننىڭ يەكەن مەملىكىتىدىن كەتكىنى، ۋە شۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن ۋەقەلەر

ئۇندىن سۇلتان پانىي دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى. مىرزا ئۇلكى جوراس قەشقەرنىڭ هاكىمى ئىدى، خان مەملىكەتنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغان. ئۇمۇ ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئورنىغا فەۋى سارىنى تىكلىدى. چوڭ باغىش قەشقەردە تۇرۇپ قالدى. ئاپاق بەگ ۋە بىر قىسىم قىپچاقلار قەشقەردە نوپۇزلۇق ئىدى. كۆپچىلىكنىڭ ۋە چوڭ باغىشنىڭ، قەشقەرلىقلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىمۇ قارىمۇ - قارشىلىق پەيدا بولدى. بۇ ئارىدا يولۋاس خان ئوجورتونىڭ ياردىمى بىلەن قەشقەر مەملىكىتىگە كەلدى. چۈنكى قەشقەر ئەمەلدارلىرى ئوتتۇرىسىدا قارىمۇ قارشىلىق چىققان ئىدى، ئاتۇشلۇقلار بىلەن ئارغۇلۇقلار يولۋاس خان تەرەپكە كەلدى. يولۋاس خان ئازراق كۈچلىنىپ قەشقەر قورغانىغا كەلدى. مىرزا سۇلتان ئەلى ئەۋدىيارنىڭ سىياسىتىدىن قورقۇپ يولۋاس خان قېشىغا كەلدى. قارىمۇ قارشىلىق كۈچەيدى. يولۋاس خان قەشقەردىن ئۈمىد ئۈزۈپ قايتىپ كەتتى. ئۇنىڭ قېشىغا كەلگەن ئادەملەرمۇ قايتىپ كېتىشتى. قورقىسىدىن خاننىڭ ئۆزىدىمۇ چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەردى. بۇ ئارىدا كۇچاردىن خوجام قۇلى مىر ئاخۇر كېلىپ خوجا يار قىپچاقنىڭ سۆز-ھەركەتلىرىنى خانغا يەتكۈزدى. خوجا يار كۇچارنىڭ هاكىمى ئىدى. خان-

نىڭ قورقۇنچىسى ئاشتى، قېچىشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىھى. بۇ چاغدا قەشقەردىن: «يولۋاسخان قايتىپ كەتتى. سۇلتان قولى بەگ ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى. لېكىن خان ئۇنىڭغا پىسەن قىلماستىن مەككىگە سەپەر قىلىش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولدى. باباق بەگ خاننى مېڭىشقا قىزىقتۇردى. ھەيدەر بەگ: «ئۆزلىرىدەك شانۇ شەۋكەتلىك پادىشاھنىڭ بىر بەختى قايتقان ئوغلىدىن قېچىش مۇناسىپ ئەمەس» دېدى، لېكىن خان بۇ گەپكە قۇلاق سالمىدى. خاننىڭ خىزمىتىدە بۇ ۋاقىتتا كۆپىنچە قىرغىزلار بار ئىدى. خان ھېچكىمگە ئىشەنمىدى.

ئەلقىسسە، خان 2000 دەك قىرغىز لەشكەرلىرىلى يولۋاسخاننىڭ ئارقىسىدىن ئەۋەتتى. قىرغىز ئەھلدارلىرى يولغا راۋان بولغاندا خان ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى ئېلىپ ھىندىستان تەرەپكە راۋان بولدى. ئورۇڭ شاھ پادىشاھ خوجا ئىسھاق ئاتلىق خوجىسىنى (ھەزرىتى مەۋلانا مۇھەممەت قازى قۇددىسە سىررۇھۇنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى) ئەلچىلىككە ئەۋەتكەن ئىدى. خان ئۇ خوجىغا نىسبەتەن ھەر خىل تىپتىكى ئادەمگەرچىلىكلەرنى قىلدى. خان بالتى رايونىغا يېتىپ كەلگەندە شاھ مۇرادخان، ئىمام قۇلى خانلار قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىغا چىقىشقان ئىدى، ئۇلارمۇ ئۇرغۇن ئىنئاملارغا ئېرىشتى. كەشمىرگە يېتىپ كەلگەندە، كەشمىرنىڭ ھاكىمى موبارىزخان ئۆزى ئەھلى مۆتىنى، ئېتىقادى چىڭ، چىقىشقاق ئادەم ئىدى.

ئۇمۇ خاننىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. خان ئۇ
كىشىنىڭ مۇلايىملىق بىلەن خىزمەتتە بولۇۋاتقانلىقى-
دىن خۇشال بولدى. مۇبارىزخان خاننىڭ خىزمىتىدە
پادىشاھنىڭ ئالدىغا راۋان بولدى. لاھور شەھىرىگە
يېتىپ كەلدى. لاھورنىڭ ھاكىمى مۇھەممەت ئىمىن
دېگەن بىر راپىزە، مۇتەئەسسىپ ئىدى، ئۇنىڭدىن خا-
نىڭ كۆڭلى ئاغرىپ ئۇنى ياقتۇرمايدىغان بولۇپ قال-
دى. شۇ ئارىدا، خان ئۆزىنىڭ ھاتەمبەگ دېگەن بىر
ئادىمىنى بىر كېنىزەكىدىن گۇمانلىنىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مۇھەممەت ئىمىن خان بۇ ۋەقەنى پادىشاھقا يې-
زىپ ئەۋەتتى. پادىشاھ ئابدۇللاخانغا بولغان ئېتىقا-
دىنى يوقاتتى، قىسقىسى بېگىم ساھىپنىڭ سۆزى بى-
لەن خانغا ياخشىلىقلارنى قىلدى. باباق بەگ ئوغۇل-
لىرى بىللە، مۇھەممەت لېتىپ بەگ، فارمىشاق
بەگ ئوغلى بىلەن، قاتارلىق بىر بۆلۈك ئەمەلدارلار
خاننىڭ خىزمىتىگە بېرىپ ھاجى بولدى. خان مەك-
كىدىن قايتىپ كەلدى. سوتوھ ئاتلىق كاپىرلار خاننى
بۇلاڭ-تالاڭ قىلدى. خان يەنە سالامەت قۇتۇلۇپ
ئاخىرى پادىشاھ بىلەن ئۇچراشتى. پادىشاھ تولۇپ
تاشقان قىزغىنلىق ۋە ئىززەت-ئىكرام بىلەن قارشى
ئالدى.

ئىسمايىل خاننىڭ ئاقسۇ، ئۇچتۇرپان، كۇچار ۋە باي مەملىكەتلىرىدە خانلىق قىلغىنى

ئابدۇللاخان ئۆز ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ پايتەختى

بىلەن خوشلىشىپ ھىندىستان يولىغا راۋان بولدى.

ھەزرىتى ئەزىزان بارلىق يېقىن، سۆھبەتداشلىرى سوپى خەلىپە موللا يۈنۈس خوجا، قاسىم بەگ، ئەمەلدارلارنىڭ كۆپ قىسمى ۋە يەكەن، ئاقسۇنىڭ مىرزادىلىرى بىلەن ئاقسۇغا ماڭدى. ھەيدەر بەگ، شىردىل بەگ، مىرزا ئابدۇللا جوراس ۋە بىر قىسىم قارا يانچۇقلار خوتەنگە بېرىپ ئۇ يەردىن ئاقسۇغا باردى. تەڭرى بەردى بەگ، تۇردى ھىندى بەگ ۋە قەشقەردىن بىر بۆلۈك كىشىلەر ئاقسۇغا بېرىشتى.

بۇ ئادەملەر ئاقسۇدا جۇغلىشىشتىن بۇرۇن ئەنۋەر بەگ باشچىلىقىدا ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى بىرلىشىپ يىلدانىڭ تەيجىگە كىشى ئەۋەتتى، مەزمۇنى مۇنداق: «ھەزرىتى ئىسمايىل خاننى ئاقسۇغا ئەكەلسۇن» شۇنىڭ بىلەن يىلدانىڭ خاننى ۋە قارا كوكۇل سۇلتاننى بىللە ئېلىپ ئاقسۇغا كەلدى. ئەمەلدارلار گۇرۇھ-گۇرۇھ بولۇشۇپ خانغا كۆرۈنۈش قىلىشتى. مەملىكەت خانغا مۇقىملاشتى. خان يەكەن تەرەپكە لەشكەر تارتتى. تەيجى ئۆز ئوغلى يالپۇنى ھەمراھ قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان بارلىق مۇرىتلىرى ۋە قاراشلىق كىشىلەر بىلەن پەيگە كەلدى. خان ئاتلاندى. بارچۇقتا يېتىپ كەلگەندە ئۇ يەرنىڭ ئادەملىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ بەزىلىرى ئاقسۇغا قايتىشتى. 1500 دەك ئادەم يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. قارا كوكۇل سۇلتان ۋە ھەيدەر بەگلەر كۆزەتچى ئىدى، شامالباغقا چۈشتى، خان ئاقچىغدا ئىدى،

يولۋاسخاننىڭ كېلگەن ئاۋازى يېتىپ كېلىشكە باشلىدى، قەشقەرلىك ئادەملەر قارشىمۇ قارشى بولۇشتى، بەزىلەر يولۋاسخان تەرەپدارى بولۇشتى، بەزىلىرى ئۇ تەرەپتە بولمىدى. شۇ ئارىدا مىرزا شېرىپ بېكچىلىك باش بولۇپ كۆپىنچە ئادەملەرنى يولۋاسخان تەرەپكە مايىللاشتۇردى. مىرزا ئىسپەندىيارمۇ شۇ تەرەپتە بولدى. مىرزا شېرىپ كۆپىنچە ئادەملەرنىڭ يولۋاسخانغا مايىللاشقانلىقىنى چۈشىنىپ ۋاقىتنى غەنىيمەت بىلىپ يەكەن ئادەملىرى تەرەپكە دەپ تۆگەتكۈسىز دەرىجىدە ھىيلە-مىكىر قوزغاتتى.

ئۇ مۇنداق بولدى: «ئابدۇللاخان كېلىپ كەتتى. يولۋاسخانمۇ قايتىپ كەتتى. ئىسمايىل خان تەرەپتىن تېخىچە خەۋەر يوق. لېكىن مۇقەررەركى، ھەزرىتى ئەزىزان مۇتەۋەر ئەمەلدارلار بىلەن ئىسمايىل خاننى ئېلىپ كېلىدۇ» مىرزا شېرىپ بىر قانچە ھەمراھلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ تىل بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن قەسەم ئىچىشىپ يەكەنگە كېلىپ: «يولۋاسخان قەشقەرگە كىرىپ بولدى. ئادەملەر ھەم قارشى ئېلىش ھەم كۆرۈنۈش قىلىش يۈزىسىدىن بېرىپ خاننى تەكلىپ قىلىپ ئەكىلىشلىرى كېرەك» دەپ يالغان خەۋەرنى يەتكۈزۈشتى. يەكەننىڭ ئادەملىرى: راستچىللىق ۋە دىيانەت يۈزىسىدىن ئۇ خەۋەرگە ئىشىنىپ ئاتىسى ئوغلىنى، بىر تۇغقان بىر تۇغقانىنى دېگەندەك ئالدى-ئارقىغا تەيىنلەپ ئەۋەتىشتى.

ئەلقىسسە، ئىۋەز خوجا تاغارچى ۋە موللا قارا خوجا، مۇپتىلار باش بولۇپ يەكەن ئادەملىرىنىڭ كۆپ قىسمى قەشقەرگە كەتتى. مىرزا شىرىپ بۇ ئادەملەرنى ئاپىرىپ قەشقەر ئىچىدە تۇرمىگە سالدى. شۇ ئارىدا ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ ۋە خانىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى يەكەنگە كەلدى. ئادەملەر ھەيران بولۇشتى. ئەگەر قارشى ئېلىشقا بارايلى دېسە، بالا چاقا بىر تۇغقانلىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈشكە توغرا كېلىدۇ. بارمايلى دېسە، بۇ تەرەپكە ئاسىي بولۇشقا توغرا كېلىدۇ. شۇنداق تۇرغان بىر پەيتتە يولۋاس خان تەرەپتىن ھەقىقىي خەۋەر تارقاپ ئارقا ئارقىدىن ئادەم كېلىشكە باشلىدى. يولۋاس خان تەرەپتىن كەلگەن ئادەملەر موللا قارا خوجا ۋە ئىۋەز بەگلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەلئەدارلىق قىلىپ يولۋاس خانغا: «قانچىكى تېز كەلسىلە شۇنچە ياخشى، بولمىسا ئىش قولىمىزدىن كەتكەي» دەپ ئارقىمۇ ئارقا ئادەم ئەۋەتىشتى. يولۋاس خان قەشقەردىن يېرىم كېچىدە كېلىپ باي قاپاقدا سەپ تۈزۈپ تۇردى. سېپىلنىڭ ئاستىدىكى ئادەملەر كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. ئۇلارنىڭ لەشكىرى خان بىلەن توغاچ دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ قاتتىق جەڭ ۋەقەسى يۈز بەردى. نەتىجىدە ئۇلار تەرەپ مەغلۇپ بولۇپ خان تەرەپ غەلىبە قازاندى. لېكىن يولۋاس خان ئۆزىنى شەھەرگە ئېلىپ بولغان ئىدى. ھەزرىتى خان ئۆز لەشكەرلىرىگە غەمخورلۇق ۋە ئامراقلىقىنى بىلدۈرۈپ قايتىش تىزگىنىنى تارتتى.

يولۋاسخاننىڭ پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇرۇشى

ھەزرىتى ئىسمايىل خان ئاقسۇغا قايتتى. يەكەن،
قەشقەرنىڭ چوڭ ئەمەلدارلىرى يىغىلىپ يولۋاسخاننى
پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى. يولۋاسخاننىڭ مىرزا ئەلى
شاھ، ھاشىم بەگ قاتارلىق چوڭ ئەمەلدارلىرى قال-
ماقتا قالغان، ئۇلارغا مۇھەممەت باقى، قەلەندەر
قاتارلىق بىرقانچەيلەن ھەمراھ ئىدى. مۇھەممەت با-
قىنى يەكەننىڭ ھاكىمى، قەلەندەرنى خوتەننىڭ باش-
لىقى قىلىپ ئۆز ئاتىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىدىن تاشلان
بەگنى قەشقەرگە ئەۋەتتى، مەملىكەت مۇقىملاشتى-
لىكىن تەدبىردە خاتالاشتى. يولۋاسخان تەبىئىتى
زۇلۇمغا مايىل ئادەم بولغاچقا ھەزرىتى ئەزىزانىڭ
ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا بېرىپ يەكەندە قېپقالغان بىر
توپ كىشىلەرنى ھەتتا ئاياللىرى بىلەن ئارىسىدا
باللىرىغا قەدەر ھەممىنى قىردۇەتتى. ئاندىن كېيىن
قەلەندەر بەگنى ئەپكىلىپ يەكەن، خوتەن لەشكەرلى-
رىنى ئۈنسىغا تاپشۇردى. قەشقەر، يېڭىسار لەشكەرلى-
رىنى تاشلان بەگكە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئاقسۇ، ئۇچتۇر-
پان تەرەپكە راۋان بولدى.

بۇ ئاردا ئىسمايىلخان ئاقسۇدىن دىلدار خوجا،
ئاچ بۆرى نويغۇتلارنى كۆپچىلىككە باشلىق قىلىپ

تىل تۇتۇشقا ئەۋەتكەن ئىدى، ئۇلار قىرىق بۇلاق دېگەن يەردە ئۇچرىشىپ قالدى. دىلدار خوجا لەشكەرلەرنىڭ قولىغا چۈشتى. باشقىلار قېچىپ خاننىڭ سۆھبىتىگە كېلىۋالدى. خان ئۇرۇش تەييارلىقىغا مەشغۇل بولغان ئىدى. كېلىپ ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى مۇھاسىرە قىلدى. خان دەرھاللا ئۇچتۇرپان تەرەپكە راۋان بولدى. مەسلىھەتتە خاننىڭ پىكرى شۇنىڭغا مەركەزلەشتى: «ئىككىلەنمەستىن دۈشمەنگە ئۆزىمىزنى ئۇرايلۇق» شۇنداق قىلىپ ئۇچتۇرپان ئادەملىرىگە قوشۇلدى. خاننىڭ شىجائىتى بىلەن يولۋاسخاننىڭ لەشكەرلىرى بىراقلا مەغلۇپ بولۇپ بەزىسى قېچىپ قۇتۇلدى. كۆپ قىسمى خاننىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا ئەسىر چۈشتى. بۇ چاغدا ئاق يار تەرەپتىنمۇ «يولۋاسخان لەشكەرنى يولغا سالغان چاغدا 500 گە يېقىن ئىشەنچلىك، مۆتىۋەر كىشىلەرنى بۇيرۇغان ئىدى. قەلەندەر بەگ ئۇچتۇرپانغا يېتىپ كېلىپ ھۇجۇم قىلغاندا، سىلەر ئاق ياردا لەشكەرلىك قىلىڭلار!» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. خەۋەر يېتىش بىلەنلا خان ئاق يار تەرەپكە راۋان بولدى. خان ئۆزى ھۇجۇمغا ئۆتتى، دۈشمەن مەغلۇپ بولۇپ قاچتى، كۆپ قىسمى قولغا چۈشتى. ھەر ئىككى تەرەپتىن مەلۇم ساندىكى كىشىلەر جېنىنى سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ يولۋاسخاننىڭ ئالدىغا خىجالەت بىلەن كېلىشتى. يولۋاسخان ھەيران بولۇپ قېچىشنىڭ قەستىنى قىلغاندا مىرزا ئەلى شاھ قويمىدى.

سىڭگەنىڭ يولۋاسخانغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگىنى، ھەزرىتى خاننىڭ سىڭگەگە قارشى ئالدى-كەينىگە ماڭغىنى، سىڭگەنىڭ كۈچى ئارقىلىق يولۋاسخاننىڭ كەلگىنى ۋە ئۇلارنىڭ مەقسەتكە يېتەلمەي قايتقىنى

يەلداق تەيجى خاننىڭ ئالدىغا كېلىپ بۇ ۋەمقەنى بايان قىلدى. ئاقسۇنىڭ ئادەملىرى «شەھەردىن تاشقىرى چىقمايلى! قەلئەدارلىق تەييارلىقىمىزنى قىلايلى!» دەپ مەسلىھەتلەشتى. تەيجى «ئالدى-ئارقىغا بېرىپ جەڭ قىلايلى!» دېدى. خان تەيجىنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ سىڭگەگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن يولغا چىقتى. قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ئىسلام تەرەپ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، مىرزا ھاكىم بەگ كاپىرلار قولىدا شېھىتلىك شەربىتىنى ئىچتى، ئەنۋەر بەگنىڭ تۇغى كاپىرلار قولىغا چۈشتى، سىڭگە ئەنۋەر بەگنىڭ تۇغىنى ئەركا بەگ ئارقىلىق يولۋاسخانغا ئەۋەتىپ ئاقسۇ تەرەپكە كېلىشكە قىزىقتۇردى. يولۋاسخان ئاقسۇ تەرەپكە لەشكەر تارتىپ راۋان بولدى. ئارال دېگەن جايدا سىڭگە بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە مېڭىشتى. ئۇچتۇرپان قورغاندا ئىستىھكام قۇرغان ئادەملەر يولۋاسخانغا ئوت ئېچىشقا ئالدىراشتى. قورشاۋ ئۇزۇنغا سوزۇلدى. يولۋاسخاننىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ باشلىقى مىرزا ئەلى شاھ قەشقەر، يەكەننىڭ بىر بۆلۈك مىرزادەلىرى

بىلەن ئۇچتۇرپان دەرۋازىسىغا ھۇجۇم قىلىپ ئۇچتۇرپاننىڭ سىرتقى بازىسىنى ئىگىلىۋالدى. ئۇچتۇرپاننىڭ ئادەملىرى يەنە كۆچ چىقىرىپ قوغلاپ چىقاردى. بۇ جەرياندا 300 دەك ئادەمنى ئۆلتۈردى. سىنگە نويغۇت تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپ نويغۇتنىڭ باشلىقى سىپتىۋالدىنى ئۆلتۈرۈپ، نويغۇتنى تۇتۇپ يولۋاس خاننىڭ ئالدىغا ئەپكەلدى. يولۋاس خان سىنگەدىن ئەندىشىگە چۈشۈپ كەلگىنىگە پۇشايمان قىلدى. ئۆز يېقىنلىرىنىڭ پىكرى بويىچە مەملىكەتنى سىنگەگە تاپشۇرۇپ ئۆزى ئاتىسىنىڭ خىزمىتىگە بېرىشنى قارار قىلدى، سىنگە دۆلەتنى يولۋاسخاننىڭ كىچىك ئوغلى ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا بېرىپ، مىرزا ئەلى شاھنى ئۇنىڭ ئاتالىقى قىلىپ ئىسپەندىيار بەگنى قەشقەر ھۆكۈمىتىگە ئېلان قىلدى. ئۆۋەز بەگنى ئىشىك ئاغا، موللا قارا خوجانى قازى قىلىپ ھەرقايسىسىنى ئۆزىگە لايىق ئەمەلگە تەيىنلىدى. ئەركا بەگنى 1000 كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا مەملىكەتنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتكەن ئىدى. يولۋاس خان پادىشاھلارنىڭ ئەھۋالىغا مۇناسىپ ھەر خىل تەييارلىقلارنى قىلىپ كەلگەن ئىدى، سىنگەنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خوشلىشىپ پادىشاھلىق ئورنىغا قايتتى.

يولۋاس خاننىڭ ئاقىۋىتى، ئابدۇلىتىپ سۇلتاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە ئەلى شاھ بەگ بېكچىكنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

يولۋاسخان قايتتى، ئۇ سىنگە بىلەن قىلىشقان

كەپىلىرىدىن يېنىپ، يۇقىرىلارنىڭ بېشىغا زۇلۇم قولىنى ئۇزاتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا ئاچكۆزلۈك، تەبىئىتىگە زۇلۇم شۇنداق ئورۇنلىشىپ كەتتىكى: زۇلۇم باياۋانىدا ئۇنىڭ ئالدىدا ھۇججاجمۇ خىجىل. زوھاكمۇ تۆۋەن تۇراتتى. پىتنە ـ پاساتتا ئۇنىڭ ئالدىدا شەيتانمۇ ئەيىبلىك. دەججالمۇ يېتىشەلمەيدىغان بولدى. ئۇ ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ ئارقىسىغا 10 دىن پايلاقچى سېلىپ قويدى. پۇقرالاردىن تۆلكە تېرىسى بىلەن قىزىل ئالتۇن تەلەپ قىلدى. مۇسۇلمانلارنىڭ دادىغا ھېچكىممۇ يەتمەيتتى. مەملىكەت پۈتۈنلەي خاراب بولدى. ئۇنىڭ دۆلىتىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان مىرزا ئەلى شاھ ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى داۋۇت خوجانى ئۆلتۈرگەن ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭدىن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كويىدا يۈرەتتى. بىچارە ئەركا بەگنىڭ دىلى مۇسۇلمانلارنىڭ ھالىغا كۆيەتتى، لېكىن ئۇمۇ ئېغىزىدىن چىقىرالمايتتى. ئەلى شاھ بەگ ئۆز تۇغقىنىنىڭ تاساددىپىي ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدىن ئەركا بەگكە شىكايەت قىلدى. ئەركا بەگمۇ كىشىگە ئېيتمىدى.

ئەلقىسسە، ئەلى شاھ بەگ يولۋاس خاننى ئۆلتۈرۈشكە ھىممەت كەمىرىنى باغلىدى. ئەركا بەگ ئۇشكاجىساڭغا مەسلىھەت سالدى. ئۇشكاجىساڭ ئاۋۋال قوشۇلدى، كېيىن يېنىۋالدى. ئەركا بەگ ئۆزىنىڭ مەسلىھەتى بويىچە بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ مۇنداق دېدى: «مەن بۇ ئىشنىڭ قەستىنى قىلدىم، لېكىن يالـ

غوز بولمايدۇ، سىلە ۋە مىرزا ئەلى شاھلار ماڭا ياردەم بەرسەڭلار ئاندىن بولىدۇ».

ئەلقىسسە، بىر كېچىسى بۇ ئىككى ئالىي ھىممەت كىشى قالماقلارنى ھەمراھ قىلىپ خاننىڭ ئوردىسىنىڭ ئىشىكىگە كەلدى، بۇ چاغدا ئەلى شاھ بەگ ئۆز سۆزىدىن يېنىۋالغان ئىدى. ئەركا بەگ: «مۇسۇلمانلار بېشىدىن بۇ زالىمنى دەپئى قىلماي بولمايدۇ. ئۇنى دەپئى قىلىش ھەر بىر كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى، سىلە غەم قىلمىسىلا! خالىس خۇدا رىزالىقى ئۈچۈن بولغان ئىشتا خۇدا ئۆزى ياردەم بېرىپ ئۆزى ساقلايدۇ» دېدى ۋە «خۇدا بۇيرۇسا» دەپ ئەلى شاھ بەگنى قىزىقتۇرۇپ ئوردىنىڭ يەتتە دەرۋازىسىنى ۋەيران قىلىپ كىردى. ئەركا بەگ ئۇ زالىمنى سۆرەپ مەيدانغا ئېلىپ كېلىپ يەرنى ئۇنىڭ نىجىس ۋۇجۇدىدىن قۇتۇلدۇردى، مۇسۇلمانلارمۇ ئۇنىڭ پىتنە، زۇلمىدىن خالاس تاپتى. ئادەملەر ئۇ ئاتاقلىق ئەمىر ئەركا بەگ ھەققىدە دۇئايى خەير قىلىشتى. ئەلى شاھ بەگ يەكەننىڭ ھوقۇقدارلىقىغا، ئۆۋەز بەگ ئىشنىڭ ئاغالىقىغا تەيىنلەندى، يولۋاس خاننىڭ ئوغلى ئابدۇلېتىپ سۇلتان خانلىققا كۆتۈرۈلدى. ئەركا بەگ ئۆزى مەنسەپ تۇتمىدى. ھەممە يۇرتنىڭ ئادەملىرى پاراۋان تۇرمۇشقا چىقىپ خۇشال بولۇشتى.

«ئەلۋەتتە ھەر بىر مۇشكۇللۇك بىلەن بىر ئاسانلىق بار، ئەلۋەتتە ھەر بىر مۇشكۇللۇك بىلەن بىر ئاسانلىق بار» ① دېگەن ئايەتنىڭ مەزمۇنىچە

① قۇرئان كەرىم، سۈرە ئىنشىراھ 5-، 6- ئايەتلەر.

شۇنداق تارچىلىق كۈنلەر خاتىرجەم مىلىككە ئايلاندى. ئەلى شاھ بەگ ئۆزىگە ئىشەنچ قىلىپ كۆڭۈل خاھىشى بويىچە ياشاپ ئىنچىكە بەل، گۈل تەنلىك خېنىملار بىلەن ئولتۇرۇش قىلىشقا مەشغۇل بولۇپ كەتتى. مەغەز بىلەن لالەگە ئوخشاش بىر نەپەسمۇ رومكا ۋە پىيالىسىز يۈرمەيتتى. ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىش، مەملىكەتنى قۇرۇق قىلىشنىمۇ ئۇنتۇغان ئىدى. دوست بىلەن دۈشمەننى تونۇيالمىدى. موللا قارا خوجا ۋە ئىۋەز بەگلەر ئۇنىڭغا دۈشمەن بولۇپ چىقتى، ئابدۇلېتىپ خاننىڭ ئانىسىغا مەسلىھەت سېلىپ ئەلى شاھ بەگنى ئۆلتۈرۈشكە بىرلىككە كېلىشكەن ئىدى. بىر كۈنى ھىيلە-مىكىر بىلەن سۇلتاننىڭ ئالدىغا كېلىشتى، سۇلتاننىڭ ئانىسى بېكەم ئۆزىنىڭ يېنىغا چاقىرغان ئىدى. بەگمۇ ئىككىلەنمەستىن باردى. بېكەم بىر قانچە يىلەننى تەييارلاپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭ كېلىشى بىلەنلا ئۆلتۈردى. ئەركا بەگ بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ، شەھەردىن يالغۇز كېلىپ ئوشكا جىڭساگىغا قوشۇلۇپ قايتىپ، قەشقەر تەرەپكە راۋان بولدى.

ئەلى شاھ بەگ بىر ئاي ھۆكۈم سۈردى. لېكىن بىر ئاي ئىچىدە 1000 كىشىنى خىزمەتكارلىققا ئالغان ئىدى. 41 يىل ياشىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ئىۋەز بەگ ھاكىم بولدى.

ئەركا بەگنىڭ ئائىلە كېلىپ چىقىشى، بىر قىسىم ئەھۋاللىرى

ئاڭلىنىشلاردىن قارىغاندا، ئەركا بەگنىڭ چوڭ

بۇۋىسى سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ زامانىسىدا ئەرلات قەۋمى ئىچىدىن چىققان ئىناۋەتلىك بىر باشلىق ئىكەن. سەيرامنىڭ ئادەملىرىدىن ئۆيلىنىپ باللىرىمۇ شۇ يەردە ئۆسۈپ يېتىلگەن. يەنى: ئەركا بەگ تاشتىمىر بەگ ئوغلى، تاھىر بەگ دەرۋىش بەگ ئوغلى، دەرۋىش بەگ سادىق بەگ ئوغلى، سادىق بەگ شۇكۇر بەگ ئوغلى ئىدى.

ئەركا بەگ 20 يېشىدا سەيرامدىن چىقىپ كېتىپ قون تەيجى ۋە سىڭگە ئوردىسىدا 20 يىل ئىناۋەتلىك كاتتا بولدى. سىڭگە ئۆز تەۋەلىكلىرىنى يىغىپ چاقار تەرەپكە لەشكەر تارتىپ بېكەتمۇ-بېكەت بېكىتىپ ئالتە ئايغا يېقىن ۋاقىتتا چاقارغا يېتىپ كەلدى. چاقارمۇ لەشكەر تەييارلاپ سىڭگەگە تاقابىل تۇردى. ئەركا بەگ ئۇ جەڭدە شۇنداق مەردانىلىق كۆرسەتتىكى، رۇستەمى داستان ۋە ئىرىج نەۋچاۋانلارمۇ مۇنداق جەڭنى كۆرۈپ باقمىغان، شۇنداق قاتتىق جەڭ ئەركا بەگنىڭ قولىدىن كەلدى، ئەركا بەگنىڭ مەردانىلىقىدىن چاقارنىڭ ئەسكەرلىرى مەغلۇپ بەنگى يەر بىلەن يەكسان بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن سىڭگە ئۇنى خارلىق تۇپرىقىدىن يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈردى، سىڭگە چاقارنىڭ لەشكىرىدىن قايتتى، ئەركا بەگنىڭ شىجائىتى ۋە مەردانىلىقىنى قالماقنىڭ جەڭچى، پالۋانلىرىمۇ ئېتىراپ قىلدى. قاچانىكى بىرەر قىيىن ئىش ياكى قورقۇنچلۇق ئەھۋال يۈز بەرسىلا ئەركا بەگكە بۇيرۇق قىلسا ئۇ دەرھال بىر تەـ

رەپ قىلاتتى، ئۇنىڭ يۈرەكلىكلىكى، تەدبىرىنىڭ ئۈستۈنلۈكى، سىڭگە ئوچۇق مەلۇم بولدى.

ئەمدى سىڭگە 300 ئادەمنى تەييارلاپ، ئەركا بەگنى روسىيىگە ئەۋەتتى. ئۇ يەرگە يېتىپ بازغاندا ئورۇسلار خەۋەر تېپىپ 600 نەپەر قوراللىق ئادەم تەشكىللەپ ئەركا بەگكە قارشى باستۇرۇپ كىرىشتى. ئەركا بەگنىڭ ھەمراھلىرى غەپلەت ئۇيقۇسىغا گىرىپتار بولغان ئىدى، ھەقتا ئالا ئەركا بەگنىڭ كۆڭلىگە ئاگاھلاندۇرۇش بەردى، ئۇ 20 كىشىنى ھەمراھ قىلىپ ئاتلىنىپ تەكشۈرۈپ كۆرسە ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسى قوراللىق بولۇپ تۆمۈر قالقانلارنى كىيىپ قان تۆكۈش تەييارلىقىدا تۇرۇپتۇ.

ئەركا بەگ رەببۇلئىززەت — جانابى ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ، دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلدى. ئۇرۇشتا غەلىبە قازىنىپ دۈشمەندىن بۇلاپ ئالغان نەرسىلەرنى ئېلىپ كەلدى. ئورۇس لەشكەرلىرىدىن پەقەت بىرقانچە كىشىلا جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالىدى. قالغانلارنىڭ ھەممىسى قىرىۋېتىلدى.

ئەركا بەگ ئورۇس لەشكەرلىرىدىن قاچقانلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، قالماقلار ئارقىسىدىن قەلئەگە كەلدى. قارايدىغان بولسا قالماقلار يىراقتا تۇرغۇدەك، شۇنىڭ بىلەن قالماقلارغا قوپاللىق رەھىمسىزلىك قىلىپ ھۇجۇم قىلدى، قەلئەدىكىلەرنى ئىنتايىن ئېغىر دەرىجىدە قىستىدى. سىڭگەنىڭ تەۋەلىرىدىن بىر قانچە يىلەن ئىسو-

ۋۇستا ئىدى، ئۇلاردىن سان ساناقسىز ھەدىيەلەرنى ئالدى.

ئەركا بەگ بۇ سەپەردىن يېڭى غەلىبە، سان ساناقسىز ئولجىلارنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتتى. ئولجا قورال ياراقلار، ياخشى ئاتلار، رەختلەر ۋە ھەر خىل تىبىي ئىمكى بۇيۇملاردىن توققۇز توققۇزدىن رەتلەپ سىڭگەغە تەۋەتتى، سىڭگە بۇ ئىشەنچلىك قوماندانىدىن بۇ خىل ئىشلارنى كۆرۈپ ئۇنى خىتايىدىكى دائىمەخانىغا ئەلچىلىككە ئەۋەتتى، ئەركا بەگ خۇدا دەرگاھىغا ئىلتىجا قىلىپ ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى سالامەت ئۆتەپ تولۇپ تاشقان ئابروي بىلەن قايتىپ كەلدى.

سىڭگەچاقار ئۇستىدىن لەشكەر تارتقان چاغدا قاتتىق ئۇرۇش بولدى، ئەركا بەگ بۇ جەڭدىمۇ رۇستەمى دەستان ۋە ئىرەج نەۋجەۋانلاردىمۇ كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە باتۇرلۇق كۆرسەتتى، شۇنىڭ بىلەن سىڭگە ئەركا بەگنى ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋىگە كۆتۈردى. ئاللاتائالا ئەركا بەگنىڭ دىلىغە روشەنلىكنى سالغان ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەمىشە تىلەيدىغىنى ئىسلام شەھىرىگە ئۆي سالسام دەيتتى. تەلىيىگە ئاساسەن 1080- يىلى ئىسلام شەھىرىدە ۋەتەن تۇتۇپ ئىنئاۋەتلىك قوماندان بولۇپ قالدى. ياخشى ئىشلارغا ئىنتايىن قىزىقىن كۆڭۈل بۆلۈپ كۆللەرنى كولىتىپ، ساراي، كۆۋرۈك، مەسچىتلەرنى سېلىپ مەملىكەتنى ئاۋات قىلدى. خۇدا بۇيرۇسا ئۇ كىشىنىڭ قىلىپ تويغان ياخشى ئىش ئىزلىرى ئەسىرمۇ ئەسىر تۈگىمەيدۇ.

ھەزرىتى ئىسمايىلخانىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنى، ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى

ئىسمايىل خان ئىبادەتچى، باتۇر، ئادالەتپەرۋەر ياخشى ئادەم ئىدى. ھازىرمۇ پۈتۈن ئالەمنىڭ چوق-قىسىغا سايە سېلىپ، ئادالەت يېيىپ تۇرماقتا، پۈتۈن ئەخلاقىدا ئابدىرېھىمخانغىلا ئوخشايدۇ. ئەلى شاھ بەگ-نى ئۆلتۈرگەندە ئەركا بەگ ۋە ئوشكا جىسماكلار قەشقەر تەرەپكە راۋان بولۇشتى. باقى بەگ بىلەن خۇدا بەردى كېرەك ياراغلارنى «يەكەنگە كەلسۇنلەر» دەپ خان ھەزرەتلىرىگە ئەۋەتتى. خان پۈتۈن ئۇرۇش تەييارلىقلىرىنى قىلىپ يەكەن تەرەپكە راۋان بولدى. يەلداق تەيجى ئۆزىنىڭ چوڭ ئوغلى چوچكىنىنى ھەمراھ قىلىۋالدى. كۈچاردىن بەھرام سۇلتان بىلەن ھەيدەر بەگلەرمۇ نۇرغۇن لەشكەرلەرنى باشلاپ كۈچاردىن يېتىپ كەلدى. قاتارغا خوجا يارمۇ قوشۇلدى.

ئۇلار يولغا راۋان بولۇپ، يارچۇقتا يەكەندە ئايماق دولان بىلەن بايرىنلارمۇ قوشۇلدى. قاپلاق ئالغۇ دېگەن يەردە روزى ھېيت نامىزىنى ئوقۇپ يول-غا چىقىشتى. ئېچىغدىن شەيخ دېگەن بىر كىشىنى ئەل-چى قىلىپ يەكەنگە ئەۋەتتى. ئۇزى شەيخنىڭ ئارقى-سىدىن يولغا چىقتى.

يەكەن ئەمەلدارلىرى شەيخنىڭ قولاق، بۇرۇن-لىرىنى كېسىپ بىر قاچە سىرىسىنى قولىغا بېرىپ

قايتتۇردى. شەيخ خاننىڭ خىزمىتىگە كىلىپ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلدى. خان ھەزرەتلىرى ئوڭ، سول ۋە ئوتتۇرا قىسىم ھەربىيلەرنى تەشكىللەپ كېچىچە دېگەن يەرگە چۈشتى، ئەشيايى خۇمدانىنىڭ ئالدىدا قاتتىق جەڭ بولدى. قاسىم بەگ يارىلاندى. ئەتىسى پۈتۈن تىرىشچانلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىپ، سۇت بىبى ئانانىڭ نۇرغا تولغان مازىرىغا يېتىپ كەلدى ۋە شەھەرنى قورشاشقا مەشغۇل بولدى. ئەركا بەگ ئوشكادىن ئايرىلىپ خانغا قوشۇلدى. ھەزرىتى خان دۆلەتنىڭ كاتتىلىرى، مەملىكەت ئۇلۇغلىرى بىلەن تىم دېگەن يەرگە چۈشۈپ شەھەرنى قورشىدى، شەھەر ئەتراپىنى ئايلاندى لېكىن قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمىدى. ئاخىرىدا قاغىلىق تەرەپكە راۋان بولۇپ، قاراكۆل تۇغراق كەنتىگە يېتىپ كەلگەندە مىرزا ئەلى يارنىڭ ئوغلى يېتىپ كېلىپ: «خانىم پادىشاھنىڭ ئادەملىرىدىن خانىم خوجا، مىرزا مۇھەممەت سەئىدلەر باش بولۇپ ئابدۇلېتىپ سۇلتان ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارشىلىق كۆرسىتىپ ھاجى پولات ئەتراپىدا زىچ ئۇيۇشۇپ جەڭ قىلىۋاتىدۇ» دېدى، خان دەرھال قايتىپ كېلىپ تۇرخان شاھنىڭ ئۆتۈش يولىغا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە: «خانىم پادىشاھنىڭ ئادەملىرى مەغلۇپ بولۇپ ئۆلتۈرۈلدى.» دېگەن خەۋەرنى ئاڭلىدى. خان قايتىپ قىزىل ھەچىت ئوردىسىغا چۈشۈپ مەسلىھەتلەشتى. چىرچىكىن، خوجا يار قاتارلىق بىر قىسىملارنىڭ پىكرى ئاتۇشقا

قايتىپ كېتىش بولدى، لېكىن ئەركا بەگ بىلەن ھەيدەر بەگلەر قاغىلىق تەرەپكە بېرىشنى تەرغىپ قىلدى.

ئەلقىسسە، مەسلىھەت قاغىلىققا مېڭىشقا توختالدى. پولات بەگ، زىياخوجا، مىرزا ئابدۇراخمان ئەرلات قاتارلىق بىر قانچەيلەن قەلئە قۇرۇش ئۈچۈن يەكەندىن قاغىلىققا كەلگەن ئىكەن. خان قەلئەنى قورشىدى، ئەسكەرلەرنى تۆت گۇرۇپپا قىلىپ سېپىلنىڭ ئەتراپىغا تەيىنلەپ ھەر تەرەپكە بىرنى باشلىق قىلىپ قويدى.

خان ھەزرەتلىرى ۋە بىر قانچە ئادەملەر ئوتتۇرا قىسىمغا بەلگىلەنگەن ئىدى. ئۇلار قەلئەنىڭ جەنۇبىي تەرەپكە چۈشتى. بەھرەم سۇلتان بىلەن ھەيدەر بەگلەر قەلئەنىڭ شىمالىي تەرەپكە چۈشۈپ قاتتىق مۇھاسىرە قىلدى. قاسىم بەگ، غىياس بەگ بىلەن ئاقسۇ ئەمەلدارلىرى قەلئەنىڭ غەربىي تەرىپىگە مەسئۇل بولدى.

لېكىن باشلىقلار ئارىسىدا قارىمۇ قارشىلىق پەيدا بولۇپ ئىش راۋاج تاپمىدى. خان ھەزرەتلىرى ھەممىسىگە ئەركا بەگنى باشلىق قىلدى. مۇھاسىرە قاتتىق بولدى. قەلئە ئىچىدىكى ئادەملەر بىئاراملىق ھالغا چۈشتى. ھېچ تەرەپتىن سۇ ئەكىلىش يولىنى تاپالمىدى. ئاخىرى ئۇلار تەسلىم بولۇپ، خىجىل بولغان ھالدا كۆرۈنۈشكە كېلىشتى. خان ھەممەيلەننى كەچۈرۈم قىلىپ يەكەنگە قايتتى. قەرشى دېگەن جايـ

دا تۇرغاندا ئۆز بەگ باشچىلىقىدا يەكەننىڭ ئادەملىرى خانغا كۆرۈنۈش قىلىش ئۈچۈن كېلىشتى، ئابدۇلېتىپ سۇلتان بىلەن موللا قارا خوجىلار ئۆز ئاتىسىنىڭ كونا ئەمەلدارلىرى بىلەن مەستانە ھالدا قەشقەر تەرەپكە ئاتلاندى. خان ئارال دېگەن جايغا چۈشكەن ئىدى. پادىشاھ خوجا، مىرمە ئىرۇق خوجا ۋە سايىم ئوغلى ئالىيار بەگلەر كۆرۈنۈشكە كەلدى.

1080 - يىلى زۇلقەئىدە ئېيىنىڭ 11 - كۈنى دۈشەنبەدە ھەزرىتى ئەزىزان بىلەن ھەزرىتى خانلار خۇشال-خۇرام ھالدا يەكەنگە يېتىپ كېلىشتى. ئۇلۇغلار، ئەمەلدارلار، چوڭ - كىچىك ھەممىسى جۇغلىشىپ كونا تۈزۈم بويىچە ھەزرىتى خاننى پادىشاھلىققا كۆتۈرۈشتى. ئەمەلدارلار ھۇبارەكلەشكە شائىرلار مەدھىيەلەشكە ھازىر بولۇشتى. غىياس بەگ، خوجا يارلارنى قەشقەرگە ئەۋەتتى. خوجايار سۇلتاننى ئۆلتۈردى، قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئۇلۇغ ۋە ئەمەلدارلاردىن باشلاپ كېلىپ كۆرۈنۈش قىلىشتى. خان ھەممىيلەننىڭ گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىپ مۇھەممەت باقى بەگنىڭ بايرىقىنى غىياس بەگكە تاپشۇرۇپ قەشقەرنىڭ ھوقۇقدارلىقىغا بېكىتتى. ھەيدەر بەگ يەكەننىڭ ھاكىمى، قاسىم بەگ، ئىشىك ئاغا، خوجايار خوتەننىڭ ھاكىمى، ئەركا بەگ مىرزاتىنى بەگنىڭ ئۇسۇلىچە چوڭ مىراب (باش مىراب) قىلىپ ھەر قايسىلىرىنى ئۆزىگە لايىق مەنسەپكە تەيىنلىدى.

ھەزرىتى خان ھەممە ئۇلۇغ ئالىملار بىلەن مۇھبەتلىشىپ ئادالەت بىلەن توغرا ئىش قىلىشقا ئىرىشتى. باتۇر ئالىم قازى ئابدۇللانى شەرىئەتكە بېكىتىپ قازى قىلدى. ئازغىنە مۇددەتتە ۋەيران بولۇپ كەتكەن مەملىكەت ئاۋات بولدى.

ئىبراھىم سۇلتاننىڭ ئوغلى ئەبۇ شاھنىڭ بەھرام سۇلتاننى تۇتقىنى

يەلداكىنىڭ ئەبۇ شاھ دېگەن بىر ئوغلى تاغدىن كەلگەن ئىدى. سۇلتان بارلىق ئەمەلدارلىرى بىلەن ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىشقا تاشقىرى چىقتى. ئۇچراشقاندىن كېيىن قالماقلار بىلەن مەجلىس ئېچىپ سۇلتان، غىياس بەگلەرنى بىر قىسىم قالماقلار بىلەن تۇتۇۋالدى. مىرزا غوزەپىر قەلئەدارلىققا تەييارلانغان ئىدى. ئەبۇ شاھ سۇلتاننى تۇتۇپ قايتىپ كەتتى، بىر قانچە كۈندىن كېيىن سۇلتان بىلەن غىياس بەگلەرنى قويۇۋەتتى. سۇلتان مۇشۇ غەم ئەندىشە ئارقىلىق ئىسسىقتا كېسەللىككە گىرىپتار بولۇپ، 10 ئاي ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ ئاخىر ۋاپات بولدى، 20 يىل ياشىدى.

قوشاق

ھەقنىڭ ئۆمۈر كۆرۈشكە ئامراقلىقى نېمە سەۋەبتىن؟
بۇ ئېقىن سۇدا «شولا»نىڭ تۇرۇپ قېلىشى نېمە سەۋەبتىن؟

كەلگۈن سۈيى ئاۋات، ۋەيرانىلارغا چۈشمىدۇ ئوخشاش،
ئەجەل تىغى تارتقاندا ھەرگىز دېمەيدۇ قېرى-ياش.

شۇتۇر خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي) نىڭ ۋەقەلىرى

رىۋايەت قىلەردىن قارىغاندا شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭ-
غا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) ئۆزبېك بولۇپ مىلا-
كەتى سىبىرغانىڭ ئوغلى ئىكەن، يەمەن سانىنىڭ
ئوغلى دېيىلگىنىمۇ شۇ كىشىدىن ئىبارەت ئىكەن. ئۇ
زاتنىڭ ئانىسى ئەمنى يەمەن بۇ دۇنيادىن كەتتى.
شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي)
ئانىسىنىڭ خىزمىتىدە بولۇۋاتاتتى. ھەزرىتى ئەزىزان
خەلىپەمنىڭ تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. خەلىپە-
نىڭ ئانىسى ئوغلىنى بىرگە ئېلىپ ھەزرىتى ئەزىزان-
نىڭ ئالدىغا كەلدى. خەلىپەم ھەزرىتى ئەزىزانغا جان
دىلى بىلەن ئاشىق بولۇپ، ئانىسىدىن ئايرىلىپ، ئۇ
جانابى ئەزىزان بىلەن بىرگە بولدى. خەلىپەنىڭ
ئانىسى تۇغقانلىرىغا ئىلتىجا قىلغانلىقتىن 200 دىن
ئارتۇق ئۆزبېكلەر ئارغىماقلارغا مىنىپ كېلىپ دەۋا
قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان خەلىپەنى خەلىپەنىڭ تۇغ-
قانلىرىغا بېرىۋەتتى، خەلىپەنىڭ ئانىسى ئۇنى ئېلىپ
قايتتى. لېكىن خەلىپە (ئۇنىڭ سىررى پاك قىلىنغاي)
ئارقىغا قاراشقا باشلىدى، ھەزرىتى ئەزىزان: «ئەي

دېۋانە! بىر كۆكۈللۈك بول! بىر ئادەمگە بىر دوست بولسا يېتىدۇ.» دېدى.

خەلپە ئانىسىدىن ئايرىلىپ يەنە ھەزرىتى ئەزىزانىڭ سۆھبىتىگە كەلدى. خەلپەنىڭ ئانىسى ۋە ئۇنىڭ تۇغقانلىرى: «ھەزرىتى خوجا بىزنىڭ بۇ بالىمىزنى ساراڭ قىلىۋەتتى. قايتۇرۇپ كېتىشنىڭ پايدىسى يوق. بۇ قېتىم ئۇنى خوجا ھەزرەتلىرىگە تاپشۇرۇپ بېرەيلى» دېيىشىپ ھەزرىتى خوجامغا خەلپەنى بېرىپ كېتىشتى.

شۇتۇر خەلپەم ئاشخانىغا ئوتۇن توشۇپ بېرىش خىزمىتىنى تاللاپ ياخشى خىزمەت كۆرسەتتى. نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بىر جۇۋىنى يەتتە يىل كىيىپ يەنە ئەتمىيازدا تۆكىنى داسلاپ كىيگەنمىش. ئەنە شۇنداق ئەقىدە ئىخلاس بىلەن ئىشلەپ مەقسىتىگە يەتكەنمىش.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: قەشقەر، يەكەن ئادەملىرى شۇتۇر خەلپىگە گەدەنكەشلىك قىلغان ئىكەن، خەلپە (خۇدانىڭ رەھمىتى ئۇنىڭغا بولغاي!) غۇسلى تەرەت قىلىپ ئىستىخارە قىپتۇ، ھەزرىتى ئەزىزان چۈشىدە يوليورۇق بېرىپ مۇنداق دەپتۇ: «ئەي ساراڭ! مىخنىمۇ توقماق بىلەن ئۇرۇۋەرسە يەرگە كىرىپ كېتىدۇ، سەنمۇ بۇ نامەرد خەقلەرنى قاتتىق ئۇرغىن!» ئويغانسا چۈشى. شۇنىدىن كېيىن ھەر قانداق بىر ئىنكارچى ئالدىغا كېلىپ ئازراقلا بىئەدەبلىك قىلسا — قولىدىكى ھاسا بىلەن ئۇرۇپتۇ ئۇرۇشى ئۇ ئادەم يىقىلىپ،

خوجام دەپ قوبۇپ ئەقىدىلىك مۇرىتى بولۇپ قاپتۇ.

خوجا ئۇبەيدۇللا (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇرلۇق قىلغاي) ئابدۇكېرىمخاننىڭ ۋەزىرى ئىدى. ئابدۇكېرىم خان ۋەزىرى بىلەن بىرلىكتە مۇھەممەت ۋەلى سوپى (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي)نىڭ مۇرىتى ئىدى. مۇھەممەت ۋەلى سوپى (ئۇنىڭ سىررى پاك بولغاي!) خوجا مۇھەممەت شىرىپ (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!) نىڭ ئورۇن باسارى ئىدى. ئابدۇكېرىمخان (ئۇنىڭ قەبرىسى نۇرلۇق قىلىنغاي!) ھەزرىتى ئەزىزانغا ئاداۋەت تۇتۇپ ئۇچراشمىغان ئىدى. بارلىق كىشىلەر خاننىڭ بۇ ئىشىنى خوجا ئۇبەيدۇللا ۋەزىردىن كۆردى. ھەزرىتى ئەزىزان (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى ۋە رازىلىقى بولغاي) يولىيورۇق بېرىپ: «ئەي خوجا ئۇبەيدۇللا! بىزنىڭ قەدىرىمىزنى بىلمەيسىلەر! بىر ۋاقىت كەلگەندە سېنىڭ ئالتۇندىن ياسالغان سارايلىرىڭنى بىزنىڭ بىر دەۋانىمىز ئېشەك ئېغىلى قىلىدۇ» دېدى. مۇھەممەتخان (ئۇنىڭ سىررى پاك قىلىنغاي) نىڭ زامانىدا شۇتۇر خەلىپە ھەزرىتى مۇھەممەتخاننىڭ يولىيورۇق خېتىنى ئېلىپ كەلدى، شۇ چاغدا خوجا ئۇبەيدۇللا ۋاپات بولۇپ ئۇنىڭ بالا-چاقا ئۇرۇق تۇغقانلىرىنى خان خوتەنگە قوغلاپ چىقارغان ئىدى. شۇتۇر خەلىپە ـــ ھەزرىتى مۇھەممەتخانغا يولىيورۇق خېتىنى تاپشۇرۇپ خوجا ئۇبەيدۇللانىڭ ئۆيىگە چۈشتى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي) نىڭ يوغان بىر ئېشىكى بار ئىدى، مەستانىلىقتا

ۋەزىرىنىڭ ئۆيىگە باغلاپ قويۇپ ئۆزى ئۇنىڭ ئايىغـ
ىدا يېتىپ ئۇخلىدى. مۇھەممەتخان (ئۇنىڭ سىررى
پاك قىلىنغاي) شۇتۇر خەلىپەنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا
قىلىپ قويۇپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئابدۇكېرىمخاننىڭ
زامانىدا شۇتۇر خەلىپە قاتارلىق خەلىپىلەر ھەزرىتى
ئەزىزانغا ئەرز قىلىپ: «ئابدۇكېرىمخان ئۆزلىرىگە
ئىنكار قىلىۋاتىدۇ. بىر دۇئا قىلسىلا يوقاپلا كەتسە!»
دېگەن ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزان جاۋاب بېرىپ: —
«ئابدۇكېرىمخان توغرا ئىش قىلىدىغان (ئادىل) پادىشاھ
پەيغەمبىرىمىز (ئاللا ئۇنىڭغا رەھمەت قىلسۇن ھەم سالام
بەرگەي!) ئۈممىتى تەربىيە قىلىدۇ. ئادىل پادىشاھ
ھەققىدە دۇئايى بەت قىلىش ئادەمگەرچىلىكتىن يىراق
ئىش. ئۇنىڭ ئورنىغا پادىشاھ تەربىيەلىمەي تۇرۇپ
بىر ئادىل پادىشاھنى يوقىتىۋېتىش مۇسۇلمانچىلىقتىن
يىراق. سەۋرى قىلايلى! ھەزرىتى ھەق تائالاغىلا تەۋەك-
كۇل قىلايلى شۇنىڭ بىلەن بارلىق!» دېدى. شۇنىڭ بىلەن
بارلىق خەلىپىلەرنىڭ بېشى چالا بوغۇزلانغان قۇشلاردەك
تۆۋەن چۈشتى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا ئاللانىڭ
رەھمىتى ۋە بەرىكەتلىرى بولغاي) يوغان ئېشەككە
مىنىپ ۋىلايەتتىن كەلگەن ئىدى. ئۇ دائىم ئېشەككە
مىنىپ يوغان بىر ھاسىنى تۇتقان ھالدا بىر توپ
ئادەملەرنى ئەگەشتۈرۈپ يۈرەتتى. قولىدىكى ھاسا
بىلەن كىمنىكى ئۇرسا ئۇ ئادەم دەرھال ھوشىدىن

كېتىپ يېتىلىپ، خوجام! دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ تازىم قىلىپ ئىخلاسلىق مۇرىتلاردىن بولۇپ قالاتتى.

شۇتۇر خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى ئەتىر پۇراقلىرىغا لىق قىلغاي) نىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى. بىبى ئاپپاق بۇۋىمىدىن ئىككى ئوغلى بولۇپ بىرىنچىسىنىڭ ئىسمى: خوجا سەييىد مۇھەممەت خوجا. ئىككىنچىسىنىڭ ئىسمى: نۇرى مۇھەممەت خوجا ئىدى. ئۈچىنچى ئوغلىنىڭ ئىسمى: شىر مۇھەممەت خوجا بولۇپ، ئۇ قوما دېگەن ئايالدىن تۇغۇلغان ئىدى. نۇرى مۇھەممەت خوجا ئاپئاق خانىنىڭ زامانىسىدا مىرزا ئەلى شىربەگنىڭ ھەمراھلىقىدا قىرغىزلارنىڭ قولىدا شېھىت بولۇپ كەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ شېھىتە خوجا دەپ مەشھۇر بولدى.

شۇتۇر خەلىپە 84 يىل ئۆمۈر كۆردى. ئۇ (ئاللا ئۇنىڭ سىررىنى پاك قىلغاي) ۋە ئۇنىڭ ئايالى بىبى ئاپئاق ھەزرىتى ئەزىزانغا ناھايىتى ياخشى خىزمەت قىلدى. ھەزرىتى ئەزىزان بىبى ئاپئاق بار چاغلاردا قىش ياز تەرەت سۈيىدىن غەم قىلمايتتى. ھەزرىتى ئەزىزان (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلغاي!) ئۇلار-دىن رازى ھەم خۇشال بولۇپ ئۇلار ھەققىدە دۇئايى خەير قىلغان ئىدى، ئۇ ئۇلۇغ ئىجازىتى (ئۇدۇمى) نى خوجا شادى قۇددىسە سىررۇھۇ دەپ ئاتىلىۋاتقان ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يەھياغا تاپشۇرۇپ بېرىپ بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك سارايغا كۆچتى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

ھەزرىتى خوجا شادى قۇددۇسە سىررۇھۇدەپ
ئاتىلىۋاتقان ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت
يەھيا توغرىسىدا

بۇ تەۋەلىكلەر ئارا ئەزىزلار «خوجام» دەپ داڭ قازاندى، ھەزرىتى ئەزىزلار خوجا مۇھەممەتخاننىڭ «ئۇنىڭ سىررى پاك قىلىنغاي!) زامانىسىدا ۋىلايەتتىن تەكلىپ ئەپكەلدى. خان چوڭ-كىچىك، يۇقىرى-تۆۋەن كىشىلىرى بىلەن قارشى ئالدى. قارا قۇم دېگەندىن ھەزرىتى ئەزىزان خوجامنىڭ ئىتىنىڭ يۈگنىنى خان بويىنغا سېلىپ يېتىلەپ شەھەرگە ئېلىپ كىردى. ئۇ چاغدا ھەزرىتى ئەزىزان خوجام يەتتە يېرىم ياشتا ئىدى. بۇ كىشى 24 ياشقا كىرگەندە مۇھەممەتخان ۋاپات بولدى. ئەزىزان خوجام تەخمىنەن ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ ئەڭ كىچىك پەرزەنتى ئىدى. مەن ئۇ كىشىنىڭ كونا خىزمەتچىسى ئىدىم، ئۇ كىشىنى ھەزرىتى ئىشان دەپ ئاتايتتىم. ئۇ كىشى پارس تىلىدا، سەل كېكەچلەپ سۆزلەيتتى، ئاتامدىن نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئۆز ئاتام يىغلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېگەن: — «مەن چوڭ باشلىق بولۇپ قالدىم. ھەزرىتى ئىشان خوجا شادى خوجام قۇددۇسە سىررۇھۇغا زامانىنىڭ پىتنەسى مەن توغرىلىق گەپ ئېلىپ بېرىپ بىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەزرىتى ئىشان ماڭمۇ ئىنكار قىلىدى—

ھان بولۇپ قالدى. بىر كۈنى ساغۇچاققا قارچۇغا تۇتۇش ئۈچۈن بارغان ئىدىم، سوپىلار كەنتىدە مەسچىت ئىچىدە ناماز شامدىن كېيىن قۇرئان ئوقۇلۇۋاتىدىكەن، بىر قانچە سوپىلار «ھەق ھۇ» دېيىشتى. مىرسەيىت ئاتلىق بىر ئادەم بىزنىڭ دىنىمىزدىن خەۋەردار بولۇپ خۇشامەت يۈزىسىدىن بىزگە «بۇ ھىيلە-مىكىرچىلەر ئۆز ئارا جار سېلىشىدۇ، قايسى ئۆي باي بولسا شۇ ئۆيگە بېرىپ بۇلاڭ-تالاڭ قىلىدۇ» دېدى. مەنمۇ سۈكۈت قىلىپ تۇرۇۋېتىمەن، شۇ كېچىسى بىر چۈش كۆردۈم: «سوپىلار» تەرەپتىن چوڭ بىر ئوت بىز تەرەپكە كەلدى. ئۇ ئوتنىڭ قورقۇنچىسىدىن سەپى خوجا خەلىپەمنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاچتىم، شۇتۇر خەلىپەمنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىشىم تام يېرىلىپ قوللىرىدا ئۆتكۈر خەنجەر تۇتقان 12 نەپەر قارا ئادەملەر چىقىپ ماڭا قەست قىلدى. خاتىرەمگە كەلدىكى شۇتۇر خەلىپە ئەلەيھىررەھمەنىڭ مازىرىغا بېرىپ ئىلتىجا قىلاي دەپ خانىقا كۆلىنىڭ بويىغا يېتىپ كەلگەن ئىدىم، خوجا سەپى خەلىپەم خانىقانىڭ ئالدىدا كۆلنىڭ لېۋىدە تۇرغان ئىكەن، ئادەملەرنىڭ قولىدىن بىزنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىپ بىزگە قارىدى.» ئويقۇدىن ئويغاندىم. تەرەت ئالدىم، ھەزرىتى ئىشان بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن تەھەججۇت نامىزى ئوقۇشقا ھەزرىتى ئىشاننىڭ خانىقاسىغا باردىم. تەھەججۇت نامازدىن كېيىن، بامدات نامازدىن ئىلگىرى ھەزرىتى ئىشانغا يەنى خوجا شادى قۇددىسە سىررۇھۇغا تەزىم ۋە ئېكرام

يۈزىسىدىن خەت يازدىم. ئۇ ھەزرەت بىلەن ئۇچراشـ
تىم. ئىشان ھەزرەتلىرى كۈلۈمسىرىگەن ھالدا مۇنداق
دېدى: «خەلىپەم مىرزا پازىل بەگ كەلدى» خوجا سوپى
خەلىپەم (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي): «ئارى
مىرزا فازىل بەگ ھەزرىتىم كەلدى. قورقمايسەن
باشلىق كەلمىدى» دېدى.

ھەزرىتى خوجا ۋە خەلىپەلەردىن بۇ كارامەت
ئاشكارا بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كونا ئاددىي قۇلنىڭ
ئاتىسىغا جەزىبە يۈز بېرىپ ئىختىيارسىز ھالدا
ھەزرىتى ئىشاننىڭ پۇتلىرىغا يىقىلىپ يىغلىدىن بەيئەت
قىلغان ئىكەن.

ئاتامنىڭ چوڭ ياخشى بىر ئىتى بولۇپ ئۇ ئاتنى
ئابدۇللاخان تونۇيدىكەن، يەكەننىڭ ھاكىمى، خاننىڭ
ئاتالىقى شاھ مەنسۇر بەگ ئاتقا زوق قىلىپ تەلەپ
قىلغاندا بەرمىگەن شۇ ئاتنى ئىشان ھەزرەتلىرىگە
چىن مۇھەببىتى بىلەن ھەدىيە قىلغان ئىكەن.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: پولاتخان دەپ داڭلانغان
سۇلتان ئەھمەتخان ئابدۇللاخاندىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچـ
راپ قىلىچخان دەپ داڭلانغان بىر تۇغقىنى سۇلتان
مەھمۇتخاننىڭ ئالدىغا كەلدى. قىلىچخان يۈرەكلىك
ھەم باتۇر پادىشاھزادە ئىدى. ئابدۇللاخانغا قارشى
لەشكەر تارتىپ ئاقسۇغا باردى. قىلىچخاننىڭ بەزى
ۋەدىيەتلىرى ئۇلۇغ شەرىئەتكە مۇۋاپىق ئەمەس ئىدى.
ھەزرىتى ئىشان فوڭگى خەلىپە لەقەملىك ھاپىز نەسىر
خەلىپە ۋە مىرزا مەزىد بەگ خەلىپىلەرگە «قىلىچ

خاننى دۇنيادىن يوقىتىپ پولات خاننى ئۇنىڭ ئورنىغا تىكلەيلى» دەپ بۇيرۇق قىلدى. فۇڭگى سوپى، خەلىپە بەگلەر پولات خاننىڭ قېشىغا بىردىشتى. پولات خان شا ماللىباغدا ماكان تۇتقان ئىدى. قىلىچ خان ئاتابەكرى مىرزانىڭ قورغانىدا ئولتۇراقلاشقان ئىدى. فۇڭگى خەلىپە ۋە خەلىپە بەگلەر پولات خاننى زىلچىگە ئولتۇرغۇزۇپ خانلىققا كۆتۈردى. بۇ ئىشلاردىن بىخەۋەر بولۇپ بىر سائەت ئۆتمەيلا قىلىچ خان ئاكىسى پولات خاننى كۆرگىلى كەلدى. ئىككى بىر تۇغقان بىر بىساتتا ئولتۇرۇشۇپ ھەر تەرەپلىمە پاراڭلىشىپ، ياخشى ئارام ئېلىشتى. قىلىچ خاننى ئازراق ھاراق كەيپى تۇتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوردىغا كەلدى.

پولات خاننىڭ ئادەملىرى ناھايىتى قورقۇپ كەتتى. ئۇلاردا «فۇڭگى خەلىپە ۋە خەلىپە بەگ دەپ ئاتىلىۋاتقان مىرزا مەزىت بەگلەر ئۆزلىرىنى ۋەلى تۇتۇپ قىلىچ خاننى ئەزدىزان ئۇردى، دەپ پولات خاننى پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزدى. مانا ھېلى قىلىچ خان كېلىدۇ. بۇگۈن كېچىدىكى بۇ ۋەقەنى ئاڭلىسا ئەتە بىزنى ئۇ ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىدۇ.» دېيىشتى. فۇڭگى خەلىپە بىلەن خەلىپە بەگلەر مۇنداق دېدى: «بىز بۇ ئىشنى ئۆزىمىزچە قىلمىدۇق. ھەزرىتى ئىشانىنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلدۇق، قورقماڭلار! كۆڭلۈڭ يۈرەكلىك بولۇڭلار».

شۇ كېچىسى قىلىچ خان ئوردىغا كېلىپ قان قۇسۇپ بۇ دۇنيادىن قايتتى. ئەتىگىنى ئەمەلدارلار ۋە

كاتتىلار ھەزرىتى ئىشاننىڭ ھۇزۇرىغا كېلىپ سۇلتان
مەھمۇتخاننىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى جاكالىدى. ھەز-
رىتى ئىشان ئەمەلدارلار ۋەزىرلەر ۋە چوڭ كىچىكلەر-
نىڭ ھەمراھلىقىدا شامالباغقا بېرىپ سۇلتان ئەھ-
مەتخاننى ئوردىغا ئەپكىلىپ خانلىققا كۆتۈردى. بۇ
كارامەت ھەزرىتى ئىشاندىن يەنى ھەزرىتى خوجامدىن
يۈز بەردى.

ھاپىز ئابدۇراخمان ۋە ھاپىز شەكەر (ئاللا
ئۇلارنىڭ قەبرىسىنى يورۇق قىلغاي) ئاڭلىشىمچە بۇز-
رۇكۋارىمىزنىڭ ھۆرمەتلىك سىرداش كىشىلىرىدىن ئىكەن.
ھەزرىتى ئىشاننىڭ خىزمىتى ئۈچۈن ماۋرا ئۇننەھ-
رىگە بارغان ئىكەن.

پولاتخان ئىمامى قۇلى خاننىڭ ئالدىدا ئىدى.
ئىمام قۇلى خان نەزەر بۇرۇت لەقەم قويۇلغان نە-
زەربى نايماننى پولاتخان بىلەن بىللە قەشقەر
ۋە يەكەنگە ئېلان قىلدى. نەزەر بۇرۇت 70000 لەش-
كەرنى ئېلىپ قەشقەر ۋە يەكەن تەرەپكە راۋان بو-
لۇپ ئەنجانغا يېتىپ كەلدى. ھەزرىتى ئىشان ئىشەنچ
قىلغان ئىدى، خوجا سەبى خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ
قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي) ھەزرىتى خوجامنىڭ
بېشىدا تۇرۇپ «پولاتخان نەزەر بۇرۇتنىڭ ھەمراھلى-
قىدا بېرىپ قەشقەر يەكەننى ئېلىپ بىزنىڭ ئايال
ۋە پەرزەنتلىرىمىزنى ئۆلتۈرمەكچى، بۇ قانداق ئىش؟»
ھەزرىتى ئىشان ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ 300دىن
ئارتۇق قوينى سورۇپ ئايلاندى ۋە قويلارنى ئۆلتۈ-

رۇشكە باشلىدى. ھەممە باشقىلارنىمۇ ئۆلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. ئادەملەرگە تۇتۇقلار، ئۆلتۈرۈڭلار دېدى - يۇ، خاتىرجەم بولدى. بەش كۈندىن كېيىن «پولاتخان ئېلىپ بارغان جەڭچىلەر بىلەن ئەنجاندا ئۆلتۈرۈلدى» دېگەن خەۋەر كەلدى.

ئېنىقلىنىشىچە: ھەزرىتى ئىشان قويلارنى ئۆلتۈرگەن كۈنىنىڭ ئۆزىدىلا نەزەربى نايمان ئەنجاندىن قايتقان، ھەزرىتى ئىشانىدىن بۇ كارامەت يۈز بەرگەندىن كېيىن بارلىق ئىنكارچىلار قايىل بولۇپ ئىخلاس قىلىدىغان بولۇشتى. ساداقەتلىك ئاشىقنىڭ ئىخلاسلىق كىشىلىرى شۇمىقداردا ئاياغلاشتى.

ئاللا ھەممىدىن بىلگۈچىدۇر.

شۇتۇر خەلىپەم (ئاللا ئۇنىڭ سىرىنى پاك قىلغاي)نىڭ ئوغلى خوجا سەيىد مۇھەممەت خەلىپەم توغرىسىدا

ھەزرىتى ئىشان يەنى ھەزرىتى خوجام شادى قۇددىسە سىررۇھۇ 56 ياشقا كىرىپ بۇ پانىي دۇنيادىن مەڭگۈلۈك ئاخىرەتكە يۆتكەلدى. ئۇلۇغ نىسبىتىنى خوجا سەپى خەلىپەم دەپ ئاتالغان خوجا سەيىد خەلىپىمگە بۇيرۇق قىلدى. ھەزرىتى ئىشان قەشقەردە ھەقتائالانىڭ پاناھىغا ئېرىشتى. ئۇ جانابنىڭ جىنازىسىنى خوجا خەلىپە ئەلەيھىررەھمە ئېلىپ كەلدى، ئابدۇللاخان بارلىق ۋەزىر، ئەمەلدار ۋە چوڭ-كىچىك

ئادەملىرى بىلەن ئالدىغا چىقتى. خوجا سەيپى خەلىپە قۇددىسە سىررۇھۇ تۆگىنىڭ نوختىسىنى تۇتۇپ ئۇ ئۇلۇغنىڭ جىنازىسى تۆگىنىڭ ئۈستىدە بولغاچقا پۈتى يالىڭاياق، يالاڭباش بولۇپ كىيىملىرىنى يىرتىپ ھەزرىتى ئىشان خەلىپەمنىڭ بارلىق يارانلىرى ۋە دوستلىرىغا بەيئەت قىلدى. خانىمۇ يالىڭاياق بولۇپ خەلىپەمگە مۇلاقەت بولۇشتى. خەلىپەمنىڭ رۇخسىتى ئارقىلىق ئۇلاققا مىنىشىپ قايتىپ كېلىپ ئالتۇندا تۆپىراق بېشىدا ئولتۇرۇشتى. خەلىپەم قاتارلىق ئۇلۇغلار مەرھۇمنىڭ جىنازىسىنى ئالتۇنغا ئېلىپ كېلىشتى.

ئابدۇللاخان (خەلىپەمنى ئاللا ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي) ئۆز ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ قېشىغا دەپنە قىلدى. خوجا سەيپى خەلىپە شۇ مازارنىڭ بېقىنىغا چوڭ خانىقا سېلىپ 40 كۈن ئېتىكاپتا ئولتۇردى. شۇ چاغدا بارلىق يارانلار گۇرۇھىنىڭ باشلىقى، خەلىپەلەرنىڭمۇ خەلىپەسى بەلكى: ئۇ ئالىيجاناب مەرھۇمنىڭ ئورۇن باسارى ئاشۇ خوجا سەيپى خەلىپەم ئىدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خوجا سەيپى خەلىپەم رامىزانىڭ ئاخىرقى ئورنىدا ئېتىكاپتا ئولتۇرغان ئىكەن. بۇ كونا ناچار قۇلنىڭ (ئۆزىنى دېمەكچى) ئاتىسى كېسەل بولۇپ قاپتۇ، ئۇنىڭ كېسىلى بەك ئېغىر بولۇپ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىپتۇ. ھېچقانداق تاماق سىڭمەيدىغان دەرىجىگە يېتىپتۇ. ئادەتتە كۆكنار ئىچىدىكەن، كۆكنار ئىچىشمۇ كۆڭۈل ئاينىتىدىغان بوپتۇ. بەزى بەزىدە ھوشىدىن كېتىدىكەن. مېنىڭ

ئاتام مەندىن نان، ئاش، قوي، مېۋىلەرنى ئەۋەتىپ ياردەم قىلىشنى تەلەپ قىلدى. خوجا سەپى ئەلەي-ھىررەھمە ئاتامنىڭ ھەققىدە دۇئا قىلىپتۇ. تۆت قا-چىدىكى ياغنى ماڭا بېرىپ بۇيرۇدىكى: ئەي پەر-زەنتىم! بۇ ياغلارنى ئاتاڭغا بەرگىن! ئۇمۇ بىزنىڭ پەرزەنتىمىز، قورقمىسۇن! ساقىيىدۇ، ئەلۋەتتە، ئەل-ۋەتتە». خەلپەمنىڭ ئارقىسىدىن ئۆيگە قايتىپ كەل-دىم. كەلسەم ئاتام خۇشال - خۇرام ئولتۇرۇپتۇ.

ئاتام يەنە مۇنداق دەيدۇ: «چۈشۈمدە خەلپەم كېلىپ تومۇرۇمنى تۇتۇپ كۆرۈپ: ئەي پەرزەنتىم قورقمىسىلا! ئەلۋەتتە نان يەيلا، ساقىيىلا! دەپ غا-يىب بولدى.» مەن ئۇ بەرگەن نانلارنى ئەكىلىپ بەردىم، ئۇ ناننىڭ تۆتتىن بىرىنى يېدى زىيان قىلمىدى. بەلكى داۋا بولدى. ئۇ تۆت ناننى 10 كۈن يەپ پۈتۈنلەي ساقىيىپ ئورنىدىن قوپتى. بۇ بولسا خەلپەمنىڭ ئادەتتىن تاشقىرى بولغان كارامەتلىرىنىڭ بىرى ئىدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خان ئۇنىڭغا شۇنداق مايىللىق قىلاتتىكى، خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجا (ئاللا ئۇنىڭغا رەھىم قىلغاي!) قەشقەردىن يەكەنگە كەلدى. خەلپەم ئىككىلا مەخدۇمزادىلارنى ئۆشنىس-گە ئېلىپ، ئابدۇللا خاننىڭ قېشىغا ئەكىلىپ، مەلۇم قىلدىكى: «ھەزرىتى مۇھەممەتخان بىلەن ئابدۇرېھىم خاننىڭ زامانىسىدىن تا ھازىرغا قەدەر مەملىكەت چوڭ ھەزرىتى ئەزىزانغا موھتاج بولۇپ كەلمەكتە. سى-

لە خوجا شادى خوجام (ئاللا ئۇنىڭ روھىنى پاك قىلـ
غاي!)دىن ئىبارەت كىچىك ھەزرىتى ئەزىزانغا مۇرىت
بولۇپ ھاجەتنى ھەزرىتى مۇھەممەتخان ۋە ئابدۇرېھىم
خانلاردىن ئۆتكۈزۈپ بەلكى نەچچە ھەسسە قىلىـ
ۋەتتى (؟) ھازىر يات بەلكى بىر ئوغرى كېلىپ تە-
سەررۇپ قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ. خان: «ئۆزلىرىنىڭ بەلـ
كىم ئەڭ يۇقىرى دەرىجىلىك خەلىپىلىرى. مەخدۇمزا-
دىلەرنى كىچىك كۆرۈپ ئۇلارنىڭ مىراسلىرىنى بۇ-
لۇۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ. ئىختىيار ئۆزلىرىنىڭ قولىدا»
دېدى. ئابدۇللاخان باغرى يۇمشاقلىق قىلىپ خەلـ
پەمگە قول بېرىپ مۇنداق دېدى: — «ئەي خەلىپەم!
ئەزىزانىنىڭ ئورنىدا بىزنىڭ پىرىمىز ۋە يولباشچى-
مىز ئۆزلىرى. باشقا ھېچكىمگە ھاجىتىمىزنى چۈشۈرمەيـ
مىز.» ئابدۇللاخان خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجىغا
بويسۇنىدى. خان مۇرىت ۋە ئېتىقادچى بولمىغاچقا
يەكەننىڭ بارلىق ئادەملىرى بويسۇنىدى. مىرئابدۇللا
بەگ يەكەننىڭ نىقىبىسى ئىدى.

ئىناۋەتلىك بىر ئادەم خوجا مۇھەممەت سىدىق
خەلىپىگە مۇنداق دېدى: كۆڭلۈم خوجا خوجا مۇھەمـ
مەت يۈسۈپ خوجا ئەلەيھىررەھمىگە قول بېرىشنى
تارتىۋاتىدۇ. ئۆزلىرىمۇ ھەمراھ بولسىلا! ئۆزلىرىنىڭ
ئاتىلىرىمۇ خوجا سەپى خەلىپە ئەلەيھىررەھمىگە يات
كەلمەيدۇ. تەھەججۇت نامازغا ھازىر بولايلى! ناماز
بامداتتا خوجا بىلەن مۇلاقەت بولۇشۇپ مۇرىت بو-
لايلى!» خوجا مۇھەممەت سىدىق خەلىپە ئەلەيھىررەھـ

مه مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ ئىختىيارلىرىنى قول-
لاش كېرەك.» مۇھەممەت سىدىق خوجا يېرىم كېچىدە
قوپۇپ تەرەت ئېلىپ ئولتۇردى. تەھەججۇت ۋاق-
تى بولدى. مۇھەممەت سىدىق خەلىپە (ئاللا
ئۇنىڭ قەبرىسىنى خۇش پۇراق قىلغاي!) تەھەج-
جۇت نامىزىنى ئوقۇدى. مىرئابدۇللا بەگنىڭ كېلى-
شىگە ئىنتىزار بولدى. مىرئابدۇللا خوجا بامداتقىمۇ
كەلمىدى. بامداتنى خانىقادا ئوقۇدى. ۋىردىلار تۈ-
گەپ ياسىن ئوقۇلۇۋاتاتتى، مىرئابدۇللا خوجا كەلدى.
مىرئابدۇللا خوجا ئۇ چاغدا چوڭ، ئۇلۇغ كىشى بولسى-
مۇ تېخى ئەمىر بولمىغان ئىدى. تەكلىپ قىلدى.
مۇھەممەت سىدىق خەلىپە (ئاللا ئۇنىڭ گۆرىنى نۇر-
لۇق قىلغاي!)

مىرئابدۇللا بەگنىڭ ئۆيىگە كىردى. مىرئابدۇللا
بەگ ھەزرىتى خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ خوجىغا ھا-
جەت بېكىتكەن ئىدى. مۇھەممەت سىدىق خەلىپىگە
تەسلىم بولۇپ، مۇنداق دېدى: «سىلىنىڭ دادىلىرى
خوجا سەپى خەلىپەم بۇ يەردە يوق. توقۇز كەنتكە
كەتتى. سىلىگە بىر ئامانەت بېرەي، ئامانەتنى خە-
لىپەم (قۇددۇسە سىررۇھۇغا) يەتكۈزسىلە!» خەلىپەم
ئىنچىكىلەپ سوراشقا باشلىدى. مىرئابدۇللا بەگ جاۋاب
بېرىپ مۇنداق دېدى: «بىر چۈش كۆردۈم. چۈشۈم-
دە بىر شەخس توۋلاپ مۇنداق دېدى: خوجا سەپى
خەلىپە ئەلەيھىررەھمە خوجا مۇھەممەت يۈسۈپ
خوجا بىلەن چېلىشىۋاتىدۇ. ھازىر بولۇڭلار، باشتىن-

ئاخىر ئادەملەر قاپاق ئاتقۇچىغا يېقىنلاشتى. شەھەر تەرەپتىن خوجا سەپى خەلىپە چىقتى. ھەر ئىككى مەخدۇمزادە خوجامنى ئۇچۇشىنىشكە ئېلىپ تولۇپ، تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن چەرمىنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى ۋە دېدى: «ئەي ئوغۇللار! مۇشۇ يەردە بىر سائەت تۇرۇپ تۇرۇڭلار! سىلەرنىڭ مىراسىڭلارنى بىر شەخس تەسەررۇپ قىلماقچى بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشىمەن» دەپ پەشلىرىنى قىستۇرۇپ بىر - بىرى بىلەن مۇقابىل بولۇشتى. دەسلەپتە خەلىپەم خوجىنى كۆتۈرۈپ يەرگە ئاتتى. خوجىنىڭ بېشى يەرگە پېتىپ كەتتى. ئوڭ ۋە سولدىن غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى». ئويغانسام چۈشۈم ئىكەن.

بۇ نىيەتسىدىن يېنىپ ئۇلار تەرەپكە ئادەم ئەۋەتتىم.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: خوجا سەپى خەلىپە قۇددۇسى سىررۇھۇ ھەزرىتى ئەزىزان خوجا شادى (ئاللا ئۇ كىشىنىڭ روھىنى پاك قىلغاي ھەم رەھمىتىگە چۆمدۈرگەي) نىڭ يارانلىرى ئىچىدە تەڭ ئالىم ھەم ئۇلۇغ كىشى ئىدى. ئۇ مۇنداق دەيتتى: «مەن قوبۇل ئىگىسىمەن. چوڭ ھەزرىتى ئەزىزانى كۆرگەنمەن. ئۇ ئۇلۇغ جانابنىڭ قولىدىن تاماق يېگەنمەن. ئۇ زات مېنىڭ ئاتامغا كۆڭۈل بۆلۈپ مۇنداق دېگەن: ئەي ئاپئاق! سېنىڭ بۇ ئوغلۇڭ بىر ئادەم بولىدۇ. ياخشى

تەربىيىلىگەن!؟ شۇنىڭ بىلەن خەلىپەمنىڭ ئانىسى
بىبى ئاپپاق ئۇنى ياخشى تەربىيىلىگەن. بۇ بىبى شۇ-
تۆر خەلىپە (ياتىدىغان يېرى مۇنەۋۋەر بولغاي) نىڭ
ئايالى شىردەك ئايال ئىدى. ئۇ ھەزرىتى ئەزىزانغا
لايىقىدا خىزمەت قىلىپ مەقسىتىگە يەتكەن. خوجا
سەپى خەلىپەنىڭ سەككىز ئوغلى بار ئىدى. بىر ئۆ-
قىمى شېھىت خوجانىڭ بولسا بەش ئوغلى بار ئىدى.
ھەممىسى دېگۈدەك ئالادىدە، قابىل ئىدى. خەلىپە
ئەلەيھىر رەھمەنىڭ تۆت ئوغلى خەلىپەمدىن بۇرۇن
ۋاپات بولۇپ كەتكەن. تۆت ئوغلى ئۆزىدىن كېيىن
قالدى. ئۇلار: بىرىنچى مۇھەممەت سىدىق خوجا، ئىككى-
كىنچى سوپى خوجا دەپ ئاتالغان ئوسمان خوجا، ئۈ-
چىنچى ئىبراھىم خوجا، تۆتىنچى ئاپپاق خوجا.

خەلىپەم ئادەمگەرچىلىكى بار شەۋق ھەم زوقلۇق
كىشى ئىدى. كەمبەغەللەرگە كۆيۈنەتتى. زۇلۇم بار
يەرگە بېرىپ، بىچارىلەرنى قۇتۇلدۇراتتى. كېچە - كۈن-
دۈز كەمبەغەللەرنىڭ غېمىنى يەيتتى. ئۇ كىشىنىڭ
سۆزىنى ھېچكىم رەت قىلمايتتى. بەلكى جان دىلى
بىلەن ئورۇنلايتتى.

خوجا شېھىتنىڭ ئوغۇللىرى: بىرىنچى قەدىر
خوجا، ئىككىنچى تاھىر خوجا، ئۈچىنچى ئاقىل خوجا،
تۆتىنچى قابىل خوجا، بەشىنچى يادىكار خوجىلاردىن
ئىبارەت.

خوجا شېھىتمۇ قابىل، پازىل كىشى ئىدى. خە-
لىپەم قۇددۇسى سىررۇھۇ بۇ پەس دۇنيادىن كۆچتى.

(ۋاپات بولدى) ئۇ 74 ياشقا كىرگەن ئىدى. چوڭ ئوغلى مۇھەممەت سىدىق خوجىنى ئۆز ئورنىغا تىكلەپ ئوچۇق ئېيتتىكى: «خوجام پادىشاھ بولدى» بىزنىڭچە، خوجادىن قالسا مۇھەممەت سىدىق خوجا قابىلىيەتلىك، ئەزىزان بىلىدۇ، خەلىپەمنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا تەخمىنەن 40000 دەك ئادەم يىغىلغان ئىدى. يەكەندىكى ھەرقانچە ئۇلۇغ، كاتتىلارنىڭ نامىزىغىمۇ بۇنىڭدىن ئارتۇق ئادەم يىغىلمىغان.

مۇھەممەت سىدىق خەلىپە ئادەم تونۇيدىغان كىچىك كۆڭۈل ھەم پازىل كىشى ئىدى. قانداقلا ئادەم بولسا كىچىك كۆڭۈللۈك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ياۋاشلىق ۋە ھايانىڭ مەنبەسى ئىدى. شۇتۇر خەلىپە (ئۇنىڭغا خۇدانىڭ رەھمىتى بولغاي!) نىڭ بالىلىرىنىڭ چىراغى بەلكى شۇ ئەسىردىكى بارلىق خەلىپەلەرنىڭ باش ھالقىسى ئىدى. ئۇ بۇ پەس دۇنيانىڭ كېيىنى ئاغزىغىمۇ ئالمايتتى. دۇنيا ئۇ كىشىنىڭ نەزىرىدە قىلچىلىكمۇ قەدىرسىز بىر نەرسە ئىدى. شېئىرنى ياخشى ئېيتاتتى. ئۇ زاتنىڭ ئۇلۇغلۇقى ۋە ئالاھىدىلىكى كۆپ بولسىمۇ قىسقارتىلدى. ئۇ زات 57 يىل ياشىدى.

ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

دوستى خۇدا ھەزرەتلىرى توغرىسىدىكى مەلۇماتتىن بىر پۇراق

خىزمەتى خوجا مۇھەممەت ئابدۇللا (ئاللا ئۇنىڭ

روھىنى پاك قىلغاي!) ھەزرىتى خوجام پادىشاھ دەپ ئاتالغان بولۇپ ئۇ كىشى ھەزرىتى ئەزىزانىڭ چوڭ پەرزەنتى. يەنى خوجا شادى (ئاللا ئۇنىڭ سىررىنى پاك قىلغاي!) بۇ قوللانمىدا ھەزرىتى ئىشان دەپ يېزىلغان. ئۇ زاتنىڭ كىچىك پەرزەنتى مەجزۇپ بىرىلەن ئانا بىر تۇغقان ئىدى. ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلار بىر مەزگىل ئاشكارا بولدى. پەس دۇنيا ۋە ئۇنىڭ ئىگىلىرى ئۇ زاتنىڭ نەزىرىدە قىلچىمۇ ئەتىۋارى يوق ئىدى. قانداقلا ئادەم بۇ كىشىنى يوقلاپ كەلسە قۇرئان ئوقۇشقا بۇيرۇيتتى. سالاھىيەتلىك كىشى ئىدى. ياشلىرى 27 گە يەتكەن ئىدى. بۇ پانىي ياتاقتىن مەڭگۈلۈك سارايغا يۆتكەلدى (ۋاپات بولۇپ كەتتى). ئالتۇندا ئۇلۇغ ئاتىسىنىڭ مازىرىنىڭ بېقىنىدا دەپنە قىلىندى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە، بۇ رىسالەنى يازغۇچى ئۆز كۆزى بىلەن جەزمەن كۆرگەنكى: يولۋاس خاننىڭ شاھزادە ماھىم ئاتلىق بىر ھامىسى (ئانىسىنىڭ سىڭلىسى) بولۇپ ئۇ مىرزا ئوبۇلھادى مىكرىتىنىڭ قىزى ۋە مىرزا يەئقۇپ جوراسىنىڭ خوتۇنى ئىكەن، يەئقۇپ بەگ ئۇنى تالاق قىلىۋېتىپتۇ.

يولۋاس خان تەرىقەتتە ئاپپاق خوجىغا قاراشلىق بولۇپ ئاپپاق خوجىغا ئېتىقاد قىلىدىكەن، نۇرىدىن خان بۇ ۋەقەنى ئاڭلاپ نۇرغامان دوغىنى يەكەنگە ئەۋەتىپتۇ ۋە ھەزرىتى خوجام پادىشاھنى تەكلىپ قىلىپ ئاقسۇدىن يەكەنگە كەپتۇ. ھەممە نۇرىدىن خاننىڭ مۇ-

ھەيبەتلىك قوزغىلاڭلار خەۋەرلىرىنى ئۇ ھەزرەت جانابلىرىغا يەتكۈزۈپتۇ. ھەزرىتى خوجام قۇددىسە سىررۇھۇ نۇرئامان دوغىنى قالاۋۇز (يولباشچى) قىلىپ يەكەن شەھىرىدىن ئاقسۇ ناھىيىسىگە كەپتۇ. ئاقسۇ شەھىرىگە يېقىن قالغاندا نۇرىدىنخان بارلىق چوڭ-كىچىك باشلىق ۋەزىرلىرى بىلەن قارشى ئېلىشقا چىقىپتۇ. خان ۋە باشقا يۇقىرى-تۆۋەن كىشىلەر خوجام ھەزرەتلىرىنىڭ دىدارىنى كۆرۈشكە مۇشەررەپ بولۇپتۇ. تولۇپ-تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن ئاقسۇ شەھىرىگە ئەكىرىپتۇ. نۇرىدىنخان قولچىلىق ھەققىنى ئۆز لايىقىدا ئورۇنلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ خەۋەر يولۋاسخاننىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ ئۇنىڭ چىدىماسلىقى قوزغىلىپ كېتىپ غەزەپ ئوتى يالقۇنلىنىشقا باشلىدى. نۇرئامان يەنە يەكەنگە كەلگەن ئىدى. ئۇنى ئاقسۇ يولىدىن تۇتۇپ قەشقەرگە ئەپكەلدى. يولۋاسخان چىدىماسلىق يۈزىسىدىن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. بۇ ئەھۋال ھەزرىتى خوجام پادىشاھقا ئېغىر كېلىپ شۇنىڭ كاساپىتىدىن يولۋاس خانغا بىر بۆلەك ئەھۋاللار يۈز بەردى.

بۇنىڭ تەپسىلىي مۇنداق: ئاتا-بالا ئوتتۇرىسىدا يەنى يولۋاسخان بىلەن ئابدۇللاخان ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ قالدى. يولۋاسخان شىجائەتلىك، پەم-پاراسىتى ئارتۇق بىر ئادەم ئىدى. ھىممىتى چوڭ ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ مىجەزىگە ئازراق نۇقسان يېتىپ ئاتتىن يىقىلىپ كالامپاي دەسسەيدىغان بولۇپ قالدى. جىنايەتسىز كىشىلەرنىمۇ رەنجىتتى. ئېسىل

ئادەملەرنى خارلىغقا سالدى. پات - پات ئەھۋالى ئۆزگىرىپ تۇراتتى. بەكمۇ يۈرەكلىك ھەم سارالڭ مىجەز پادىشاھزادە ئىدى. يەكەن مەملىكىتىنى ئاتىسىدىن ئېلىپ تەسەررۇپ قىلدى. ئابدۇللاخان بەدەر كەتتى. ئابدۇللاخاننىڭ ئەمەلدارلىرىغا ھەر كۈنى «ئابدۇللاخان قورقۇپ مەملىكەتتىن بەدەر كەتتى» دېگەن مەزمۇندا خەت ئەۋەتتى. خان بۇ ھىيلىدىن ئاگاھلىنىپ نۇردىدىن خان بىلەن ھەزرىتى خوجامغا ئادەم ئەۋەتتى. يولۋاسخاننىڭ قىزى ئېيىمشىمخاننىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان بولۇپ خانزادە خېنىم دەپ ئاتىلاتتى. كۆن تەلەتلىك، ئاي ماھىيەتلىك بۇ خېنىمنى يەكەنلىكلەرگە بېرىۋېتىپ باي قاپاق دېگەن يەردە شېھىت قىلىشۋەتتى. ئاخۇن موللا مۇھەممەت ئىسمىن زېھنى خاننى بۇ سەت ئىشتىن توسۇپ خاننى مولزەم قىلدى. خان يىغلاپ تۇرۇپ «مېنى يولۋاسخانغا تۇتۇپ بەرسىلە!» دېدى. ئاخۇن ئەلەيھىر رەھمە قەسەم بىلەن خاننى خاتىرجەم قىلدى. خانزادە خېنىمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. خوتەنگە ئادەم ئەۋەتىپ يولۋاسخاننىڭ چوڭ ئوغلى ئوبەيدۇللا سۇلتاننىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ھەزرىتى خوجام پادىشاھ نۇردىدىن خاننىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇدىن يەكەنگە كەلدى. يولۋاسخان ئۇ تەرەپتىن قالماق تەرەپكە قېچىپ باردى. بۇ بولىسمۇ ئانىسى زېرەت خوجامنىڭ كارامەتلىرىدىن ئىدى.

قوشاق

ئادەم دىلى ھەق نامىنى تاشلىمىسا،

ئۇ كىشىنى ھەرگىز رەسۋا قىلماس خۇدا.

ئەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بۇ رىسالەنى يازغۇچى شۇنداق كۆرۈپتۇكى، ئابدۇللاخان يەكەندىن يولدوز تەرەپكە يەلداق تەيجىنىڭ بىر تۇغقىنى سەمەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. خان خوجام پادىشاھنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا يېتىپ كەلدى. ئۇردىدىن خان بىلەن ھەزرىتى ئەزىزان ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقتى، ئۇردىدىن خان يولباشچى بولۇپ يولدوزغا يېتىپ كېلىپ سەمەرگە ھۇجۇم قىلدى. ئاتا - بالا ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا بولۇپ يولدوزدىن جالىش تەرەپكە يولغا چىقتى. ئابدۇللاخان ھەر كۈنى قاتتىق سىياسەت يۈرگۈزۈۋېرىپ ھەزرىتى خوجامنىڭ مۇبارەك مەجلىسىگە قاتناشتىم. بىر ئادەم كېلىپ ئۇ جانابى ھەزرەتكە: «خان يېنىپ تەھدىت سېلىۋاتىدۇ. مەخدۇمزادەنىڭ ئادەملىرى ئاز كەلگەن. بۇلارنىڭ بەزىلىرى كېلىپ داۋاندىنلا قايتىپ كەتكەن، بەزىلىرىنى بولسا بۇلاڭ-تالاڭ قىلىمىز. بەزىلىرىنى بولسا كانايدىن ئاسىمىز. بولۇپمۇ خوجا پولات خەلپە ۋە ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى كوچاردا قالغان. پۈتۈن جاھانغا ئىبرەت بولغۇدەك ئىش قىلىمىز»—دېدى.

ھەزرىتى جاناب ئاچچىقلىنىپ: «بۇ ئادەملەر بىر گۇناھ،زورلۇق-زۆرۈرەت جەھەتتىن كۆپ يەنىڭ داۋىنىدىن ئۆتمىگەن. ھەق سۇبھانەھۇۋەتائالا ئۇ بىچارىلەرنىڭ

ھالىدىن خەۋەردار. خان ئۇلارنى ھېچنېمە قىلالمايدۇ. ئۇلار ئەلۋەتتە خاننىڭ قولىدىن قۇتۇلىدۇ. خۇدايىم بۇيرۇسا، قەيىن ئىش ئالدىمىزدا...» دېدى.

مۇشۇ گەپ-سۆزلەر بولۇپ يەتتە كۈن ئۆتمەيلا خان قالماق لەشكەرلىرىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ قاتتىق بىئارامچىلىق يۈز بەردى. چوڭ - چوڭ ئەمەلدارلار مەسىلەن، مۇھەممەت مۆمىن سۇلتان يەكەننىڭ ھاكىمى ۋە خاننىڭ ئاتالىقى. پولات بەگ، ئەرەب بەگ ئەبولخەيرى سۇلتان، نايناق سۇلتان، سەنجەر سۇلتان، ئابدىراخمان بەگلەر شېھىت بولدى. شۇنىڭ بىلەن لەشكەرلەر تارقاپ كەتتى. خان ئۆز بىلەنلا قالدى. ھەزرىتى خوجام خانغا كۆڭۈل بېرىپ كۇچارنىڭ قورغانىغا يېتىپ كەلدى. شۇنىڭ بىلەن يەكەن، خوتەننىڭ ئادەملىرى خاننىڭ غەزىپىنىڭ قالدۇقلىرىدىن قۇتۇلدى.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: ئابدۇللاخان يەكەن مەملىكىتىدىن مەككە مۇئەززىمە ۋە مەدىنە مۇنەۋۋەرە تەرەپكە راۋان بولدى. ھەزرىتى ئەزىزان ئاقسۇ تەرەپكە كەتتى. مىرزا ھەيدەر بەگ، قاسىم بەگ، مىرزا شىردىل، مىرزا ھاكىم ھەممە مۇنۇ ئەسەرنىڭ يازغۇچىسى ۋە باشقا بىر بۆلۈك كىشىلەر ئانھەزرەتنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاقسۇغا كەتتى. چوڭ - كىچىك، يۇقىرى - تۆۋەن ھەممىسى ئاقسۇ مەملىكىتىدىن قارشى ئېلىشقا چىقىشتى.

ئەلقىسسە ئۇلار ئاقسۇ شەھىرىدە ۋەتەن تۇتۇپ قالدى. جۈمە كېچىلىرىدىن بىر كېچىدە بۇ رىسالەنى

ياغۇچى تەرەت ئېلىپ ھەزرىتى ئەزىزانغا تەۋەججۇھ قىلىپ (تېۋىنىپ) ئۇخلىدىم، مىرزا ھەكىم شېھىتلىك دەرىجىسىگە يەتكەن ئىدى. ئۇنى ۋە مىرزاتىنى بەگ بېكچىكنى كۆپچىلىك ئوتتۇرىسىدا كۆردۈم، ئولتۇرۇپتۇ. مەن ھەر كىشىنى كۆردۈم لېكىن مەجلىسنىڭ تۆرىگە يېتەلمىدىم. بىر شەخس ئېيتتى: «ئاخۇندىن خوجا ياردەمچى» ھەزرىتى ئاخۇننى كۆرمىگەن ئىدىم، ئىتقىمچىلىق ئارىسىدا ھەيران بولۇپ ئولتۇرغان ئىدىم، بىر جىنازىنى نامىزىنى چۈشۈرۈش ئۈچۈن ئەپكەلدى. تېخىچە نامازغا ئىمام بېكىتىلمىگەن ئىدى. ھەزرىتى خوجام پادىشاھ كېلىپ ئۇنىڭ ئىماملىقىغا ئۆتتى، ئاخۇندى خوجا ۋە بارلىق ئادەملەر ئىقتىدا قىلدى، جىنازا نامىزى ئوقۇلۇپ بولدى.

تولۇپ-تاشقان ئىززەت ھۆرمەت بىلەن ئاخۇندى خوجادىن سورىدىم: «بۇ كىمنىڭ جىنازىسى بولىدۇ؟» ھەزرىتى ئاخۇن: «بۇ يولۋاسخاننىڭ جىنازىسى. ئۇنىڭ نامىزىنى ئوقۇدۇق.» دېدى. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈمگە بىر خۇشاللىق پەيدا بولدى. جىنازىنى كۆتۈرۈشتى، ئويغانسام چۈشۈم ئىكەن. كۆڭلۈمگە بىر خىل خۇشلۇق ۋە ھالاۋەت پەيدا بولدى. بامدات نامازدىن كېيىن ھەزرىتى ئەزىزاننىڭ خىزمىتىگە ئالدىرىدىم. بارسام ھەزرىتى ئەزىزان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ بىز تەرەپكە ئىلتىپات قىلدى ھەم مۇنداق دېدى: «مىرزا شاھ مەھمۇت تۈنۈگۈن كېچە يولۋاسخاننىڭ جىنازىسىغا ناماز چۈشۈرگەندۇر» ئۇ يەردە ئاخۇندى موللا

مىرشىرىپ ۋە غوزەنپىر بەگلەرمۇ بار ئىدى. مىرزا غوزەنپىر: «شاھ مەھمۇت بەگ ئالىم كىشىدۇر، ئۇنىڭ چۈشى راست كېلىدۇ» دېدى. ھەزرىتى ئەزىزان: «ئەي مىرزا غوزەنپىر مىرزا شاھ مەھمۇت راست گەپ قىلىدىغان ياخشى ئەخلاقلىق كىشى، ئۇ بىر چۈش كۆرۈپتۇ، كۆرگەن چۈشىنى ماڭا باشتىن - ئاخىر ئېيتىپ بەردى. لېكىن ئۆزىنىڭ يولۋاسخاننىڭ جىنازىسىنىڭ نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلغىنىنى ئاشكارىلىمىدى.» دېدى، داۋام قىلىپ يەنە مۇنداق دېدى: «بىر ئۇلۇغ كىشى ئۇنىڭ جىنازىسىغا ناماز چۈشۈردى. مەن بۇ چۈشنى ھېچكىمگە پاش قىلمىدىم. باغرىم ئېرىپ قالدى. شۇڭا مېنى يىغا بېسىۋالدى. ماڭا، سىرنى ئاشكارا قىلما، دەپ ئىشارەت قىلدى. دەرھاللا ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم.»

بۇ ۋەقەدىن 49 كۈن ئۆتۈپ خۇدابەردى كېرەك ياراغ كەلدى. ھەمدە يولۋاسخاننىڭ ئۆلۈم خەۋرىنى يەتكۈزدى. ئاندىن كېيىن قالغانلار كېلىپ تەكلىپ قىلدى. ئىسمايىل خان ھەزرىتى خوجام پادىشاھنىڭ ھەمراھلىقىدا يەكەن تەرەپكە قوزغالدى. خان ھەزرىتى خوجامنىڭ ياردىمى بىلەن ئاتا-بوۋىلىرىنىڭ تەختىگە ئولتۇردى. خوجام پادىشاھ ئاندىن توغۇلما ئەۋلىيا ئىدى. دۇنيا ئىشىغا ھەرگىزمۇ كۆڭۈل بەرمەيتتى. دۇنيانىڭ موللىلىرىنىڭ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا قىلچىمۇ ئەتىۋارى يوق ئىدى. ئالىي دەرىجىلىك ئاتىمۇ ئۇ كىشىنىڭ كۆزىگە ئوغلاقچىلىك كۆرۈنمەيتتى. كېچىنى

يورۇتۇۋېتىدىغان گۆھەرمۇ ئۇ كىشىنىڭ ئالدىدا ئېشەك مۇنچىقىچىلىكمۇ قەدىر قىممىتى يوق ئىدى. ئەگەر ئۇ زاتنىڭ كارامەتلىرى، ھېممەتلىرى، ئەقىل پاراسەتلىرى ۋە ئادەمگەرچىلىكلىرىنى دېگىلى تۇرسام ئالاھىدە بىر پارچە كىتاب بولۇپ قالىدۇ. لېكىن قىسقارتىلدى.

بۇ زات تارىخنىڭ 1049 - يىلىدا ئالەمدىن ئۆتتى. 47 ياش ئۆمۈر كۆردى. بۇ نۇسخىنى يازغۇچى (ئۆزىنى دېمەكچى) بەشەرى سانى ۋاكو تارىخىنى تاپتى؟ بۇ ئۇلۇغنىڭ ماتەم مۇراسىمىدا مۇنۇ قوشاقنى يازغان:

پەلەكنىڭ قولىدىن مىڭ پەريات ئۇرغىن،
غەمكىن دىلىڭغا كەمەر باغلا يەشمىگىن.
زامانە يۈرەككە ھىلاكەتلىك داغنى قويدى؟
ئاھ... يەنە بىر داغنى ئۇ قاغىنىڭ بېشىغا قويسۇن!

ھەزرىتى دانىيال خوجا توغرىسىدا ئاخىرقى مەلۇمات

ھەزرىتى خوجام پادىشاھنىڭ پەرزەنتلىرى تۆت بىر تۇغقان ئىدى. سائادەتمەن ئۈچ ئوغلى بىر ئانىدىن ئىدى. بۇلاردىن كىچىك ئىككىسى ھىندىستاندا ۋاپات بولۇپ كەتكەن. چوڭ ئاكىسى خوجا شۇئەيىپ خوجا ئىدى. ھەزرىتى ئەزىزان ھىندىستاندا ۋاپات تاپتى. ھەزرىتى ئەزىزانىنىڭ مۆھتەرەم ئايالى ھەزرى

تى ئاغىچا دەپ ئاتىلاتتى.

ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ئۇلۇغ جىنازىسىنى مەخدۇمزادىلار بىلەن سۇلايمان خوجانىڭ مەسلىھەتى بويىچە ھىندىستاندىن ئېلىپ ماۋرا ئۇننەھرى تەرەپكە راۋان بولۇشتى. ھەزرىتى خوجا شۇئەيىپ خوجام، ھەزرىتى دانىيال خوجا ۋە ئاغىچا ۋە سۇلايمان خوجىلارغا قارشىلىق كۆرسىتىپ يەكەن تەرەپكە قوزغالدى.

ھەزرىتى خوجام ۋە ئاغىچالار توستى. ئۇلار ئۇنىماي يەكەنگە كەلدى. ئۇلارنىڭ خەۋىرى شەھەرگە يېتىپ كېلىش بىلەن ئاپئاق خوجا ئادەمگەرچىلىك كۆزىگە توپا تىقىپ ئادەم ئەۋەتىپ ئۇ ئېسىل ۋە پازىل خوجىنى ئۆلتۈردى (شېھىت قىلدى). بۇ ئالامچى پەلەك بىر ياش يىگىتكە رەھىم قىلمىدى، شۇندىن باشلاپ قان تۆكۈش مەيدانىغا چىقتى، ئۇلۇغ شەرىئەتنىڭ ئىشى بىكارچى بولۇپ قالدى. لېكىن مۇھەممەت سەلەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنىڭ مۆجىزىلىرى ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشۋەتتى. ئەھۋال تاقىيامەت كۈنىگىچە شۇ تەرزدە بولىدۇ. ھەرقانداق بىر بەتبەخ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ دىنى ۋە مىللىتىنى ئاياغ ئاستى قىلماقچى بولىدىكەن پەيغەمبىرىمىزنىڭ مۆجىزىسى چەھەننەمنىڭ تېگىگە مۇللاق ئەتكۈزۈۋېتىدۇ.

نەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: بۇ كىتابنى يازغۇچى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنكى موغۇل مەملىكىتى تا قۇمۇلغىچە ۋە تۇرپان، جالىش، كۇچار، ئاقسۇ، قەش-

قەر، يېگىسار تاكى بەدەخشان ۋە يەكەنلەرگىچە قا-
راشلىق ئورۇنلار بىلەن بىرلىكتە خوتەن، لوپلارغى-
چىلىك ھەزرىتى ئەزىزانىڭ يېتەكچىلىكىدە بولۇپ
140 يىلغا يېقىن ھېچكىمگە غەلە-پاراق تۆلىمىدى.
خوجام پادىشاھىنىڭ خىتى يېتىپ كەلدى. ئاق باش
خانغا بەختى يار يۆلەك بولمىدى. ھەزرىتى ئەزىزان-
نى ياقتۇرماسلىق تۈپەيلىدىن قىرغىزلارنىڭ قولىغا
گىرىپتار بولدى.

ئۇ ھەقنى تونۇمايدىغانلار ئاقباش خاننى ئۆل-
تۈردى. تۇرپاننىڭ كۆپىنچە ئادەملىرىنى كېچىكتۈرۈپ
قويدى.

يەكەنگە قىرغىز لەشكەرلىرىنىڭ ئىككىنچى
قېتىم كېلىپ قورشىغىنى، ھەزرىتى
خوجامنىڭ ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇپ
نەتىجىدە ئۇ ئەبلەخلەرنىڭ
مەغلۇپ بولۇپ قاچقىنى

ھەزرىتى دانىيال خوجام (پادىشاھلىقى مەڭگۈ-
لۈك بولغاي!) ئۆزىنىڭ ئۇلۇغ ۋە يۇقىرى مەرتىۋى-
لىك ئاتىسىنىڭ پايتەختىگە ئولتۇردى. بەزى پىتنى-
خورلار دانىيال خوجىغا سۇيىقەست قىلماقچى بولدى.
ھەزرىتى خوجام ئۇلارنىڭ ھىيلە مىكىر قىلىشىنى تو-
يۇپ قېلىپ شۇنىڭ بىلەن ئۇ گۇرۇھ ئۆزىنىڭ ھىيلە
مىكىرىسىدىن ئۆزى تەسىرلىنىپ ئىسيانچى ۋە مۇر-

ئەد بولۇپ چىقتى.

قىرغىز ئەمەلدارلىرىدىن: ئارزۇ مۇھەممەت بەگ قوش قۇلاق بەگ، خوجام يار بەگ ۋە باشقىلار لەشكەر توپلاپ قەشقەر، يېڭىسارلارنىڭ ئادەملىرىنى ئېلىپ كېلىپ يەكەننى مۇھاسىرە قىلدى.

ئەقىل كەلتۈرۈلۈشىچە: مۇھەممەت خان (قۇددۇسە سىررۇھۇ) پادىشاھلىق تەختىگە ئولتۇرۇنلاشتى. شاھ ھەيدەر مۇھەممەت سۇلتان ئابدۇكېرىم خاننىڭ ئوغلى ئىدى. مۇھەممەت خان ئۇنى خوتەنگە ئەۋەتتى، مىرزا مۇھەممەت يەتقۇپ بەگنى ئاتالىق قىلدى. ئابدۇللاخان ئۆزبېك ئابدۇكېرىم خانغا دوست ئىدى. مۇھەممەت خانغا قارشىلىق كۆرسىتىپ مۇھەممەت خانغا قارشى قەشقەر، يەكەن تەرەپكە لەشكەر ئەۋەتتى. خوجام قولى قوشبېگى ئاتلىق بىر كىشىنى لەشكەر باشلىقى قىلدى. موغۇل مەملىكىتىنى مۇھەممەت خان ھەزرىتى ئەزىزانىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئۆزبېك لەشكىرىنىڭ قولىدىن ساق سالامەت ئېلىپ قالدى. ئۆزبېك لەشكىرى موغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىن قىسمىدا ھەزرىتى ئەزىزانى كۆرۈپ جەڭ قىلىۋاتاتتى. ئۆزبېكلەر ئابدۇللاخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئابدۇمۆمىن خانغا مەلۇم قىلدى. ئابدۇمۆمىن خان بىر ساراڭ مىجەز ئادەم ئىدى، ھەزرىتى ئەزىزانىنى قوغلاپ چىقىرىشقا بۇيرۇق قىلدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، مەقسىتىگە يېتەلمىدى، بۇ ئىشلار يەنە ھەزرىتى ئەزىزانىڭ كارامىتىگە پاكىت بولىدۇ، قىرغىز

لەشكەرلىرى يەكەننىڭ ئادەملىرىنى ھېچ ھېسابقا ئالـ
مىدى، نەزىرىگىمۇ ئىلمىدى. ئاللا تائالا يەكەننىڭ
ئادەملىرىنىڭ ھالىغا رەھىم قىلىپ ھەزرىتى خوجامغا
ئاشكارا بولۇشقا رۇخسەت قىلدى. قىرغىزنىڭ ئادەمـ
لىرى ھەممىسى قىپچاق، قوشچى، نايمان، چوڭ باـ
غىش ھەممىسى باتۇر، يۈرەكلىك ھەم ياسانغان ئادەمـ
لەر ئىدى. شەھەرنى ئىككى قېتىم قورشىدى. قەشقەرـ
نىڭ ئاتلىق ھەم پىيادىلىرىمۇ ھەمراھ بولدى. ئۇلار
نىڭ ئەسكىرى بەك تەييارلىق قىلغان ھەم ياسىنىپ
قوراللانغان ئىدى. تولۇپ - تاشقان چوڭچىلىق بىلەن
يەكەن ئادەملىرىنىڭ ئالدىغا كەلدى. سەككىز تەرەپـ
تىن ھۇجۇم قىلدى. ھەزرىتى خوجام پادىشاھ ھەممە
ئادەملەرگە ئىستىھكام قىلىشقا ئورۇن كۆرسىتىپ بەرـ
گەن ئىدى. ئۆزى تۇرغا تولغان ئالتۇن مازارنى
ئىستىھكام قىلدى. ئۇلارنىڭ قىسمى دەسلەپ ھەزـ
رىتى خوجامنىڭ ئىستىھكامىغا ھۇجۇم قىلدى. تېشىپ
باقتى، وتا قويۇپ، پەلەمپەي ياساپ تىرىشچانلىق
كۆرسىتىپ باقتى. خوجام ھەزرەتلىرىمۇ ياندىكىلەر
بىلەن ناھايىتى قاتتىق جەڭ قىلدى. بازىنىڭ قېشىـ
غا كەلگەنلىكى كىشىنى دوزاخنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىـ
غا بۇيرۇۋەتتى. تۆشۈكتىن سېپىلغا كەلسە ئۇنى سۆـ
رەپ كېلىپ ئۆلتۈردى.

ئۇلار ئەلەم شاھ بەگنىڭ بازىسىغا ھۇجۇم
قىلدى، ئەلەم شاھ بەگ ئەڭ كاتتا قوماندان ئىدى.
بەگمۇ ئۇرۇش تەييارلىقىنى پۇختا قىلىپ تۇرغان

ئىدى. مۇھەممەت بەگنىڭ ئارزۇسى ئۆزىچە كېلىپ ئۇرۇش باشلاندى. سىپىلگە شوتا ۋە پەلەمپەيلەرنى قويۇپ قاتتىق ئۇرۇش بولدى. ھازىر باقى بەگ ھەم پورسىكام (؟) نىڭ ئادەملىرى مىرزا ئەلەم شاھ بەگنىڭ سۆھبىتىدە ئىدى. ئۇلارمۇ دېيەرلىك ھالدا ئۇرۇش قىلدى. ئۇلار ئوق ياغدۇردى. بازىنى تېشىپ بازىغا كىردى. مىرزا ئۇلارنى تارتىپ ئېلىپ ئۆلتۈردى. ھەزرىتى خوجامنىڭ بازىسىدا قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرىدىن تۇرغۇن ئادەملەر يارىدار بولغان ۋە ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. ئەلەم شاھ بەگنىڭ بازىسىدا يەنە شۇنىڭغا ئوخشاش يارىدار ھەم ئۆلتۈرۈلگەنلەر بار ئىدى. قىرغىزنىڭ ئەمەلدارلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرى ئىشىك ئاغا بەگنىڭ يەنى شاھ جەپەر بەگنىڭ بازىسىغا كىرىپ ھۇجۇم قىلدى. شاھ جەپەر بەگمۇ قوراللىنىپ ئۇرۇش تەييارلىقىدا تۇرغان ئىدى. ئۇلار كېلىپ قاتتىق ئۇرۇش بولدى. قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى ۋە قەشقەرنىڭ ئادەملىرى شۇنداق كۆچ چىقاردىكى، ئەگەر تاغقا ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ تاقەت قىلالمىغۇدەك ئىدى. شوتا ۋە پەلەمپەيلەرنى قويۇپ بازىنى تۆشۈك قىلىۋەتتى.

شاھ جەپەر بەگ مەردلەرچە ئۇرۇش قىلىپ ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدى. قىرغىزنىڭ لەشكەرلىرى ھەيران قېلىشتى. بەزىلىرىنى يارىدار، بەزىلىرىنى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلدى. شاھ جەپەر بەگ ئىش كۆرمىگەن ياش كىشى ئىدى. لېكىن شۇنداق رەھبەرلىك قىل-

دىكى دوست ۋە دۈشمەن ھەممىسى بارىكاللا دەپ
قالدى. ئۇ راستىنلا بۇرۇنقى قوماندانلار چۈشىدىمۇ
كۆرۈپ باقمىغان دەرىجىدە يېتەكچىلىك قىلدى. ئۇ
شۇنداق ھىممەتلىك شىجائەتلىك يىگىت ئىكەن.

باي قاپاقنىڭ دەرۋازىسىنى شاھ سەييىد بەگ-
گە بارا قىلىپ بەرگەن، ئۇنىڭغىمۇ ھۇجۇم قىلدى.
شاھ سەييىد بەگمۇ قاتتىق ئۇرۇشۇپ،
بەزىلىرىنى يارىدار قىلدى، بەزىلىرىنى ئۆلتۈردى.
ئۇلار قايتىپ بىرىپ مىڭلىق بەگ، نەقىب بەگ،
مەسجىدى بەگ، خۇدايار بەگ، دۆلە بەگ ۋە نورۇز
مۇھەممەت بەگلەرنىڭ بازىسىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇلار-
مۇ قاتتىق ئۇرۇشتى. دۈشمەنمۇ تىرىشچانلىق كۆر-
سىتىپ شوتا، پەلەمپەيلەرنى قويۇپ تېشىشكە باشلى-
دى. بۇ مەزكۇر باشلىقلارمۇ دېگەندەك ئۇرۇش قىلدى.

قىرغىزلار مەغلۇپ بولۇپ بىر قىسىملىرى يارىدار
بولدى. يەنە بىر قىسىملىرى ئۆلتۈرۈلدى. ئۇرۇش
تەييارلىقىنى شۇنداق پۇختا قىلدىكى: قىرغىزنىڭ
لەشكەرلىرىنى مىرزا ھەيدەر كورگان مۇغۇلىستان
چاڭگىلىنىڭ شىرلىرى، دەپ يېزىپتىكەن. ھەزرىتى
خوجامنىڭ باتۇرلۇقى ۋە يۈرەكلىكىدىن مەغلۇپ
بولدى. قايسى بىر بازىغا بىرىپ شوتا پەلەمپەي
قويۇپ ھۇجۇم قىلسا ھەزرىتى خوجام شۇ يەرگە ھا-
زىر بولۇپ ئەدىبىنى بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ
ھەممىسى دېگۈدەك ئەدىبىنى يەپ ياندى. سىرت-
قى جەھەتتىن ئۇرۇش تاكتىكىسى ۋە باتۇرلۇق، ئىچ-

-كى جەھەتتىن كارامەت كۆرسىتىپ سەپنى بىۋىسىتە-
خان باتۇرلار ۋە جەڭچىلەردىن يەكەن مەملىكىتىنى،
بولۇپمۇ شەھەرنىڭ دۇنيادار بايلىرىنىڭ دۇنيا ئوقۇ-
تىنى ساق سالامەت قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.
ئاللا ھەممىنى بىلگۈچىدۇر.

مىرزا غازى بەگ ۋە مىرزا شاھ مەھمۇت جوراس-
لارمۇ بىر تۇغقان بولۇپ شۇ زاماندىكى ئەمەلدارلار-
دىن ئىدى. مىرزا شاھ مەھمۇت تارىخ بىلىدىغان
ھەم تارىخ كىتابلىرىنى كۆپ ئوقۇيدىغان كىشى ئىدى.
يەكەن پادىشاھلىرىدىن ئابدۇللاخان، ئىسمايىل خان،
ئابدۇرېشىت خان ۋە مۇھەممەت ئەمىن خانلارنىڭ نامىدا
2، 3 تارىخ كىتابىنى تۈزۈپ چىققان. ئۇ دائىم كۆك-
نار بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئادەم ئىدى. پۈتۈن ئۆم-
رىنى پاسىقلىق بىلەن ئۆتكۈزەتتى. سوپىلىق كىتاب-
لىرىغا ھەرگىزمۇ قىزىقمايتتى. ھەزرىتى ئىشانىنىڭ سو-
پىلىرىغىمۇ ئىنكار قىلاتتى. دائىم: «ئەگەر ھەزرىتى ئى-
شان ھەق تائالانىڭ ئەۋلىيالىرىدىن بولىدىغان بول-
سا بىزنى بۇ كۆكنار مەشغۇلاتىدىن چىقىرىپ تاش-
لىغان بولاتتى» دەيتتى. بەزى كىشىلەر ئۇنى بۇ گەپ-
پىدىن مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشەتتى ۋە: «سىلەر قول
بېرىش، ئەسكى ئىشلاردىن تۆۋە قىلىش ھەم ھەزرىتى
ئىشانىدىن مەغپىرەت تەلەپ قىلىشقا ياردەم سوراش-
لىرى كېرەك.»

بىر قېتىم ئۇ ھەزرىتى ئىشان بىلەن خانىقادا
ھۇچىرىشىپ قالدى. ھەزرىتى ئىشان، مەرىپەت قىلى-

ۋېتى، گەپ ئارىسىدا: «كۆكنار بىلەن شۇغۇللىنىدى-
غان ھەرقانداق ئادەم ئىمانسىز كېتىدۇ. چۈنكى كۆك-
نارنىڭ ئەينى مەستلىكىدە ياكى ئۇنىڭ خۇمارىدا
كېتىدۇ. ھەر ھالدا ھەر ئىككىلا ھالەت غەپلەت ۋە
زالالەت (يولدىن ئېزىش) نىڭ بەلگىسىدۇر.»

بۇ بەتبەخ يەنە تەۋپىق تاپمىدى. بىرقانچە
كۈندىن كېيىن ھىيلە - مىكىرگە توشقان بۇ نىجىس
كۆكنار ئىچىپ مەست بولۇپ ئادىتى بويىچە سۇ چې-
چىلغان بىر ئۆيگە كىرىپ ئۇخلاپتۇ ۋە شۇ يەردە ئۆ-
لۈپ، ئۈچ كۈنگىچە تۇرۇپتۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن
باشقىلار ئاڭلاپ كىرگۈدەك بولسا ئىششىپ، سېسىپ
كەتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ سېسىقلىقى بىر مەھەللىگە تې-
تىپتۇ. ئۇ مەھەللىنىڭ ئادەملىرى ھەيران قېلى-
شىپ ئاخىرى ئۇنى ئۆيدىن تېشىغا ئەپچىقىپتۇ.

ئۇنىڭ بىر تۇغقىنى مىرزا غازى بەگ جوراس
ئۇ كۈنلەردە ئوۋ ئوۋلاش ئۈچۈن يوسار ۋىلايىتىگە
بارغان ئىكەن. يەكەن ۋىلايىتىنىڭ ئادەملىرى ھەز-
رىتى ئىشانلارغا يېڭىباشتىن بويسۇنۇپتۇ. بۇ ئىككى
بىر تۇغقان ھەزرىتى ئىشاننىڭ (تەسىرىنىڭ يار-
دىمىدىن نەزەردىن قوغلىنىپ مۇرتەد بولۇپ تەۋ-
بىگە مۇشەررەپ بولالماي كەتتى ۋە يەنە ئۇنىڭ بىر
تۇغقىنى مىرزا غازى بەگ قولۇنجى كېسەللىكىگە گىرىپ-
تار بولۇپ كېسەلنىڭ ۋە ئاغرىقنىڭ ئىنتايىن قاتتىق-
لىقىدىن ئۆلدى. ئۆز جېنىنى قاتتىقلىق ۋە بەتبەخت-
لىكتە بېردۈەتتى. ئۆزىنىڭ ئۇرۇق تۇغقان، يېقىنلىرى-

ـرىنى خۇددى توپىغا مىلىدۋەتتى. ئاھۇ پىغان چېكىـ
ـشىپ ئۆلۈمنى ئۈزىتىشقا مەشغۇللۇق قىلىشتى.

ئۇ ۋىلايەتنىڭ ئاھالىسى ئېسىدە ئۇ بەختسىز-
لەرنىڭ بەتبەخلىقى ھەم شېقىلىقى شۇ كۈنلەردە ئېنىق
ئاشكارا بولدى. باتىل ۋە بۇزۇق خىيالىلىرى ئۇنىڭ
كاللاپاي مېڭىسىدىن چىقتى. ئۇلارنىڭ ئەقلىگە نامۇ-
ۋاپىق ئويلىرى ۋە ئەسكى ئەخلاقلىرىنى پۈتۈن بەلـ
ـگىلىرى بىلەن خۇدا يىتائالا شۇ ئەسنادىكى پۈتۈن
خەلققە روشەن، ئېنىق كۆرسىتىپ بەردى. ھەممە
«خۇدانىڭ لەنىتى يالغانچىلارغا بولسۇن» دېگەن
ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئۇيغۇن بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر
ئۇنىڭ جىنازىسىغا «ئەي بەتبەخ شەقى ۋۇجۇد! مۇنـ
ـچىۋالا ئىنكار ۋە بىدئەدىلىكلەرنى نىمانچە قىلاتتىڭ»
دېدى ۋە بەزىلەر ئۇنىڭ ئۆلۈكىگە توپا چاچتى.

باباق بەگ بىلەن ئاخۇن كالانلارنىڭ كەلگىنى ۋە شۇ چاغدا بولغان ئىشلار

ئەقىللىك ۋە بىلىملىكلەردىن ئاڭلىشىمچە ئابـ
ـدۇللاخاننىڭ زامانىدا خاننىڭ پادىشاھلىقى ۋە كاتتىـ
ـلىقى بىر تەرەپ بولسا ئالەمدە كەم تېپىلىدىغان
ئىككى ئالىمنىڭ تېپىلىشى ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ،
ئۇلارنىڭ ئىسىم شەرىپلىرى ئاخۇن خوجا مۇھەممەت
ئىمىن زىھنى ۋە ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئەمىن يا-

سى بولۇپ بۇ ھەر ئىككى كىشىنى بەختى يانغان يول-
ۋاس خان مەملىكىتىدىن تۈرلۈك ئۇسۇللار بىلەن قوغ-
لاپ چىقارغان ئىدى. ئاخۇن خوجا مۇھەممەت ئىمىن
زېھنى كەشمىر شەھىرىدە ئالەمدىن ئۆتتى. ئاخۇن خو-
جا مۇھەممەت ئەمىن ياسى بەلىخ شەھىرىدە ئولتۇراق-
لىشىپ قالغان ئىدى. ئۇ ھەججە بارماقچى بولدى.
دۆلەت بەگ خان ئىدىكى ئۇلار يەكەن شەھىرىنى مەق-
سەت قىلىپ كېلىشتى. ئابدۇللاخاننىڭ دۆلىتىنىڭ
تۈۋرۈكى بولغان باباق بەگ ئوغۇللىرى بىلەن ھەج
قىلىپ كېلىپ بەلىختە بولدى. خان بۇ يەردىن خەت
ئەۋەتىپ تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدۈردى. ھەزرىتى ئاخۇن
ۋە باباق بەگلەر بىرگە كەلدى. ئاخۇن پۈتۈن ئالىم-
لارنىڭ ئەئلەمى بولدى. باباق بەگ پۈتۈن ئەمەل-
دارلارنىڭ كاتتىسى بولدى. مەملىكەت ئۇلارنىڭ تۆ-
پەيلىدىن بىلىم يۇرتىغا ئايلاندى. مەدرىسە مەكتەپ-
لەر ئەۋج ئالدى. باباق بەگ بۇ نۆۋەتتە بىر يىل
بەش ئاي ھۆكۈم سۈرۈپ ئاخىرى ئىستىسقا كېسىلى بى-
لەن ئالەمدىن ئۆتتى. 61 يىل ياشىدى. ئاندىن
كېيىن ھەيدەر بەگ ئۇنىڭ ئورنىغا ھاكىم بولدى.
بۇ كۈنلەردە ئەركا بەگ ئالىي دەرىجىلىك مەجلىس
ئۇيۇشتۇرۇپ خان ھەزرەتلىرىنىڭ ھۆرمەت يۈزىسى-
دىن پۇتىغا يىقىلدى. بارلىق ئەمەلدار ۋە كاتتىباش-
لار، ئالىملارغا باشتىن ئاياغ پادىشاھانە كىيىم تەي-
يارلاپ تويى قىلدى. خان بۇ ئاتاقلىق قوماندان ھەق-
قىدە ئىنئام ۋە ئېھسانلار بېرىپ مىرزا تىنى بەگ قا-
ئىدە بويىچە بايراق، كاناي ۋە باشقا پادىشاھانە

تەييارلىقلارنى سوۋغا قىلدى. مۇنداق مەجلىسنىڭ بۇنىـ
دىن بۇرۇن بولۇپ باقانلىقىنى ھېچكىممۇ ئاڭلىمىـ
غان، بۈگۈنكى كۈندە بۇ ئۇلۇغ قوماندان ھەزرىتى
خاننىڭ تەرەپدارى بولۇپ پۇقرالارنى مايىللاشتۇ-
رۇشقا مەشغۇللۇق قىلماقتا. ئاللاتائالا ئۆز ياخشىلى-
قى ۋە ساخاۋىتى بىلەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى بارلىق
ئىچكى تاشقى ئاپەت ۋە بالالاردىن ساقلىسۇن!

مەملىكەت ھەزرىتى خاننىڭ دەۋرىدە يۈكسەك
دەرىجىدە تەرەققىي قىلىپ جەننەتمۇ چىدىمايدىغان،
ئىرەمنىڭ گۈلىستانىمۇ تەنە قىلىدىغان دەرىجىگە يەت-
تى. خاننىڭ دۆلىتىدە پۇقرالارمۇ ئەمەلدارلاردەك
تۇرمۇش كەچۈردى. موغۇل مەملىكىتى مەمۇر ۋە ئاۋات
بولۇپ كەتتى. ئابدۇللاخاننىڭ ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى-
نىڭ قىلغان زۇلۇملىرىمۇ خەلقنىڭ دىلىدىن كۆتۈ-
رۈلۈپ كەتتى. بۇ كىتاب باشتىن ئاخىر ھەزرىتى خا-
نىڭ ئۇلۇغ نامىدىن تارتىپ ئاشكارا بولدى. ھەق
سۇبھانەھۇ ۋەتائالا ئۆز ياخشىلىقى ۋە ساخاۋىتى
بىلەن ئۇ ياخشى ئەخلاقلىق پادىشاھنىڭ ئۇلۇغ ۋۇ-
جۇدىنى بارلىق بالا ئاپەتلەردىن ساقلىسۇن!

بۇ كىتاب بېرىۋەتكۈچى ھەممىگە شەپقەتلىك،
سېخىي پادىشاھ ئۇلۇغ ئاللانىڭ ياردىمى بىلەن خۇدا-
نىڭ رەھمىتىدىن ئۈمىد كۈتكۈچى ئاجىز بەندەموللا ئىۋەز
ئوغلى دوست قۇلىنىڭ قولىدا تۈزۈلۈپ تامام بول-
دى. ئاللا ئۇ كىشىنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ
بارلىق ئەر - ئايال مۆمىن ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ گۇناھ-
لىرىنى كەچۈرۈم قىلسۇن!

ھەمىدىيە خانىدانلىقى تارىخىغا دائىر ماتېرىياللار

ئاپتورى: شاھ مەھمۇت چوراس

تەرجىمە قىلغۇچى: ھەبىبۇللا ئېلى

مۇھەررىرى: داموللا ئابدۇلھېمىت يۈسۈفى

مەسئۇل مۇھەررىرى: توختى ئابىدخان

مەسئۇل كوررېكتورى: ئايشەم ئابدۇۋەلى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلدى

شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى تارقىتىدۇ

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى: 1092 × 787 مم 1/32، باسما تاۋىقى: 7.75 قىستۇرما ۋارىقى: 2

1988 - يىل 9 - ئاي 1 - نەشرى

1989 - يىل 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى

تىرازى: قاتتىق مۇقاۋىلىقى 6000—1
ئاددىي مۇقاۋىلىقى 6000—1

ISBN7 — [illegible] — 0122 — 0/K·9

باھاسى: قاتتىق مۇقاۋ[illegible]
ئاددىي مۇقاۋ[illegible]

10.00

(ئىچكى قىسىمدا تارقىتىلىدۇ)

بۇ كىتاب س س س ر پەنلەر ئاكادېمىيىسى تارىخى ھۆججەتشۇناسلىق ئىنستىتۇتى تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنغان (ئىزاھ ۋە ئەسلى تېكستىمۇ بېرىلگەن) 1976 - يىلىدىكى موسكۋا 1 - نەشرىنىڭ پارسچە تېكستىگە ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书是根据苏联社会科学院历史文献研究所翻译出版的莫斯科1976年俄文第1版(附有原文—波斯文)中的波斯文翻译出版的。

维吾尔赛义德亚汗国历史资料

著者：夏·麻赫穆德·朱拉斯

译者：艾毕布拉·艾立

编辑：大毛拉阿布都勒哈米德·玉苏菲

责任编辑：托合提·阿布汗

责任校对：阿依夏木·阿不都吾力

喀什维吾尔文出版社出版

新 疆 新 华 书 店 发 行

喀什维吾尔文出版社印刷厂印刷

787×1092毫米　32开本　7·75印张　2插页

1988年9月第1版　1989年8月第1次印刷

印数：精装本1—6000
平装本1—6000

*ISBN*7—537[illegible]K·9　(民文)

定价：精装[illegible]1·40元